

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI VE NEDEN OLDUĞU KÜRESEL
ENERJİ KRİZİ: BU SAVAŞ VE KRİZİN AZERBAYCAN VE
TÜRKİYE EKONOMİLERİNE ETKİ DERECESESİ**

Nurlan SAFARZADE

2501211199

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA

İSTANBUL – 2023

ÖZ

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI VE NEDEN OLDUĞU KÜRESEL ENERJİ KRİZİ: BU SAVAŞ VE KRİZİN AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİLERİNE ETKİ DERECESİ

Nurlan SAFARZADE

Bu çalışmanın amacı küresel boyutta geniş yankı uyandıran Rusya-Ukrayna savaşının hem dünya, hem de Azerbaycan ve Türkiye üzerinde olan ekonomik etkilerini anlamaktır. Özellikle, Avrupa Birliği ülkeleri için en önemli enerji tedarikçisi olan Rusya'ya, savaşın başlaması sonucu yapılan yaptırımlar nedeniyle Rusya'nın Avrupa'ya olan doğal gaz ve petrol ihracatını durdurması büyük yankı uyandırmıştır. Bu doğrultuda Avrupa'nın nasıl bir enerji tasarrufu yapacağı ve alternatif olarak hangi kaynaklara başvuracağı merak edilen konular arasındaydı. Önemli bir petrol ve doğal gaz ihracatçısı olan Azerbaycan'ın bu enerji krizinin çözülmesindeki rolü mühim olacaktır. Öte yandan Türkiye'nin savaşın bitmesi ve barışın sağlanması için üstlendiği rol de etkili olacaktır. Sonuç itibarile, Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri mevcut jeopolitik kriz durumundan etkilenmektedir. Bu çalışmada hem Azerbaycan, hem de Türkiye ekonomilerinin bu krizden nasıl etkilendiği araştırılmaktadır. Tezin ilk bölümünde Rusya-Ukrayna ilişkilerinin tarihsel gelişim süreci ve savaşın nasıl başlaması hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra savaşın hem dünya, hem de Rusya ve Ukrayna ekonomilerine ilk etkilerinin neler olduğu analiz edilmiştir. İkinci bölümde, özellikle, global enerji sektörünün savaştan nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle enerji sektörü hakkında genel bilgiler, bu sektöre hangi kaynakların dahil olduğu ve enerji üretim ve ihracatında baş rol alan ülkeler hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle, küresel doğal gaz ve petrol sektörünün savaştan nasıl etkilendiği ortaya konulmuştur. Daha sonra savaş sonucu uygulanan yaptırımların Rusya ekonomisini nasıl etkilediğine bakılmıştır. Ek olarak, Avrupa'nın Rusya'ya

alternatif enerji kaynaklarının ve bu kaynaklara ulaşmak için çabalarının neler olduğu araştırılmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde savaşın ve savaş sonucu çıkan enerji krizinin Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerine nasıl etki ettiği analiz edilmiştir. İlk olarak, her iki ülkenin ekonomik durum ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra, hem Azerbaycan, hem de Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile olan ekonomik ilişkilerinin savaş öncesi ve sonrası nasıl olduğuna bakılmıştır. İlaveten, yaşanan kriz sonucu Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ihracatçısı olarak artan rolü ve ülke ekonomisinin bundan nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Küresel boyutta değişen petrol fiyatlarının Azerbaycan ekonomisine olan etkilerinden bahsedilmiştir. Ek olarak, savaşın Azerbaycan'ın Rusya ve Ukrayna ile olan dış ticaretine, kendi enflasyon seviyesine, Azerbaycan'a yapılan para transferlerine nasıl etki ettiği araştırılmıştır. Bundan başka, Türkiye ekonomisinin, enerji ve emtia fiyatlarındaki küresel artıştan etkilenme derecesi analiz edilmiştir. Savaşın Türkiye'deki enflasyon seviyesine, döviz kuruna, finansal sisteme ve borsaya ve ayrıca emtia pazarına nasıl bir etki gösterdiği incelenmiştir. Son olarak, araştırma sınırlamaları ve bu konuyla ilgili yapılacak gelecek çalışmalar için öneriler belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Enerji, Rusya-Ukrayna Savaşı, Dış Ticaret, Petrol, Doğal Gaz, Enflasyon

ABSTRACT

RUSSIA-UKRAINE WAR AND THE GLOBAL ENERGY CRISIS IT CAUSED: THE EXTENT OF THE IMPACT OF THIS WAR AND CRISIS FOR AZERBAIJANI AND TURKISH ECONOMIES

Nurlan SAFARZADE

The aim of this study is to understand the effects of the Russia-Ukraine war both on the worldwide and on Azerbaijani and Turkish economies. In particular, Russia's (the most important energy supplier for the European Union countries) stopping natural gas and oil exports to Europe due to the sanctions imposed on it after the start of the war, had a great impact on the global scale. It was among the wondered topics that what strategies Europe would follow to save energy, and which sources it would utilize as alternatives. The role of Azerbaijan, an important oil and natural gas exporter, in resolving this energy crisis will be important. Furthermore, Türkiye's role in ending the war and ensuring the peace among the parties will also be crucial. As a result of such a geopolitically risky situation, the economies of Azerbaijan and Türkiye are affected by the current crisis. In this study, it is investigated how Russia-Ukraine war affects both Azerbaijan and Turkish economies. In the first part of the thesis, there is information given about the historic development process of Russia-Ukraine relations and how the war started. Afterwards, the initial effects of the war on the global economy, as well as on Russian and Ukrainian economies were analyzed. In the second part, it is investigated that how the global energy sector was affected by the war. In this context, firstly, general information about the energy sector, information about what resources being involved in this sector, and the countries which play a leading role in energy production and export are given. Especially, it has been analyzed that how the global natural gas and petroleum sector was affected by the war.

Thereafter, it was examined that how the sanctions imposed on Russia as a result of the war affected its economy. In addition, Europe's alternative energy sources to Russia and their efforts to reach these sources have been examined. In the third and last part of the study, it is analyzed that how Russia-Ukraine war and the energy crisis arised as a result of it impacted the economies of Azerbaijan and Türkiye. First of all, information about the economic situation and characteristics of both countries have been given. After that, the economic relations of both Azerbaijan and Türkiye with Russia and Ukraine were examined on the periods before and after the war. In addition, the increasing role of Azerbaijan as an oil and natural gas exporter after the energy crisis and how its economy was affected by this crisis were investigated. The impacts of changing global oil prices on the Azerbaijan economy are also mentioned. In addition, it has been investigated how the war affected Azerbaijan's foreign trade with Russia and Ukraine, the inflation level in the country, and money transfers to Azerbaijan. Moreover, the extent to which the Turkish economy was affected by the global increase in energy and commodity prices has been analyzed. It has been examined how the war affected the inflation level, exchange rate, financial system and stock market in Türkiye, as well as its commodity market. Finally, the limitations of the research and suggestions for future studies on this subject are noted.

Keywords: Energy, Russia-Ukraine War, Foreign Trade, Petroleum, Natural Gas, Inflation

ÖNSÖZ

Tarih boyunca tüm savaşlar, neden oldukları insani dram ve facianın yanı sıra, ülkeler için oldukça büyük ekonomik hasarlar da meydana getirmiştir. 24 Şubat 2022’de başlayan ve hâlâ devam eden Rusya-Ukrayna savaşı hem bu ülkeler için, hem de tüm dünya için arzu edilmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Hem Rusya, hem de Ukrayna Türkiye ve Azerbaycan ile yakın tarihsel, kültürel ve ekonomik bağ ve ilişkileri olan ülkeler olduğundan, bu savaş Azerbaycan ve Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu çalışmada Rusya-Ukrayna tarihsel ilişkileri, iki ülke arasında çıkan savaş ve bu savaşın hem dünya ekonomisine, hem de Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerine olası etkileri araştırılmıştır. Savaşın en kısa sürede bitmesi, iki ülke arasında barışın sağlanması ve dünyamızın bir daha savaş görmemesi dileği ile...

Bu çalışmamda bana her zaman destek olan, zengin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, ilminden her zaman fayda sağladığım çok değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA’ya en içten teşekkürlerimi iletiyorum. Bu uzun, zahmetli, aynı zamanda oldukça zevkli olan yolda sayın danışman hocamın değerli tavsiyeleri bana her zaman yol göstermiştir. Hayatımın tüm aşamalarında olduğu gibi, İstanbul Üniversitesi’nde aldığım yüksek lisans eğitim sürem boyunca da bana her konuda destek olan anneme, babama ve ablalarımın tüm kalbimle çok teşekkür ediyorum. İstanbul Üniversitesi’nde eğitim aldığım süre boyunca bu eğitimin her anının benim için değerli ve zevkli olmasında katkıları olan tüm hocalarıma, akademik personele, arkadaşlarıma ve Türkiye Cumhuriyeti halkına teşekkür ediyorum. İster kültürel bağlarının yakınlığı, isterse de insanının yardımseverliği ve cana yakınlığı açısından bana ikinci vatan olan ve hiç yabancılik hiss etmediğim güzel Türkiye’nin en iyi akademik ocaklarından ve ilimin beşik merkezlerinden olan İstanbul Üniversitesi’nde eğitim alabilmem için bana maddi-manevi destek olan ve burs sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’na da tüm samimiyyetimle teşekkürlerimi iletiyorum.

Nurlan SAFARZADE

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA-UKRAYNA İLİŞKİLERİ VE SAVAŞIN DÜNYA EKONOMİSİNE İLK ETKİLERİ

1.1. Rusya-Ukrayna İlişkilerinde Tarihsel Süreç	3
1.2. Savaşın Gelişim Süreci	7
1.3. Rusya ve Ukrayna Ekonomilerinin Savaştan Etkilenme Derecesi	9
1.4. Savaşın Dünya Ekonomisine İlk ve Genel Etkileri	14

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL ENERJİ SEKTÖRÜNÜN SAVAŞTAN ETKİLENMESİ

2.1. Enerji Sektörüne Genel bir Bakış – Sektöre Dahil Olan Kaynaklar	18
2.1.1. Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisi	21
2.2. Dünya Ekonomisinin Enerji Sektöründe Baş Rol Alan Ülkeler	25

2.3.	Savaştan Sonra Enerji Sektörü	34
2.4.	Rusya'ya Uygulanan Yaptırımlar. Avrupa Ülkelerinin Rusya'dan Petrol ve Doğal Gaz İthalatını Azaltması ve Durdurması	40
2.5.	Rusya Ekonomisinin Yaptırımlardan Etkilenme Süreç ve Derecesi	44
2.6.	Küresel Petrol ve Doğal Gaz Sektörünün Savaştan Etkilenme Derecesi	47
2.6.1.	Avrupanın Rus Petrol ve Gazına Olan Bağımlılığı	48
2.6.2.	Savaşın Farklı Ülkeler için Etkileri	49
2.7.	Rusya'nın İhraç Ettiği Enerji Kaynaklarına Alternatifler	49
2.7.1.	Geçici Bir Süre için Kömür Kullanımı	50
2.7.2.	Yeni Doğal Gaz Kaynaklarına Erişim	50
2.7.3.	Nükleer Enerji	52
2.7.4.	Yenilenebilir Enerji	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİLERİNİN RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINDAN VE SAVAŞ NEDENİYLE ÇIKAN ENERJİ KRİZİNDEN ETKİLENMESİ

3.1.	Azerbaycan Ekonomisine Genel Bir Bakış	55
3.1.1.	Ekonomideki Temel Zorluklar	57
3.1.2.	Ekonomideki Gelişmeler	58
3.1.3.	Ekonomik Görünüm ve Beklentiler	59
3.2.	Türkiye Ekonomisine Genel Bir Bakış	61
3.2.1.	Ekonomideki Temel Zorluklar	62
3.2.2.	Ekonomideki Gelişmeler	63

3.2.3. Ekonomik Görünüm ve Beklentiler	65
3.3. Azerbaycan Ekonomisinin Savaştan Etkilenmesi	66
3.4. Türkiye Ekonomisinin Savaştan Etkilenmesi.....	70
3.4.1. Türkiye Borsasının Savaştan Etkilenmesi.....	76
3.4.2. Emtia Pazarının Savaştan Etkilenmesi.....	77
3.4.3. Türk Lirası ve Döviz Kurunun Savaştan Etkilenmesi	78
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	80
KAYNAKÇA	84

TABLÖLƏR LİSTESİ

Tablo 1. Enerji Sektörünün Sınıflandırılması.....	21
Tablo 2. Top 100 Küresel Enerji Lideri	26
Tablo 3. Azərbaycan Ekonomisi Rakamlarda. Genel Bilgiler.	57

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Rusya'nın yıllık GSYİH büyümesi (2019-2022)	12
Grafik 2. IMF'in Rusya Dış Ticaretine ilişkin İstatistikleri (2022 ve 2023 seneleri verileri açıklandığı tarihe bağlı olarak tahmindir)	13
Grafik 3. Dünya Bankası'nın Rusya Dış Ticaretine ilişkin İstatistikleri (2022 ve 2023 seneleri verileri açıklandığı tarihe bağlı olarak tahmindir)	14
Grafik 4. 2020 İtibariyle Dünya Çapında Seçilmiş Emtia Ürünlerinin Üretiminde Rusya'nın payı	19
Grafik 5. 2022 İtibariyle Gelire Dayalı Olarak Dünyanın Önde Gelen Petrol ve Gaz Şirketleri (Milyar ABD Doları Olarak).....	24
Grafik 6. Dünyanın En Önemli Ham Petrol Üretici Ülkeleri (2021).....	24
Grafik 7. Top 10 Küresel Enerji Şirketinin Ülkeler üzre Dağılımı.....	31
Grafik 8. En büyük 10 petrol üreticisi ve toplam dünya petrol üretimindeki pay	33
Grafik 9. En büyük 10 petrol tüketicisi ve toplam dünya petrol tüketimindeki pay	33
Grafik 10. Rusya'dan doğal gaz ithal eden Avrupa ülkeleri, milyar metre küp	35
Grafik 11. Rusya'ya net doğrudan yabancı yatırım akışı (Milyar ABD doları)	45
Grafik 12. Resmi ve istatistiksel hesaplamalar sonucu oluşturulan verilere dayalı Rusya'nın mal ithalatı (ay başına düşen milyar ABD doları)	46
Grafik 13. Türkiye ekonomik güven endeksi, Aralık 2022	64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve ittifaka dahil olan ülkeler.....	5
Şekil 2. Rusya ve Ukrayna'nın seçili ürünlerin küresel üretimindeki payları	11
Şekil 3. Rusya ve Ukrayna'nın seçili ürünlerin küresel ihracatındaki payları.....	11
Şekil 4. Top 100 Küresel Enerji Şirketinin Coğrafi Dağılımı	31
Şekil 5. Électricité de France S.A.'nın nükleer enerji santralinden görünüm.....	52

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BİST	: Borsa İstanbul
BT	: Bilgi Teknolojileri
CO₂	: Karbon Dioksit
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ICBC	: Çin Endüstri ve Ticaret Bankası
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
NPL	: Takipteki Krediler
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi para birimi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: ABD Doları, ABD'nin resmi para birimi
WDI	: Dünya Gelişmişlik Göstergeleri

GİRİŞ

İnsanlık tarihi antik devirlerden günümüzün modern ve teknoloji çağına kadar bir sürü savaş görmüştür ve hâlâ da görmeye devam etmektedir. Hangi sebeple başlamasından ve hangi sonuçla bitmiş olmasından bağımsız olarak, bütün savaşlar kendilerinde insani ve ekonomik zorlukları ihtiva etmişlerdir. Yirmi birinci yüzyılda, insanlık çağının teknoloji ve sivilizasyon bakımından en yüksek seviyelerinden birinde olmasına rağmen, dünyamız hâlâ savaşlar yaşamaktadır. Son dönemin küresel gündemindeki en önemli başlıklardan biri olan, sadece savaşan tarafları değil, bütün dünyayı ilgilendiren böyle bir durum Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın başlaması olmuştur.

Rusya'nın Ukrayna'ya askeri operasyon düzenlemesiyle resmi olarak başlayan bu son savaş, başladığı ilk günden itibaren her iki tarafta insani kayıplara neden olmuştur. Yaşanan insani dramın yanı sıra, savaş hem her iki ülke ekonomisini, hem de global ekonomiyi önemli boyutta etkilemiştir. Savaşan tarafların Rusya ve Ukrayna, bir diğer deyişle, bir tarafta dünya enerji piyasasının en büyük tedarikçilerinden biri, diğer tarafta ise dünya tahıl pazarındaki en önemli üreticilerden biri olması, dünya popülasyonunun refah içinde yaşamasını büyük bir risk altına atmıştır. Mevcut durum, böylece küresel boyutta hem enerji, hem de gıda krizi yaşanması olasılığını ortaya çıkarmıştır.

Rusya ile geçmişten beri bir çok konularda sorun yaşayan ABD ve Avrupa ülkeleri, son savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte Rusya'ya yüzlerce yaptırım uygulamaya başlamıştır. Savaş devam ettiği sürece bu yaptırımların devam edeceği ve sayının artacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu yaptırımlar Rusya'yı zayıflatmaya yönelik olsa da, diğer bir etkisi ise dünya ekonomisine yansımaktadır. Modern çağımızda ülkeler arasındaki uluslararası ticari ve ekonomik ilişkiler bir saat mekanizmasındaki dişli çarklar gibi birbirine sıklıkla bağlıdır. Şöyle ki, bir ülkenin herhangi bir bölgesel veya küresel olaydan ekonomik olarak etkilenmesi o ülkeyle ticari ilişkileri olan diğer ülkelerin de ekonomik olarak etkilenmesine yol açmaktadır. Eğer bu ülke Rusya gibi dünya ekonomisinde, finans ve ticaret sisteminde büyük bir rolü olan en önemli aktörlerden biri ise, bu zaman global ekonomi üzerindeki tesir derecesi daha büyük ve geniş çaplı sonuçlara neden

olabilmektedir. Bu sebepten ötürüdür ki, Rusya'ya uygulanan yaptırımlar sadece Rusya ekonomisi ile sınırlı kalmamakta, ayrıca küresel ekonomiyi de önemli ölçüde negatif etkilemektedir. Bu etkinin en belirgin sonuçlarından bazıları global boyutta enflasyonun belirlenen hedef seviyelerden çok daha fazla artması, enerji fiyatlarında yaşanan hızlı yükseliş ve tahıl tedariki krizidir.

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın, iki ülke ve global anlamda dünya ekonomisi üzerinde olan etkilerine ilaveten, bir de bu ülkelerle ekonomik, ticari ve tarihi ilişkileri olan diğer ülkeler üzerinde, ve ayrıca bölgesel ekonomi üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye'nin, hem Rusya, hem de Ukrayna ile tarihi eski zamanlara dayanan kültürel, ekonomik ve sosyal ilişkileri mevcuttur. Sonuç itibarıyla bu savaş, hem Azerbaycan, hem de Türkiye ekonomisi için bir kısım sonuçlar doğurmuştur. Bu etkiler, pozitif ve negatif olmakla iki kısma ayrılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde okuyucunun mevcut savaşın kökenleri ve iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl bu aşamaya geldiği hakkında kapsamlı ve net bir bilgi sahibi olması adına, Rusya ve Ukrayna arasında olan ilişkilerin tarihi analiz edilmiştir ve bu konuda bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde enerji endüstrisi hakkında bilgiler verilmiş, savaşın endüstri üzerinde olan etkileri araştırılmıştır. Bu bölümde analiz edilen konulara küresel enerji sektörünün savaştan etkilenme derecesi, Avrupa'nın Rus petrol ve doğal gazına olan bağımlılığı, Rusya'dan tedarik edilen enerji kaynaklarına alternatifler gibi mevzular dahildir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ilk olarak Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda, her iki ülke ekonomilerindeki temel zorlukların neler olduğu, kaydedilmiş gelişmeler ve ülkelerin ekonomileri hakkında geleceğe yönelik görünüm ve beklentiler araştırılarak ifade edilmiştir. Üçüncü bölümün ikinci kısmında, Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşın Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerini nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları ve öneriler bölümü ile son bulmaktadır. Bu bölümde okuyucuya araştırmanın tamamı boyunca elde edilen sonuçlar özet bir biçimde iletilmiş, araştırma sınırlamaları not edilmiş ve bu konuya yönelik gelecek çalışmalar için öneriler belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA-UKRAYNA İLİŞKİLERİ VE SAVAŞIN DÜNYA EKONOMİSİNE İLK ETKİLERİ

1.1. Rusya-Ukrayna İlişkilerinde Tarihsel Süreç

Tarihen fikir ayrılığı ve çatışmalarla dolu olan Rusya-Ukrayna ilişkileri küresel tehdit içeren son savaşla birlikte tamamen kırılma noktasına gelmiştir desek çok da yanlış olmaz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi tarafından paylaşılan verilere göre, bu savaş başladığı günden 18 Eylül 2022 tarihi itibarile Ukrayna’da 5916 sivil (379 çocuk) hayatını kaybetmiş, 8616 sivilse (663 çocuk) yaralanmıştır (Statista, 2022). Ne yazık ki, savaş devam ettiği sürece bu rakamların artması kuvvetle muhtemeldir. Tarihsel süreç göz önünden geçirildiğinde, iki akraba ülkenin arasındaki bu münakaşanın kökeninin çok daha eskilere dayandığı görülüyor. Bugün hem Ruslar, hem de Ukraynalıların ait olduğu Slavlar Avrupa’nın coğrafi olarak yarısından büyük bir arazisinde yaşayarak 268 milyondan fazla bir nüfus oluşturuyor ve on üç farklı dil ve lehçede konuşuyorlar (Barford, 2001; akt. Mielnik-Sikorska v.d., 2013: 1). İki ülkenin ortak tarihi mirası yaklaşık bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Belarusla birlikte, hem Rusya, hem de Ukrayna tarihi kökenlerini, IX-XIII yüzyıllarda var olmuş *Kiev Knezliği*’ne dayamaktadır. Kiev Knezliği modern Rusya, Belarus ve Ukrayna’nın ortak tarihi için çok önemlidir (Dvornichenko, 2016: 6). Şöyle ki, her üç devletin modern ulusları, Kiev Knezliği’nin kendi kültürel ataları olduğunu iddia etmektedirler (Ploky, 2006).

Tarihte birçok önemli coğrafya gibi Ukrayna da çeşitli dönemlerdeki işgaller nedeniyle parçalanmış ve bölünmüştür. Bunlara XIII yüzyıldaki Moğol istilas, XVI ve XVII yüzyıllardaysa Polonya, Litvanya ve Çar Rusyası tarafından yapılan işgaller örnek gösterilebilir (Conant, 2022). 1793’te Rus İmparatorluğu Ukrayna’yı işgal etdikten sonra ülkede Ukrayna dili kullanılması, öğrenilmesi ve öğretilmesi yasaklandı. 1922’de Sovyetler Birliği’ne katılmadan önce Ukrayna, iç savaşta başı çeken ülkeler sırasındaydı. Conant (2022)’a göre, Ukrayna Sovyetler Birliği’ne dahil edildikten sonra, 1930’ların

başında SSCB Komünist Parti lideri Joseph Stalin köylüleri kolektif çiftliklere katılmaya zorlamak için, milyonlarca Ukraynalının aç kalmasına ve ölümüne yol açan bir kıtlığa neden oldu. Aynı çalışmaya göre, daha sonra Stalin popülasyonu yeniden çoğaltmak adına bu bölgeye çoğu Ukraynaca konuşamayan ve bölgeyle çok az kültürel bağı olan Rusları ve diğer Sovyet vatandaşlarını getirtti. Sovyetler Birliği zamanında bu tür bir politika Azerbaycan'da da gerçekleştirilmişti.

Bütün bu savaşlar ve Ukrayna topraklarının çeşitli zamanlarda farklı yönetim biçimlerinin altında olması aslında Ukrayna'da devamlı olarak bir siyasi ve ekonomik kriz ortamına neden olmuştur. Ülkenin doğu kısmının tarihsel bakımdan Rusya yönetiminde daha uzun süre kalmış olması Ukrayna'nın doğusundaki popülasyonun Rusya ile hem kültürel açıdan daha fazla bağı olmasına, hem de Rusya yönümlü yöneticileri daha fazla desteklemesine neden olmuştur. Bu sebepten ötürüdür ki, doğu Ukrayna'daki insanların büyük kısmı Rusça konuşan kesimdir ve Ortodokstur. Öte yandan, batı Ukrayna'nın Polonya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Avrupa güçlerinin değişen kontrolü altında yüzyıllar geçirmesi bu bölgedeki çoğunluğun daha batı yönümlü olmasına, daha fazla Ukrayna dilinde konuşmasına ve yoğunlukla Katolik inancına sahip olmasına katkı sağlamıştır (Conant, 2022).

Biraz daha yakın bir tarihe baktığımızdaysa, Ukrayna'nın Rusya ile XX yüzyılda karmaşık ilişkilerinin olduğuna şahit oluyoruz. Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 22 Ocak 1918'de Ukrayna Yüksek Şurası (Verkhovna Rada Ukraini), Rusya ile bağlarını kopararak ülkenin bağımsızlığını ilan etti (Reid, 2015). Bu bağımsızlık ve egemenlik Brest-Litovsk Antlaşması'nda uluslararası seviyede tanınırlık kazandı (Bigg, 2022). Her şeye rağmen, bu bağımsızlık kısa sürdü, çünkü Rusya liderliğindeki Sovyet güçleri egemen bir ülke olan Ukrayna'yı işgal ettiler ve bunun sonucunda Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetse 1922 senesinde SSCB'nin kurulmasıyla bu birliğe dahil edildi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 1922 senesinde kurulan ve 1991 senesine kadar varlığını sürdüren, aynı zamanda Rusya, Ukrayna, Belarus, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Moldova,

Letonya, Litvanya, Estonya, Gürcistan ve Ermenistan'ın dahil olduğu on beş ülkeden oluşan bir ittifaktı. Aşağıda bulunan şekil SSCB'nin ve ittifaka dahil olan 15 ülkenin haritasını göstermektedir:

Şekil 1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve ittifaka dahil olan ülkeler.

Kaynak: Klein, C. (2022, March 8). *What Countries Were Part of the Soviet Union?* HISTORY.
<https://www.history.com/news/what-countries-were-in-soviet-union>

1991'de Ukrayna bağımsızlığını yeniden kazanmadan önce, bu tarihe kadar Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak kaldı (Korostelina, 2013).

Rusya ve Ukrayna ilişkilerindeki önemli bir kilometre taşı Holodomor faciasıdır. 1932-1933 Sovyetler Birliği dönemini kapsayan Holodomor, kökenini Stalin'in *kolektifleştirme* politikasına dayandırmaktadır (Bigg, 2022). Kolektifleştirme, Ukrayna'da üretimde düşüş olmasına, kırsal ekonominin düzensizleşmesine ve gıda kıtlığına yol açmıştır. SSCB'nin diğer tahıl yetiştirilen bölgeleri olan Rusya ve Kazakistan'da da açlığa neden olan büyük kıtlığın bir parçası olan Holodomor, Ukrayna'da çok daha şiddetliydi. Tarihçiler, 1930'ların başlarında Ukrayna'da Sovyet yetkilileri tarafından uygulanan kolektivizasyon, vergilendirme ve şiddet politikasına

karşı silahlı ayaklanmalar da dahil olmak üzere yaklaşık 4,000 yerel isyan olduğunu vurgulamaktadırlar (University of Minnesota, 2018). O dönemde bu kıtlık, ölçeğinin büyüklüğü göz önünde bulundurularak, Ukrayna dilinde açlık (holod) ve yok olma (mor) kelimelerinden türetilen bir terim olarak *Holodomor* adlandırılır (Applebaum, 2019). Rusya-Ukrayna ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biri de 1994 senesinde imzalanan Budapeşte Memorandumu’dur; şöyle ki, bu anlaşmaya göre, Ukrayna, Rusya tarafından onun bağımsızlığına, egemenliğine ve mevcut sınırlarına saygı gösterilmesi vaadi karşılığında nükleer cephaneliğinden vazgeçmiştir (United Nations Trusteeship Council, 1994 ve Bigg, 2022).

İki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli kopma noktalarından biri de hiç şüphesiz Kırım’ın işgali ve Ukrayna’nın doğusunda gayrimeşru devletlerin kurulmasıdır. Rusya, 21 Mart 2014 tarihli bir kanunla Kırım’ı resmen ilhak etmiş ve kendi topraklarına katmıştır (Grant, 2015: 68). SSCB’den kazanılan bağımsızlıktan sonra geçen otuz yıldaki olaylar – özellikle, 2014 *Onur Devrimi (Revolution of Dignity)* ve onun ardından Rusya’nın Kırım’ı işgal etmesi ve Donbas’a müdahalesi – Ukrayna halkının sivil kimliğinin önemli ölçüde sağlamlaşmasına ve toplumun dayanışmasına yol açmıştır (Mankoff, 2022). Aslında, Kırım’ın işgalinden hemen önce, 2014 Şubat ayında protestocular mevcut hükümeti ve Rusya ile iyi ilişkileri olan devlet başkanını devirmişti (Bigg, 2022). Kiev’in merkezi meydanı Maidan’da gerçekleşen ve *Onur Devrimi olarak da bilinen* protestolarda yüzden fazla kişi hayatını kaybetmişti (Stecklow ve Akymenko, 2014). Onur Devrimi’nde hükümetin ve zamanın Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukovych’in devrilmesinden ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra Rus yanlısı ayrılıkçılar Ukrayna’nın doğusunda Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti adlı devletler kurdular ve daha sonra Ukrayna’ya karşı savaştılar (Bigg, 2022). Tüm bu kriz ve savaş ortamları, Ukrayna’nın batıya olan meylini Rusya’ya değiştirmesi için baskılar oluşturmaktaydı. Buna rağmen, çoğunlukla batı yönümlü olan Ukrayna toplumu’nun önemli kısmını oluşturan ve Ukrayna’nın SSCB dağıldıktan sonra doğan genç nüfusu bir daha Sovyet-Rus etkisi altına düşmemeye kararlıydı. 2022 Şubat’ta başlayan ve hâlâ devam eden son Rusya-Ukrayna savaşının en belirgin sonuçlarından biri

ise Ukrayna'nın tüm bölgelerinden çeşitli dil ve dini farklılıkları olan halkın Rus işgaline karşı daha da birleşmesi ve Rusya-Ukrayna arasındaki ister kültürel, ister siyasi, isterse de ekonomik ayrılık çizgisinin her geçen gün daha da büyümesidir. Tarihi örneklerle baktığımızda bu durum çok da olağandışı değil aslında, çünkü tarihte bir çok toplum, kendi içinde çeşitli etnik, dil, inanç gruplarına ayrılmış olsalar da, dış işgal ve müdahalelere karşı birleşebilmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda Ukrayna'da, artık sadece batı kısımdaki Ukrayna dilinde konuşan çoğunluk değil, doğu kısımda yaşayan ve Rusça konuşan kesim de Rusya etkisinden kurtulmanın taraftarı olmaya başlamıştır.

1.2. Savaşın Gelişim Süreci

Tarihen eski zamanlardan beri karmaşık olan Rusya-Ukrayna ilişkilerinde, 2022 Şubat ayında Rus ordusunun Ukrayna'ya girmesiyle ipler tamamen kopma noktasına geldi. Bütün dünyayı hem politik, hem de ekonomik açıdan endişe altına alan mevcut son savaşın kökenleri 2013 senesine ve Kırım meselesine kadar uzanıyor diyebiliriz. Şöyle ki, Ukrayna 1991 senesinde SSCB'den bağımsızlığını kazandıktan sonra 2014 Şubat ayına kadar Kırım Ukrayna'nın uluslararası arazisine dahil olan ve özel otonomisi olan bir bölgeydi ve Kırım'da Rusyanın, ABD'nin Japonya ve Almanya'da olduğu gibi askeri üsleri vardı (Fisher, 2014). Matthew Bigg (2022) yazıyor ki, 2014'te o zamanın Ukrayna cumhurbaşkanı batı yönümlü protestocular tarafında devrildikten sonra Rusya Kırım için harekete geçti. Kasım 2013'te Ukrayna'daki Euromaidan protestolarının ardından Rusya, Mart 2014'te Kırım ve Sivastopol'u Ukrayna'dan ilhak ederek dünya çapında çoğu ülke tarafından yasal olarak kabul edilmeyen bir referandumla bu harekatı haklı çıkardı (Statista Research Department, 2022). Bundan sonra ortalık daha da karışarak etnik zeminde de bir kriz oluştu ve Ukrayna'nın doğusundaki Rusya yanlısı ayrılıkçılar Donetsk ve Luhansk'ta kendi bağımsızlıklarını ilan eden referenduma gittiler (Center for Preventive Action, 2022). Tabii ki bu referendum ve bağımsızlıklar da uluslararası düzeyde tanınmadı. Bundan sonra Rusya ve Ukrayna arasında bir sıra ateşkes anlaşmaları imzalandı. 2014 ve 2015 senelerinde Rusya, Ukrayna, Fransa ve Almanya, "Minsk

Anlaşmaları” olarak da bilinen ateşkes anlaşmaları imzaladılar (Bigg, 2022). 2019’da Ukrayna’nın şuan ki devlet başkanı Volodimir Zelenski seçimleri kazanırken Ukrayna’nın batıya yönelmesini destekleyen bir politika izledi (Greenspan, 2022). Bu durum Rusya’nın endişelerini daha da artırırken, Rusya Ukrayna ile sınıra askeri güçlerini toplamaya başladı. The Guardian’ın (2022) yayınladığı habere göre, ABD tarafından, Rusya’nın, Ukrayna’ya müdahalesi arifesinde (2022 Şubat) sınıra yaklaşık 190,000 asker topladığı, bunun ikinci dünya savaşından bu yana en büyük asker seferberliği olduğu ve bir aydan kısa bir süre içinde 90,000’den fazla asker artışı olduğu iddia edilmişti. 24 Şubat 2022’de Rusya, Ukrayna’ya girdiğinde temel hedefleri arasında Kiev’i almak ve Doğu Ukrayna’da mümkün olduğu kadar çok toprak kazanmak vardı. Savaşın ilk günlerinde Rusya bir kısım toprakları ele geçirse de, Kiev’i kısa zaman içinde almak hedefi gerçekleşmedi. Şöyle ki, Aralık 2022 itibarile, savaşın yaklaşık on aylık bir süredir başlamış olduğunu varsayarsak, Kiev’in hâlâ Ukrayna kontrolü altında olması Rusya’nın hedefine ulaşamamış olduğunu göstermektedir. Savaşın Ukrayna için büyük felaketler yarattığı kaçınılmaz bir gerçektir. Bunların en temel ve gözle görülebilir örnekleri hem ordu, hem de sivil insanlar arasındaki can kayıpları, şehirlerin dağılması ve ekonomik zararlardır. Bunlara ek olarak, her savaşta olduğu gibi burada da var olan ve gözle görülmesi zor olsa dahi etkisi oldukça büyük olan psikolojik ve sosyolojik yaralar da asla hafife alınmamalıdır. Bununla birlikte, mevcut durum Rusya için de ekonomik, jeopolitik ve askeri açıdan hiç iç açıcı olmamıştır. Şöyle ki, Ukrayna ordusunun son zamanlarda kazandığı zaferler Rusya ordusuna ciddi şekilde zarar vermiş ve itibar kaybetmesine sebep olmuştur. Öte yandan, Rusya ekonomisi uygulanan yaptırımların da büyük etkisiyle derinden hasar almış oldu ve Rusya’nın global düzeyde politik nüfuzu da büyük bir zarar gördü (Pifer, 2022). Bu bakımdan Rusya’nın Ukrayna’ya açtığı bu savaşın en az Ukrayna için olduğu kadar kendisi için de hem soyut, hem de somut açıdan büyük zararları olduğunu belirtirsek, yanlış olmayacağı ortadadır.

1.3. Rusya ve Ukrayna Ekonomilerinin Savaşta Etkilenme Derecesi

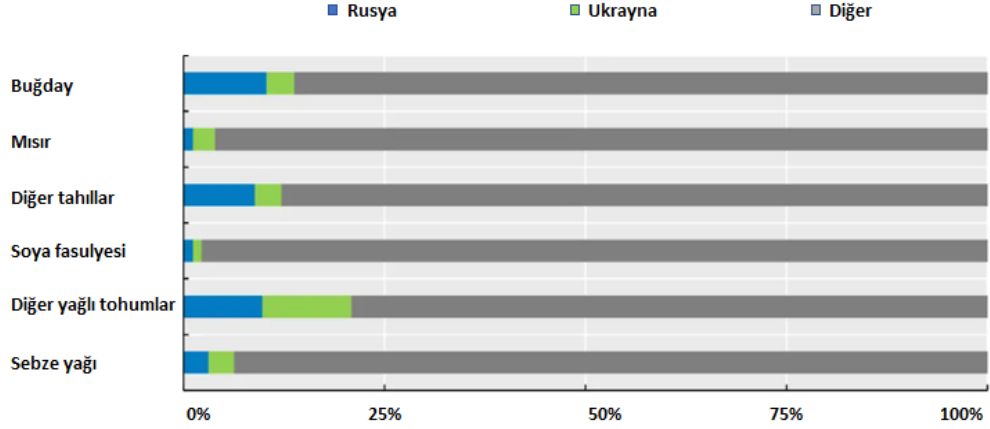
Dünyadaki tüm savaşların en önemli ortak noktalarından biri her zaman ekonomi üzerinde büyük etkilerinin olmasıdır. Günümüzün globalleşen dünyasında bu hakikat daha kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak da Rusya-Ukrayna savaşının hem iki ülke ekonomisi, hem de dünya ekonomisi üzerindeki etkileri hâlâ devam etmektedir ve savaş bittikten uzun bir süre sonraya kadar devam edeceği de kuvvetle muhtemeldir. Dünya Bankası'na göre, Rusya'nın işgali sonucu mahvolan Ukrayna ekonomisinin bu yıl için 35% küçüleceği tahmin edilmektedir (World Bank¹, 2022). Ukrayna'daki en büyük yatırımcı olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin başkanı Odile Renaud-Basso 2022'de Ukrayna'nın reel GSYİH'nin önemli bir boyutta, yaklaşık 30% küçüleceğini belirtmiştir. Basso'ya göre enerji fiyatları dünyadaki tüm ülkeler gibi Ukrayna'ya da önemli bir ölçekte tesir edecektir. Ayrıca, mevcut savaş ekonomisi ortamı şirketlerin likidite durumları ve müşterilerin ödeme kapasitelerini negatif yönde etkilemektedir. Bu da sonuç olarak, işletmelerin sermaye ve finans kaynaklarına erişimini kısıtlamakla hem ülke ekonomisi, hem de zincir etkisiyle tüm dünya ekonomisi için büyük sorunlar çıkarıyor. Uluslararası Para Fonu (IMF)'in hazırladığı 2022 Ekim ayı raporuna göre, Ukrayna'da gayri safi yurt içi hasıla, sabit fiyatlar göz önünde bulundurulduğunda 2021 senesinde 3.4%'ten eksi 35%'e kadar inecektir ki, bu da ülke ekonomisi adına çok büyük bir zarar anlamına gelmektedir. Savaş ve kriz, ülkedeki fiyat düzeyinin de yüksek seviyede artmasına neden oluyor. 2021 senesindeki ortalama tüketici fiyatları enflasyonu 9.4% olarak kaydedilirken, bu rakam 2022 için 20.6% olarak belirlenmiştir (International Monetary Fund, 2022). Şuanki durum göz önünde bulundurularak, Ukrayna devleti savaşın gelecek sene de devam etmesi senaryosunda ülkenin 38 milyar dolarlık bir bütçe açığı vereceğini düşünüyor ki, bu meblağın büyük bir kısmı Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından finanse edilecektir. Dünya Bankası'nın (2022) Eylül basın bülteninde yer alana verilere göre, mevcut durumda Ukrayna'da yeniden kurma ve toparlanmanın maliyeti

¹ Dünya Bankası

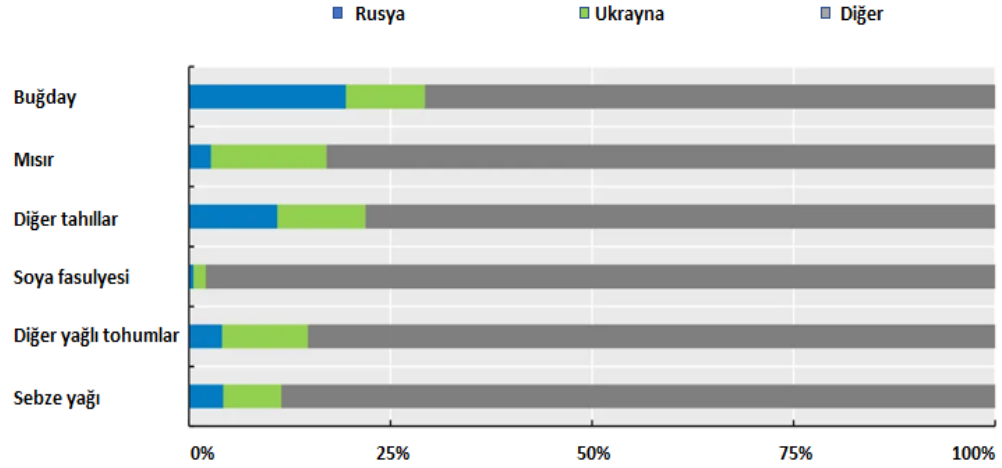
yaklaşık olarak 349 milyar ABD doları değerindedir ve bu rakam savaş devam ettiği sürece artmaktadır.

Mevcut savaşın Rusya ekonomisi için de göze çarpan etkileri her geçen gün büyümektedir. İlk tahminler Rusya ekonomisinin bu sene savaştan dolayı Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve 1998 senesinde gerçekleşen finansal kriz zamanına kıyasla daha büyük bir boyutta, yaklaşık 12% oranında daralacağı yönünde olmuş olsa da, şu an hükümet yaklaşık 4.2%'lik daralma tahmin ediyor (Ostroukh, 2022). İşgalin ardından Rus rublesi, ABD doları ve euro karşısında tarihi bir düşüş yaşadı, buna rağmen Rus Merkez Bankası'nın müdahaleleri ve doğal gaz için ruble ile ödeme talepleri sayesinde Rus rublesi yeniden güçlendi (Statista Research Department, 2022). Statista Araştırma Departmanı'nın (2022) çalışmasına dayanarak, Rusya'nın ABD ve AB'ye yaptığı fosil yakıt ihracatına getirilen kısıtlamaların ardından, Rus fosil yakıtı Asya ülkelerine kayarak Çin'i ana satış noktası haline getirdi. Bununla birlikte, savaşın ekonomik etkilerinin sadece bu iki ülke ile kısıtlı olmadığı açıktır, çünkü tüm dünyadaki ekonomiler bir çok ihracat malları konusunda hem Rusya, hem de Ukrayna'ya bağımlı durumdadır. Örneğin, Rusya (20%) ve Ukrayna (10%) global düzeyde sırasıyla en büyük birinci ve beşinci buğday ihracatçılarıdır (OECD, 2022). Her iki ülke de, buğdayın ana temel gıda maddesi olduğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi dahil olmak üzere küresel pazarlara buğday tedarikinde kritik bir rol oynamaktadır. Aşağıdaki şekiller Rusya ve Ukrayna'nın 2016/17-2020/21 yılları arasındaki buğday, mısır, soya gibi ürünlerin global üretim ve ihracatındaki paylarını göstermektedir.

Şekil 2. Rusya ve Ukrayna'nın seçili ürünlerin küresel üretimindeki payları

Şekil 3. Rusya ve Ukrayna'nın seçili ürünlerin küresel ihracatındaki payları

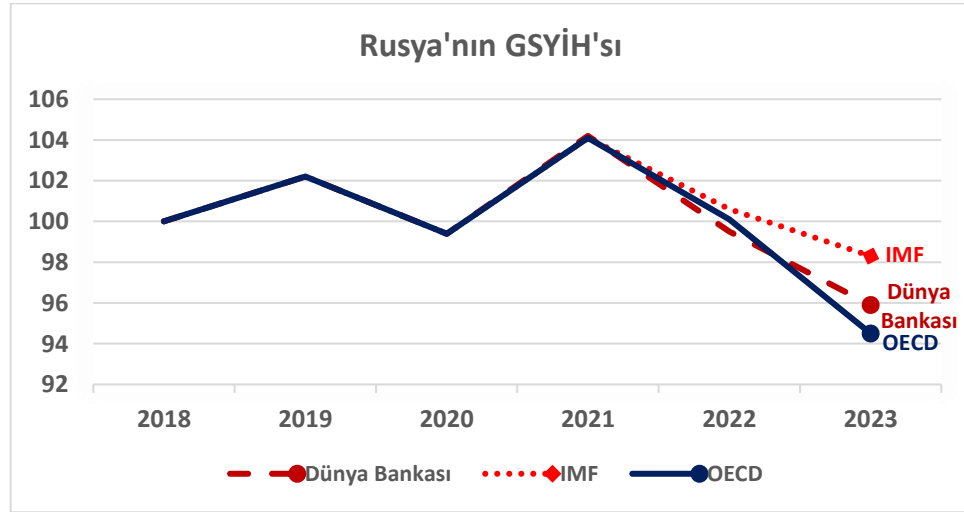

Kaynak (Şekil 2 ve Şekil 3): OECD. (2022, August 5). *The Impacts and Policy Implications of Russia's Aggression against Ukraine on Agricultural Markets*. OECD. <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>

Şimdiki durumda Rusya ekonomisi için tüm yaptırımlara rağmen oluşan nispeten daha zayıf boyutlu bir negatif ekonomi tablosunun temel nedenlerinden biri de küresel pazarda enerji fiyatlarının yükselmesidir. Trading Economics'in (2022) Rusya Merkez Bankası'na atıfta bulunarak verdiği habere göre, Rusya'nın cari işlemler fazlası ön tahminlere dayanarak, bir önceki yılın aynı döneminde kaydedilen 47 milyar ABD

dolarından 2022'nin üçüncü çeyreğinde 51.9 milyar ABD dolarına kadar yükselmiştir. Buna rağmen, cari işlemler fazlası bir önceki çeyreğe göre yukarı yönlü revize edilen rekordan keskin bir düşüşe geçmiştir ki, bunun da temel nedeni Moskova'nın doğal gaz arzını durdurması ve AB'nin Rus petrolünü satın alma konusundaki isteksizliğinin Rusya'nın dış ticaretine yansımalarıdır. Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) tarafından yapılan bağımsız analize göre, 2022 senesi Rusya ekonomisi için kötü bir yıl olacaktır. Araştırma sonuçlarına göre, gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) en iyi senaryoda minimum 5.5%, en kötü senaryoda ise yaklaşık %9'a kadar düşmesi bekleniyor (European Council & Council of the European Union, 2022). Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Konseyi'nin (2022) çalışmasına atıfta bulunarak, aşağıdaki grafik OECD, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın verilerine dayalı olarak hazırlanmıştır ve Rusya'nın 2018-2022 arasındaki yıllık GSYİH'sının büyüme veya küçülme oranlarını (2022 senesi için tahmin) göstermektedir. Grafiğe dayanarak, 2021 senesine kıyasla 2022'de Rusya GSYİH'sının OECD'ye göre 3.9 yüzde puanı, IMF'e göre 3.4 yüzde puanı, Dünya Bankası'na göre ise 4.5 yüzde puanı düşeceği sonucuna varıyoruz.

Grafik 1. Rusya'nın yıllık GSYİH büyümesi (2019-2022)

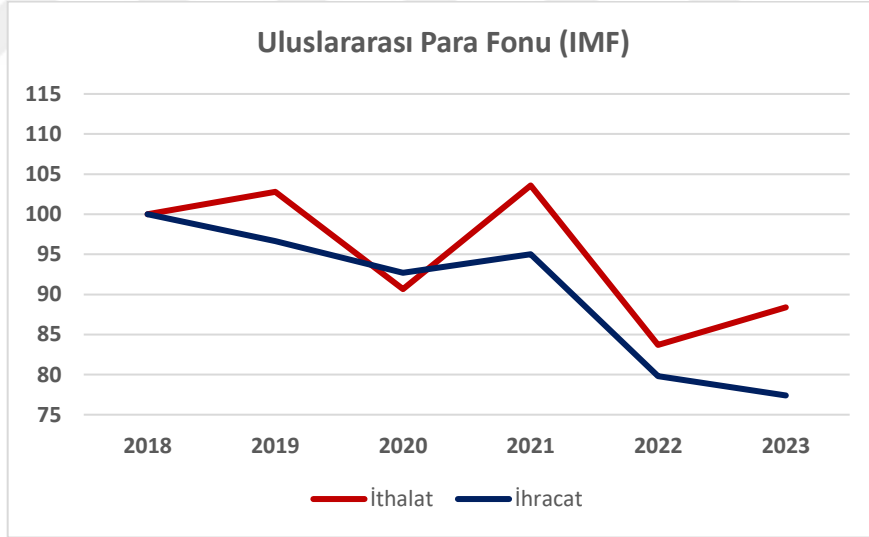

Kaynak: European Council, & Council of the European Union. (2022, October 31). *Impact of sanctions on the Russian economy*. [www.consilium.europa.eu](https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/).

<https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

IMF-in 2022 Ekim ayı için hazırladığı *Dünya Ekonomik Görünümü* raporuna göre, Rusya’da ortalama tüketici fiyatlarındaki enflasyon 2021 senesinde 6.7%’den 2022’de geçen seneki rakamın iki katından fazla bir düzeye – 13.8%’e – çıkacaktır (International Monetary Fund, 2022). Rusya’nın uluslararası düzeyde yaptığı ticarete bakacak olursak, burada da doğal olarak büyük bir gerileme ile karşılaşyoruz. Şöyle ki, Dünya Bankası’nın sağladığı bilgilere dayanarak, Rusya ekonomisi 2022’de, 2021 senesine göre ihracatta 30.9%, ithalatta ise 35.2% gerileyecektir. Bu rakamlar Uluslararası Para Fonu’nun tahminlerine göre ise 17.2% (ihracat) ve 25.4% (ithalat) düşüşe eşdeğerdir (European Council & Council of the European Union, 2022).

Grafik 2. IMF’in Rusya Dış Ticaretine ilişkin İstatistikleri²
(2022 ve 2023 seneleri verileri açıklandığı tarihe bağlı olarak tahmindir)

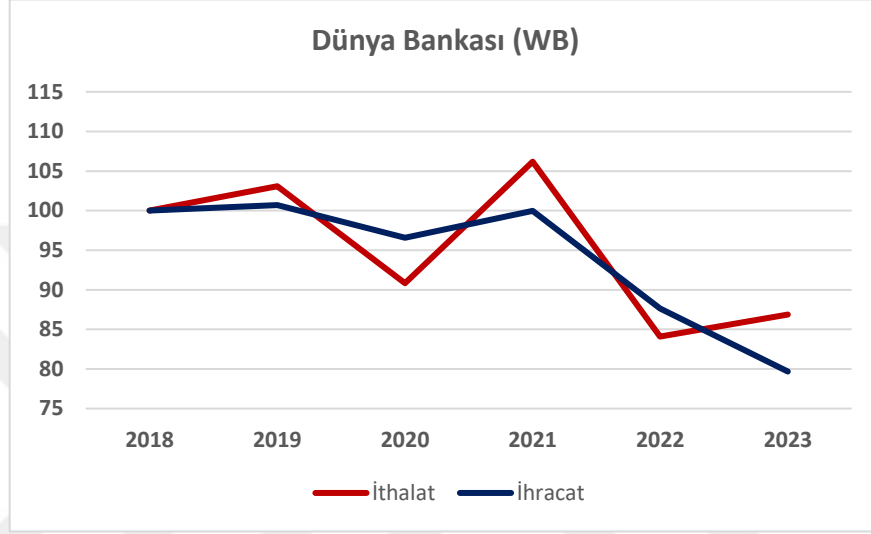

Kaynak: European Council, & Council of the European Union. (2022, October 31). *Impact of sanctions on the Russian economy*. [www.consilium.europa.eu](https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/).

<https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

² 2022 ve 2023 seneleri için veriler, istatistiklerin paylaşıldığı tarih de (31 Ekim 2022) göz önünde bulundurularak, Uluslararası Para fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB)’nin tahminlerini içermektedir.

Grafik 3. Dünya Bankası'nın Rusya Dış Ticaretine ilişkin İstatistikleri³
(2022 ve 2023 seneleri verileri açıklandığı tarihe bağlı olarak tahmindir)

Kaynak: European Council, & Council of the European Union. (2022, October 31). *Impact of sanctions on the Russian economy*. [www.consilium.europa.eu](https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/).
<https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

1.4. Savaşın Dünya Ekonomisine İlk ve Genel Etkileri

Rusya-Ukrayna savaşının iki ülke ekonomisinin yanı sıra dünya ekonomisi için de çarpıcı etkileri olmuştur ve bunlar her gün artarak devam etmektedir. Pandeminin başlamasıyla bir kriz ortamına giren küresel ekonomi, dünya genelinde vakaların genel düşüşüyle birlikte bir toparlanma sürecine girmişti. Buna rağmen, 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya girmesi sonucunda (Reuters, 2022), global ekonomi yeni bir düşüş ve kriz dönemine adımını atmış oldu. Dünya Bankası'nın (2022) yayınladığı bilgilere göre, Ukrayna'da devam eden savaş, özellikle Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki yükselen ve gelişmekte olan ekonomiler için pandemi sonrası ekonomik toparlanma beklentilerini azaltmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Başkanı Kristalina Georgieva'nın açıklamalarına göre, Ukrayna'daki savaş, bu sene ve büyük olasılıkla

³ 2022 ve 2023 seneleri için veriler, istatistiklerin paylaşıldığı tarih de (31 Ekim 2022) göz önünde bulundurularak, Uluslararası Para fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB)'nin tahminlerini içermektedir.

2023’de dünya ekonomisi için en önemli negatif faktör olacaktır (Tong, 2022). Savaşın neden olduğu temel ekonomik kriz ve riskler dört ana ekonomik konu altında birleşiyor diyebiliriz: küresel enflasyon, artan yaşam maliyetleri, gıda krizi ve enerji krizi. Bundan önce IMF Rusya-Ukrayna savaşının bir sonucu olarak küresel ekonominin parçalanmasına ilişkin uyarılar yayınlamış ve 2023 büyüme tahminlerini 2022’de beklenen 3.2%’den 2.7%’ye düşürerek, bir yavaşlama kestiriminde bulunmuştu. Kurumun ekim ayı raporuna göre, bu rakam 2001’den bu yana küresel mali kriz ve COVID-19 pandemisinin en şiddetli aşaması dışında en zayıf büyüme tahminidir (Tong, 2022). Eğer ABD’nin Çin’e yönelik çip yaptırımlarından etkilenen sektörlerde ticaret önemli ölçüde kesilirse ve diğer bölgelerdeki tarife dışı engeller (non-tariff barriers) Soğuk Savaş dönemi seviyelerine yükselirse, o zaman Asya ve Pasifik bölgesinde gayri safi yurt içi hasıla 3%’ten daha fazla bir kesintiye uğrayabilir (Tan, 2022). Bahsi geçen araştırmada IMF’in uyarılarına göre, eğer küresel ekonomi parçalanırsa, buradaki en fazla zararı Asya görecektir.

Savaş başladıktan sonra, ilk olarak mali piyasalar hızlı bir şekilde sert düşüşlerle tepki verdi. Petrol fiyatları varil başına 100 doların üzerine çıkarken, Avrupa’da doğal gaz fiyatları neredeyse 70% arttı (Cifuentes-Faura, 2022). Artan enerji fiyatları küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkilerken, Avrupa’nın Rus gazına tam kapsamlı alternatif bulamamış olması kafalarda hâlâ soru işaretlerinin barınmasına neden olmaktadır. Petrol fiyatlarının yükselmesi kısa vadede petrol ihraç eden ülkeler için avantajlı olsa da, öte yandan petrol ithal eden ülkeler zarar görmektedirler. Buna bağlı olarak, küresel bazda en fazla zorluk paylarından biri tüketicilerin üzerine düşmektedir ki, bunun da başlıca nedeni global düzeyde enflasyonun çok yükselmesidir. Önceleri gelişmiş ve büyük ekonomilerin enflasyon derdi o kadar da büyük değilken, mevcut durumda savaş nedeniyle had safhaya çıkan fiyatlar ABD, Batı Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler için de baş ağrısı olma noktasına gelmiştir. Örneğin, Japonya’da tüketici fiyatları Ekim’de yıllık 3.7% artışla beklentileri aştı ve ülkede enflasyon 40 yılın zirvesine çıktı (Bloomberg HT, 2022). Aynı haberde verilen bilgiye göre, enflasyon 40 yılın rekorunu kırmış olmasına rağmen, bu durumun Japonya Merkez Bankası (Bank of Japan)’nın para politikasında bir değişiklik

yaratması beklenmiyor. Cifuentes-Faura (2022)'nın araştırmasına göre, petrol vadeli fiyatlarının spot fiyatın altında olması, piyasaların bu artışın geçici olmasını beklediğini gösteriyor. Devam eden savaşın ekonomik taraflarına baksak ön safda Rusya ile Avrupa'nın karşı karşıya olduğunu görebiliriz. Bir tarafta Rusya'nın büyük bir cari fazlaya sahip olduğu için kısa vadede yaptırımlarla başa çıkabileceğini görebiliriz, şöyle ki, savaş başladığı andan 2022 Kasım ayı itibarile Rusya, 265 milyar ABD doları değerinde cari fazla biriktirmiştir (Rothacher, 2022). Rusya'nın şuna kadar yaptırımlarla başa çıkabilmesinde yükselen petrol fiyatlarının büyük rolü var. Araştırma kuruluşu Argus Media'nın baş ekonomisti David Fyfe, ülkenin ham petrol gelirlerinin geçtiğimiz yıl boyunca 41% oranında arttığını söyledi (BBC News, 2022). Öte yandan, Avrupa ekonomisi büyük ölçüde Rus petrol ve gazına bağımlı olduğu için mevcut durumda kısa vadede daha fazla zarara uğrayacak gibi gözükmektedir. Buna rağmen, orta-uzun vadede Rusya ekonomisi yaptırımlardan daha fazla etkilenecek gibi gözüküyor. The New York Times'ın 14 Ekim 2022 tarihli haberine göre, Rusya pazarını tam kapsamlı terk eden veya işlerinin bir kısmını askıya alan dünyanın en büyük ve popüler şirketleri arasında Adidas, H&M, Nestlé, American Express, Deutsche Bank, JPMorgan Chase, Mastercard, McDonald's, Starbucks, Bloomberg, The Walt Disney Company ve daha bir çok marka var. İlaveten, ülkeye doğrudan yabancı yatırımın azalması, belirsiz yatırım ortamı ve uluslararası ticaretin zayıflaması savaşın ülke ekonomisi üzerindeki negatif etkisinin boyutunu ciddi ölçüde artıracak gibi gözüküyor. Savaşın dünya ekonomisi için bir diğer olumsuz etkisi de kısa vadeli, fakat yüksek rakamlarda oynayan enflasyonun, insanların beklentileri arasında giderek sabitlenmesi ve merkez bankalarının para politikalarını karmaşık hale getirmesi riskidir (Cifuentes-Faura, 2022). Öte yandan, aynı araştırmaya göre, mevcut durum dünya çapında diğer ülkelerin de savunma bütçelerinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, eğitim ve sağlık hizmetlerine ayrılan finansal kaynaktan düşüş olması ihtimali yükselmektedir ki, bu da uzun vadede bir çok soruna sebep olabilir. Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve diğer bazı ülkeler savaş başladığı günden Rusya'ya çeşitli yaptırımlar uygulamaktadırlar, fakat Rusya'nın bunlara nasıl tepki vereceği de tam olarak belli değil. Savaş devam ettiği sürece uygulanan yaptırımlar Rusya ekonomisine zarar

verirken, oluşan zincir etkisi diğer ülkeler için, dolayısıyla da küresel ekonomi için de maliyetleri artırmaktadır. Cifuentes-Faura (2022)'nın araştırmasına göre, spot emtia ve onların türevlerinin fiyatlarına ek olarak, finansal piyasalar da mevcut krizden en çok etkilenen sektörlerden biri olacaktır. Öte yandan, yükselen savunma harcamaları küreselleşmeden uzaklaşmaya yönelik yeni eğilimler oluşturabilir.

Devam eden savaş, Rusya'ya yönelik yaptırımlar ve ekonomik belirsizlikle birleşince küresel boyutta hızla yükselen enflasyona neden olmaktadır. şu an için Fed, Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve bir çok bireysel merkez bankaları faizleri yükselterek enflasyonla mücadele etmeye çalışıyorlar. Buna rağmen, ABD Merkez Bankası Fed'in başkanı Jerome Powell, 2022 Aralıkta faiz artımında yavaşlama olabileceğine dikkat çekti (Bloomberg HT, 2022). J.P. Morgan'ın Rusya-Ukrayna atışmasının makroekonomi ve küresel pazara yönelik olası etkileri konusunda yaptığı araştırma çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. şu bir gerçek ki, Rusya küresel petrol ve doğal gaz üretiminde 10%'dan daha büyük bir paya sahip ve Avrupa ile ABD'ye gün başına 4.3 milyon varil petrol ihraç etmektedir. Oluşabilecek en kötü senaryoda Rusya'nın bu ihracatı tamamen kestiğini varsayarsak, bu durum yıllık global GSYİH'yı 3% azaltacakken, tüketicici fiyat endeksine de (CPI) 4%'lk bir katkıda bulunacaktır (J.P. Morgan, 2022). Bahsi geçen rakamlar bu ihtimalin ne kadar düşündürücü ve çok önemli boyutta etkili olacağını bir daha kanıtlıyor.

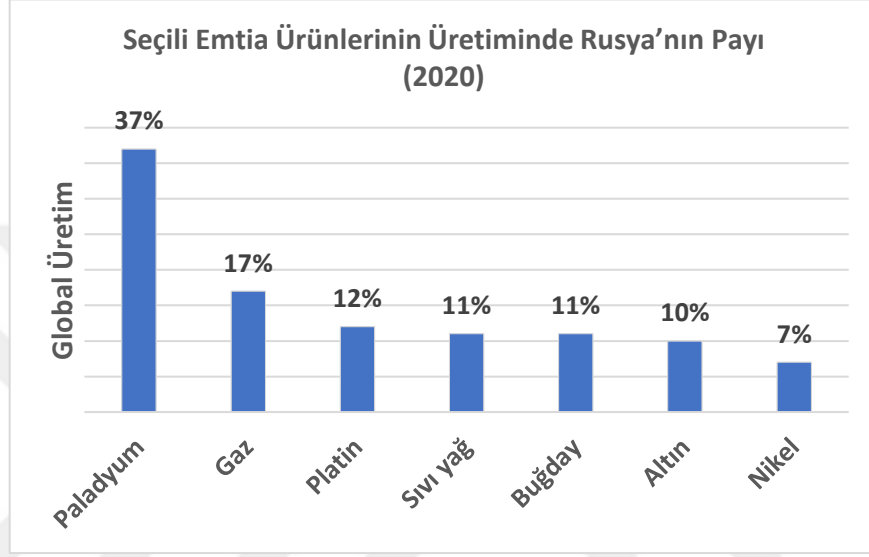
İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL ENERJİ SEKTÖRÜNÜN SAVAŞTAN ETKİLENMESİ

2.1. Enerji Sektörüne Genel bir Bakış – Sektöre Dahil Olan Kaynaklar

Tüm dünya ekonomisini hem küresel boyutta, hem de bireysel ülke ekonomilerini yerel ölçüde etkileyen, insanların hayatlarına direk ve dolaylı etkileri olan en önemli sektörlerden biri de enerji sektörüdür. Rusya-Ukrayna savaşının sadece iki ülkenin kendi arasındaki anlaşmazlık boyutundan ziyade tüm dünyayı ilgilendiren bir meseleye dönüşmesinin ardındaki en önemli faktörlerden birisi Rusya'nın küresel enerji pazarında devasa tedarikçi rolünü üstlenmiş olmasıdır. Rusya'nın küresel emtia piyasalarındaki payı, enerji kaynakları, değerli metaller ve tarım ürünleri için önemlidir. 2020 itibariyle ülke, dünya çapında öncelikle enerji üretmek, mücevherat ve elektronik cihazlarda kullanılmak üzere paladyumun neredeyse 40%'nı sağlıyordu (Statista Research Department, 2022). Bu nedenle Rusya-Ukrayna savaşı sonucunda ortaya çıkan yaptırımlar ve karşı yaptırımlar emtia piyasalarını bozabilir.

Grafik 4. 2020 İtibariyle Dünya Çapında Seçilmiş Emtia Ürünlerinin Üretiminde Rusya'nın payı

Kaynak: Statista Research Department. (2022, April 6). *Share of Russia in production of selected commodities worldwide as of 2020*. Statista.com.

<https://www.statista.com/statistics/1301013/global-production-share-commodities-russia/>

Global Endüstri Sınıflandırma Standardı (GICS)'nin tanımlamasına göre, enerji sektörü, işleri aşağıdaki faaliyetlerden birinin domine olduğu şirketlerden oluşmaktadır: sismik veri toplama da dahil olmak üzere petrol kuyusu platformları, sondaj ekipmanı ve enerji ile ilgili diğer hizmet ve ekipmanların inşası veya sağlanması (Bruce, 2020). Bu şirketlerin temel uğraş alanları petrol ve gaz ürünlerinin keşfi, üretimi, pazarlanması, rafine edilmesi ve/veya nakliyesinden oluşmaktadır. 1970'lere kadar, petrol istikrarlı bir şekilde geleneksel katı yakıtların yerini aldığı için enerji sektörü nispeten dengeli ve sabitti, ancak o zamandan beri jeopolitik faktörler, çevre bilinci, teknolojinin gelişimi ve çeşitli finansal etkenler (dünya çapında birçok ülkede enerji piyasasının özelleştirilmesi dahil) büyük değişimlere ve öngörülemez bir geleceğe yol açarak enerji sektörünü çok değişken bir hale getirdi (Harris & Gelegenis, 2014). Enerji sektörü, başlıca olarak enerji talep (sanayi, konut ve ticaret, ulaşım, tarım) ve enerji tedarik sektörlerini (kaynak çıkarma, dönüştürme ve enerji ürünlerinin dağıtımını) kapsamaktadır. Sera gazı emisyonları, kaynak çıkarmadan

nihai kullanıma kadar sektörün çeşitli aşamalarında meydana gelir ve buna bağlı olarak farklı noktalarda azaltım seçenekleri mevcuttur (Sathaye & Sanstad, 2004). Şuanki durumda, şiddetli iklim bozulmasını dizginlemek için ihtiyaç duyulan büyük miktarlarda enerji sektörü sera gazı emisyonlarını azaltmak, enerji hizmetlerinin sunumunda dramatik bir değişikliği gerektirmektedir. Farklı teknolojilerin savunucuları olmasına rağmen, bu hizmetleri insanların ödemeye hazır olduğu bir maliyetle kabul edilebilir bir şekilde sağlayabilecek tek bir seçenek yok gibi görünüyor. Geleceğin teknolojisini seçmek son derece zor olduğu için, çok sayıda düşük ve sıfır emisyonlu teknolojiye oluşan bir portföy yaklaşımının başarılı olma olasılığı en yüksek ihtimal gibi gözükmemektedir (Moomaw, 2004). Chen (2019)'in tanımlamasına göre, enerji sektörü veya endüstrisi, petrol veya gaz rezervlerinin araştırılması ve geliştirilmesi, petrol ve gaz sondajı ve rafinerisi ile uğraşan şirketleri içerir. Sektör aynı zamanda yenilenebilir enerji ve kömür gibi entegre enerji hizmeti şirketlerini de kapsamaktadır. Enerji sektörü, ekonominin geri kalanına güç sağlamak için yakıt tedarik ederek, geçtiğimiz yüzyılda endüstriyel büyümenin önemli bir itici gücü olmuştur. Enerji endüstrisindeki şirketler, yenilenemeyen veya fosil yakıtlar gibi enerjinin nasıl elde edildiğine ve güneş gibi yenilenebilir kaynaklara göre sınıflandırılır (Chen, 2019). Bloomberg, Forbes ve MSCI tarafından kullanılan Küresel Endüstri Sınıflandırma Standardı (GICS)'nin endüstri sınıflandırması temelinde, enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketler iki ana sektöre ayrılmaktadır: Petrol, Gaz ve Kömür Endüstrisi ve Yenilenebilir Enerji Endüstrisi (Csomos, 2015).

Tablo 1. Enerji Sektörünün Sınıflandırılması

Sektör	Sanayi	Yan Sanayi
Enerji	Yenilenebilir Enerji	Yenilenebilir Enerjiler (çeşitli)
	Petrol, Gaz & Kömür	Kömür İşletmeleri
		Keşif & Üretim
		Petrol ve Gaz Hizmetleri
		Entegre Yağlar
		Orta Akış - Petrol ve Gaz
		Aritma ve Pazarlama

Kaynak: Csomos, G. (2014). Relationship between Large Oil Companies and the Renewable Energy Sector. *Environmental Engineering and Management Journal*, 13(11), 2781–2787.
<https://doi.org/10.30638/eemj.2014.310>

2.1.1. Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisi

Mevcut savaşın taraflarından birinde Rusya olduğu için tabii ki, bu durumun direkt etkilediği belki de en önemli endüstri petrol ve doğal gaz sektörüdür. Çünkü Rusya, global ham petrolün 12%'ni üreterek bu alanda dünyada üçüncü, doğal gaz üretiminde ise ABD'den sonra ikincidir (Statista Research Department, 2022). Doğal kaynaklar açısından zengin olan ülke, enerji üretimini Batı Sibiry ve Volga-Ural petrol ve gaz illerinde yoğunlaştırmaktadır. Rusya'da petrol endüstrisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından özelleştirilse de, 2000'lerin ortalarında büyük ölçüde devlet kontrolü altına girmiştir. Ülke ekonomisi genel anlamda enerji ihracatına bağlıdır. Rusya, 2020'de günlük 7.4 milyon varilin üzerinde petrol ihraç ederek dünyanın dördüncü en büyük petrol ihraç eden bölgesi olmuştur (Statista Research Department, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline yanıt olarak Batılı ülkeler tarafından uygulanan, ekonomik ve fosil yakıtlarının ithalatını kısıtlayan yaptırımlar ve politika değişiklikleri, gıda ve enerji piyasalarında fiyat artışlarına neden olmuştur (Benton v.d., 2022). Savaş devam ettiği sürece bu yaptırımların devam edeceği de muhtemel gözükmektedir. Bu

nedenle 2023 senesinin ekonomik olarak 2022 senesinden daha iyi olup olmayacağı cevabı merak edilen en önemli sorular arasındadır.

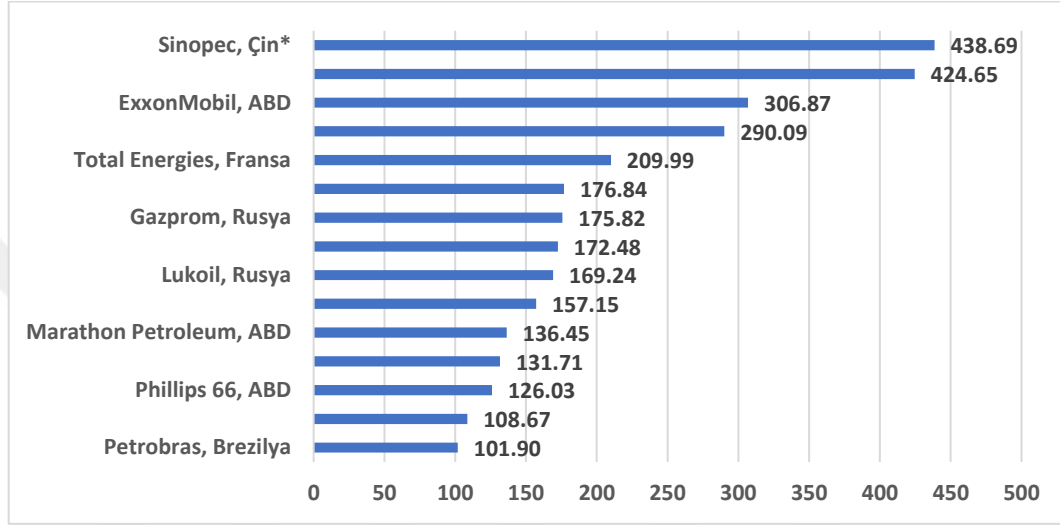
Dünyada petrol ve doğal gaz rezervleri eşit olarak dağıtılmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı (2015)'nin paylaştığı tahminlere göre, global petrol rezervlerinin 93%'ü ve küresel üretimin 75%'i ve sadece on beş ülkenin payına düşmektedir. Bu ülkelerin dünyanın geri kalan keşfedilmemiş petrol kaynaklarının da büyük bir yüzdesine sahip olduğu tahmin ediliyor (Riva v.d., t.y.). Thomson Reuters ve diğer çeşitli kaynaklardan toplanılan verilere dayanarak, Sönnichsen (2022)'in çalışmasında yayınlanan aşağıdaki Grafik 5, 2022 itibariyle toplam gelirlerine dayalı olarak dünyanın on beş en büyük petrol ve doğal gaz şirketlerini sıralamaktadır. Listedeki işletmelerden beşi ABD, üçü Rusya, ikisi Çin, ikisi Büyük Britanya, ve birer tane Fransa, Norveç ve Brezilya şirketleridir. İlk üç sıradaysa, Sinopec (Çin, \$438.68 milyar), PetroChina (Çin, \$424.65 milyar) ve ExxonMobil (ABD, \$306.87 milyar) markaları yer almaktadır.

Sönnichsen (2022)'in bir diğer çalışmasında ise 2021 senesi için ham petrol üretiminde en önde gelen ülkeler seçilmiştir (Grafik 6). Burada liderlik biraz alışılmadık ve olağandışı gelse de, 18.50% ile ABD'ye aittir. Rusya ise Suudi Arabistan'la birlikte 12.20% ile iki ve üçüncülüğü paylaşmaktadır. Diğer geri kalan önde gelen üreticiler, sırasıyla, Kanada, Irak, Çin, Birleşmiş Arap Emirlikleri, İran, Brezilya, Kuveyt, Norveç, Meksika, Kazakistan, Katar ve Nijerya'dır. İstatistiklere baktığımızda, petrol ve doğal gaz sektöründeki en önemli şirketlerin devlete ait işletmeler olduğunu görüyoruz. Örneğin, Suudi Arabistan'ın "Saudi Aramco" şirketi günde dokuz milyon varilden fazla üretimiyle, bu alanda dünya lideridir. Öte yandan, İngiltere'nin çok uluslu "British Petroleum (BP)" şirketi, günde iki milyon varil ham petrol üretimiyle, çoğunluğu herhangi bir devlete ait olmayan kamu işletmeleri arasında en büyük petrol üretici şirkettir. BP 2020 mali senesinde \$136.2 milyar gelir elde etmekle ExxonMobil ve Shell'den sonra en fazla gelir kazanan üçüncü petrol şirketi oldu (Statista Research Department, 2023). Yakın dönemdeki gelişmeleri izlediğimizde fark ediyoruz ki, koronavirüs pandemisinin kurumsal performans üzerindeki etkileri oldukça büyük olmuştur. Buna ek olarak,

Ülkelerin de gittikçe daha katılaşan karbon emisyonu azaltma hedefleri, petrol ve gaz endüstrisindeki şirketlerin varlıklarını çeşitlendirme çabalarını artırmaktadır. Ambrose'ın (2021) alışmasına baktığımız zaman görüyoruz ki, Mayıs 2021'de büyük enerji devlerinden Amerikan ExxonMobil ve Chevron iklim ve yeşil enerji konularında büyük sorunlar yaşadılar. şöyle ki, yatırımcıların baskıları sonucunda ExxonMobil iklim aktivistlerinin onayladığı yeni yönetim kurulu üyelerini kabul etmek zorunda kalırken, Chevron'un hissedarları ise daha fazla karbon emisyonu kesintisi olması gerektiği yönünde oy kullandı. Aynı zamanda, diğer bir petrol-doğal gaz lideri Shell mahkeme kararı doğrultusunda, 2030'a kadar 2019 yılı baz alınmakla CO2 emisyonunu 45% oranında düşürmek zorunda kalacak (Harrabin, 2021). Her geçen gün yeşil enerji, küresel ısınma, temiz teknoloji gibi konular daha fazla önem kazandığından, artık pek çok petrol şirketleri bu konseptte daha rahat ayak uydurabilmek adına bu alanda uzmanlık ve tecrübe sahibi diğer girişimlerle işbirliği kurma konusunda önemli bir çaba sarf etmektedirler.

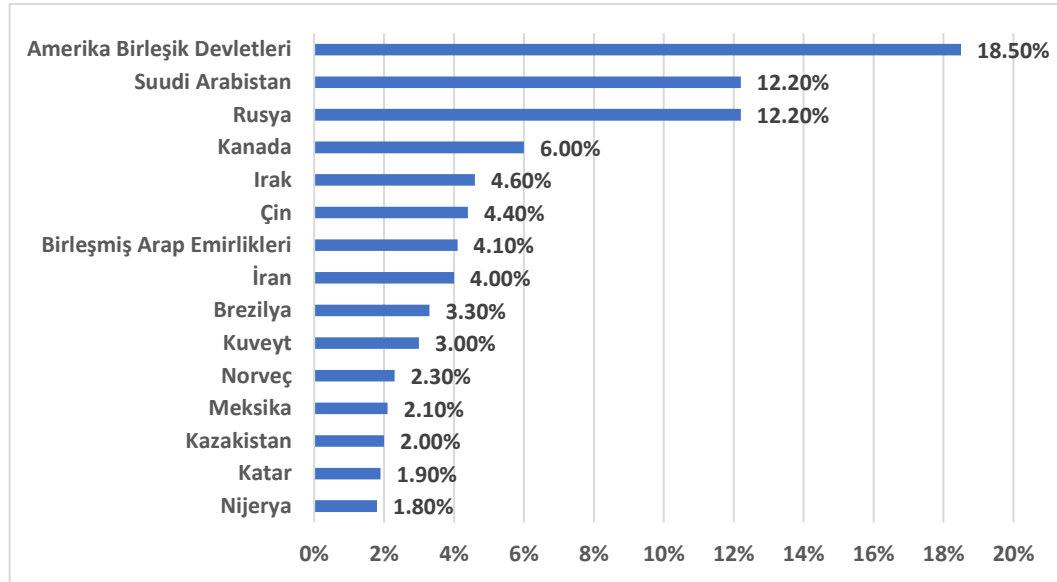
Ham petrol üretimine ham petrol, kaya petrol, petrol kumu ve NGL (doğal gaz sıvısı) dahildir. Bu tür üretim biyokütle ve kömür türevleri gibi diğer kaynaklardan gelen sıvı yakıtları hariç tutar. ABD'nin 18.5%'le liderlik etdiyi küresel ham petrol retiminde Suudi Arabistan ve Rusya, yaklaşık 12%'lik paylarıyla bu alanda önemli söz sahibi ülkeler konumundalar. Örneğin, Suudi Arabistan'ın petrol üretimi son birkaç yılda günde yaklaşık 11 milyon varile ulaşmıştır (Sönnichsen, 2022). Aynı zamanda bu ülkeler, hem de dünyada en fazla petrol tüketicileridir. şöyle ki, Suudi Arabistan günde 3.5 milyon varil petrol tktirirken, bu rakam ABD için 17 milyon varili bulmaktadır (Sönnichsen, 2022). ABD nceleri Suudi Arabistan gibi OPEC yesi ülkelerden büyük hacimde petrol ithal ediyordu. Bununla birlikte, teknolojik gelişmeler sayesinde gelişen yerli üretim sayesinde ABD ham petrol ithalatını 2005'ten bu yana üçte birden fazla hacimde azaltmıştır. Öte yandan Amerika'nın petrol ihracatı önemli ölçüde artarak 2021 senesinde günde 8.6 milyon varile ulaştı (Sönnichsen, 2022).

Grafik 5. 2022 İtibariyle Gelire Dayalı Olarak Dünyanın Önde Gelen Petrol ve Gaz Şirketleri (Milyar ABD Doları Olarak)

Kaynak: Sönnichsen, N. (2022, August 11). *Leading oil and gas companies worldwide based on revenue as of 2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/272710/top-10-oil-and-gas-companies-worldwide-based-on-revenue/>

Grafik 6. Dünyanın En Önemli Ham Petrol Üretici Ülkeleri (2021)

Kaynak: Sönnichsen, N. (2022a, July 5). *Distribution of crude oil production worldwide in 2021, by leading country*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/236605/share-of-global-crude-oil-production-of-the-top-15-oil-producing-countries/>

2.2. Dünya Ekonomisinin Enerji Sektöründe Baş Rol Alan Ülkeler

Günümüzün karmaşık iş ortamında başarı ve liderlik, finansal performanstan çok daha fazlasını gerektirmektedir. Bir marka veya şirketin tam potansiyeline ulaşmak için sadece yeterli gelir elde etmesi değil, aynı zamanda yatırımcılarına güven duygusu aşılması, kendisini tedarik zinciri ve tedarikçi risklerine karşı koruması, yenilik ve inovasyonlardan haberdar olması, pazarda olumlu bir imaj yaratması ve çevresel, sosyal ve yönetim sorumluluğuyla ilişkili temel değerleri somutlaştırması gerekmektedir. Thomson Reuters'in 2017'de yayınladığı raporda global enerji pazarında en önemli 100 şirketin listesi yer almıştır. "Top 100 Global Energy Leaders – En İyi 100 Küresel Enerji Lideri" listesinde yer alan enerji şirketleri beş ana endüstri alanında değerlendirilmiştir: petrol ve gaz, petrol ve gazla ilgili ekipman ve hizmetler, çok yönlü hizmetler, yenilenebilir enerji ve uranyum. Listede yer alan şirketler yıllık gelirleri 500 milyon ABD doları olan kuruluşları içermektedir (Thomson Reuters, 2017). Ayrıca şirketler Thomson Reuters'in belirlediği *finansal performans, yönetim ve yatırımcı güveni, inovasyon, yasal uyum, çevresel etki, insanlar ve sosyal sorumluluk, repütasyon, risk ve dayanıklılık* değişkenlerinden oluşan istatistik metodoloji ile değerlendirilmiştir ve en yüksek puan toplayan yüz tane şirket seçilmiştir. İlk 100 listesine seçilen şirketler, modern dünyanın ticari zorluklarını ele alan bütünsel yaklaşım (holistic approach) göz önüne alınarak bu alanda liderliği temsil etmektedirler.

Tablo 2. Top 100 Küresel Enerji Lideri

No	Şirket	Endüstri	Ülke/Bölge
1	Acea SpA	Çok Yönlü Hizmetler ⁴	İtalya
2	Aker Solutions	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Norveç
3	Amec Foster Wheeler	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Büyük Britanya
4	Andeavor	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
5	Anadarko	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
6	Avangrid	Çok Yönlü Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
7	Bharat Petroleum	Petrol ve Gaz	Hindistan
8	BP	Petrol ve Gaz	Büyük Britanya
9	Cairn India	Petrol ve Gaz	Hindistan
10	Cameco	Uranyum	Kanada
11	Canadian Natural Resources	Petrol ve Gaz	Kanada
12	Chevron Corporation	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
13	China Petroleum & Chemical (SINOPEC)	Petrol ve Gaz	Çin
14	CMS Energy	Çok Yönlü Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
15	CNOOC Limited	Petrol ve Gaz	Çin
16	ConocoPhillips	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri

⁴ “Çok Yönlü Hizmetler (Multiline Utilities)” endüstrisi elektrik gücü, doğal gaz, kombine ısı ve elektrik tesislerinin üreticileri ve distribütörlerini içermektedir.

No	Şirket	Endüstri	Ülke/Bölge
17	DCC	Petrol ve Gaz	İrlanda Cumhuriyeti
18	E.ON SE	Çok Yönlü Hizmetler	Almanya
19	Ecopetrol	Petrol ve Gaz	Kolombiya
20	Électricité de France	Çok Yönlü Hizmetler	Fransa
21	Enagás	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	İspanya
22	Enbridge Inc.	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Kanada
23	Encana	Petrol ve Gaz	Kanada
24	Engie	Çok Yönlü Hizmetler	Fransa
25	Eni	Petrol ve Gaz	İtalya
26	ExxonMobil	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
27	Fairmount Santrol	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
28	First Solar	Yenilenebilir Enerji	Amerika Birleşik Devletleri
29	Formosa Petrochemical Corporation	Petrol ve Gaz	Tayvan
30	Galp Energia	Petrol ve Gaz	Portekiz
31	Gazprom	Petrol ve Gaz	Rusya
32	Global Pvq SE i I	Yenilenebilir Enerji	Almanya
33	Grupa Lotos	Petrol ve Gaz	Polonya
34	Halliburton Company	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
35	Hellenic Petroleum	Petrol ve Gaz	Yunanistan
36	Hera	Çok Yönlü Hizmetler	İtalya
37	Hess Corporation	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
38	Hindustan Petroleum Corporation	Petrol ve Gaz	Hindistan
39	Idemitsu Kosan Co., Ltd.	Petrol ve Gaz	Japonya
40	Indian Oil Corporation	Petrol ve Gaz	Hindistan

No	Şirket	Endüstri	Ülke/Bölge
41	Inpex Corporation	Petrol ve Gaz	Japonya
42	IRPC	Petrol ve Gaz	Tayland
43	JXTG Holdings	Petrol ve Gaz	Japonya
44	Mangalore Refinery and Petrochemicals Ltd.	Petrol ve Gaz	Hindistan
45	Marathon Oil Corporation	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
46	Marathon Petroleum Corporation	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
47	MOL	Petrol ve Gaz	Macaristan
48	Motor Oil Hellas	Petrol ve Gaz	Yunanistan
49	National Grid	Çok Yönlü Hizmetler	Büyük Britanya
50	Neste Oyj	Petrol ve Gaz	Finlandiya
51	NiSource	Çok Yönlü Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
52	Lukoil	Petrol ve Gaz	Rusya
53	Occidental Petroleum Corporation	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
54	Oil and Natural Gas Corporation	Petrol ve Gaz	Hindistan
55	Oil Refineries Ltd.	Petrol ve Gaz	İsrail
56	OMV AG	Petrol ve Gaz	Avusturya
57	Ørsted	Çok Yönlü Hizmetler	Danimarka
58	Pennon Group	Çok Yönlü Hizmetler	Büyük Britanya
59	PetroChina Co., Ltd.	Petrol ve Gaz	Çin
60	Petrofac	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Jersey ⁵

⁵ Jersey, İngiliz tahtına bağlı bir ada, Channel Adaları'nın en büyüğü ve en güneyindekidir. İngiltere kıyılarının güneyinde ve Fransa'nın 'Cotentin' yarımadasının 12 mil (19 km) batısında yer alır. Başkenti St. Helier, İngiltere, Weymouth'un 100 mil (160 km) güneyindedir. Jersey, doğudan batıya yaklaşık 10 mil (16 km) ve kuzeyden güneye yaklaşık 5 mil (8 km) uzanmaktadır.

No	Şirket	Endüstri	Ülke/Bölge
61	Petronas	Petrol ve Gaz	Malezya
62	Phillips 66	Petrol ve Gaz	Amerika Birleşik Devletleri
63	PKN ORLEN	Petrol ve Gaz	Polonya
64	PTTEP	Petrol ve Gaz	Tayland
65	PTT Public Company Limited	Petrol ve Gaz	Tayland
66	Reliance Industries	Petrol ve Gaz	Hindistan
67	Repsol	Petrol ve Gaz	İspanya
68	Rosneft	Petrol ve Gaz	Rusya
69	Royal Dutch Shell	Petrol ve Gaz	Hollanda
70	Rubis	Petrol ve Gaz	Fransa
71	RWE	Çok Yönlü Hizmetler	Almanya
72	Saipem	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	İtalya
73	Santos	Petrol ve Gaz	Avustralya
74	Saras	Petrol ve Gaz	İtalya
75	Sasol	Petrol ve Gaz	Güney Afrika Cumhuriyeti
76	Saudi Basic Industries Corporation (SABIC)	Petrol ve Gaz	Suudi Arabistan
77	Schlumberger	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
78	Scorpio Tankers Inc.	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Monako
79	Sempra Energy	Çok Yönlü Hizmetler	Amerika Birleşik Devletleri
80	Showa Shell Sekiyu K.K.	Petrol ve Gaz	Japonya
81	Siemens Gamesa Renewable Energy	Yenilenebilir Enerji	İspanya
82	SK Innovation Co., Ltd.	Petrol ve Gaz	Güney Kore
83	Snam	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	İtalya

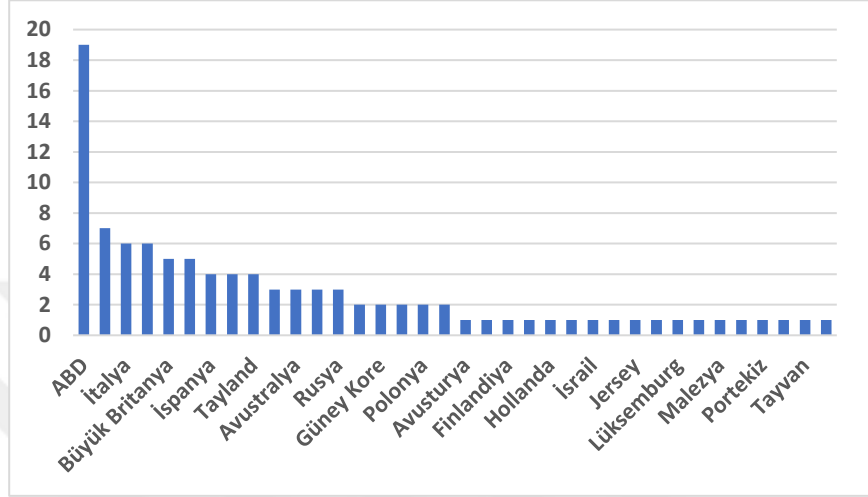
Kaynak: Britannica, T. E. of E. (2022, September 8). Jersey | island, Channel Islands, English Channel | Britannica. www.britannica.com. <https://www.britannica.com/place/Jersey-island-Channel-Islands-English-Channel>

No	Şirket	Endüstri	Ülke/Bölge
84	S-Oil	Petrol ve Gaz	Güney Kore
85	Statoil	Petrol ve Gaz	Norveç
86	Suncor Energy	Petrol ve Gaz	Kanada
87	SunPower	Yenilenebilir Enerji	Amerika Birleşik Devletleri
88	Técnicas Reunidas	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	İspanya
89	Tenaris SA	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Lüksemburg
90	ThaiOil	Petrol ve Gaz	Tayland
91	Total	Petrol ve Gaz	Fransa
92	TransCanada	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Kanada
93	Tullow Oil	Petrol ve Gaz	Büyük Britanya
94	Tüpraş	Petrol ve Gaz	Türkiye
95	Ultrapar Participações S.A.	Petrol ve Gaz	Brezilya
96	Vallourec	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Fransa
97	Vestas	Yenilenebilir Enerji	Danimarka
98	Weatherford International	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	İsviçre
99	Woodside Petroleum	Petrol ve Gaz	Avustralya
100	WorleyParsons	Petrol ve Gazla İlgili Ekipman ve Hizmetler	Avustralya

Kaynak: Thomson Reuters. (2017). *Ranking the top energy companies.* @Thomsonreuters.
<https://www.thomsonreuters.com/en/products-services/energy/top-100.html>

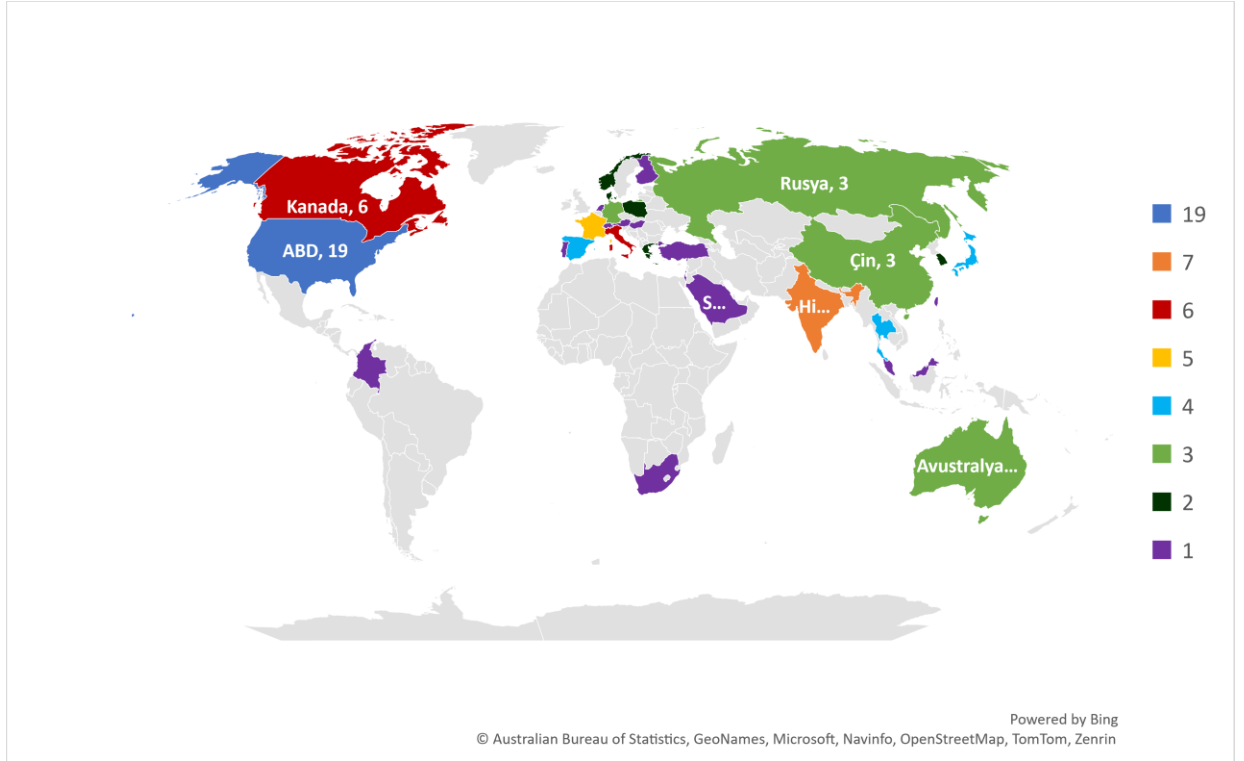
Tablo 2'yi analiz ettiğimizde 100 küresel enerji liderinden 41'nin Avrupa'da, 26'sının Kuzey Amerika'da, 25'nin Asya'da yerleştiğini görmekteyiz. Avrupa'daki 41 enerji şirketi 19 farklı ülkeden gelmektedir ve İtalya (6), Fransa (5) ve Büyük Britanya (5) kıtada ilk üç sırayı oluşturmaktadır. Geriye kalan sekiz şirketin üçü Avustralya, ikişer tanesi Güney Amerika ve Avrasya (Eurasia) ve bir tanesi Afrika'da yerleşmektedir.

Grafik 7. Top 100 Küresel Enerji Şirketinin Ülkeler Üzre Dağılımı

Kaynak: Thomson Reuters. (2017). *Ranking the top energy companies.* @Thomsonreuters.
<https://www.thomsonreuters.com/en/products-services/energy/top-100.html>

Şekil 4. Top 100 Küresel Enerji Şirketinin Coğrafi Dağılımı

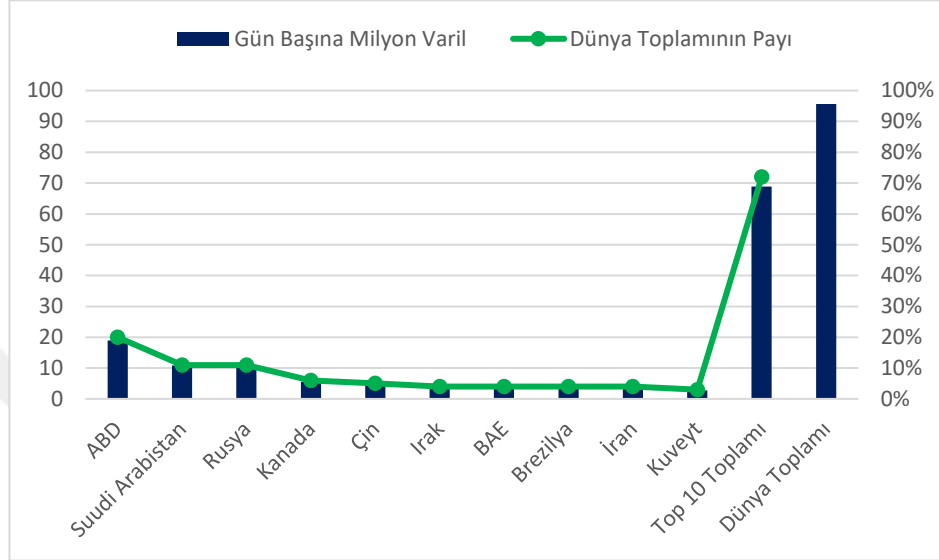
Kaynak: Thomson Reuters. (2017). *Ranking the top energy companies.* @Thomsonreuters.
<https://www.thomsonreuters.com/en/products-services/energy/top-100.html>

Şirket sayı bazında bakıldığında, dünyada enerji üretiminde ABD (19 şirket), Hindistan (7 şirket), İtalya (6 şirket) ve Kanada (6 şirket) başı çekmektedir. Grafik 7 ve Şekil 4’de küresel enerji şirketlerinin ülkeler üze coğrafi dağılımı verilmiştir.

Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu küresel enerji krizinin bu alanda en çok etkilediği sektör (ve dolayısıyla enerji sektörü) petrol ve doğal gaz endüstrisidir. Dünyanın en önde gelen ham petrol ve doğal gaz üretici ve ihracatçılarından olan Rusya’nın bu ürünlerin tedarikini durdurması veya azaltması sadece enerji sektörünü değil, ülke, bölge ve küresel boyutta, ekonomi başta olmak üzere hayatın çeşitli alanlarını etkilemektedir.

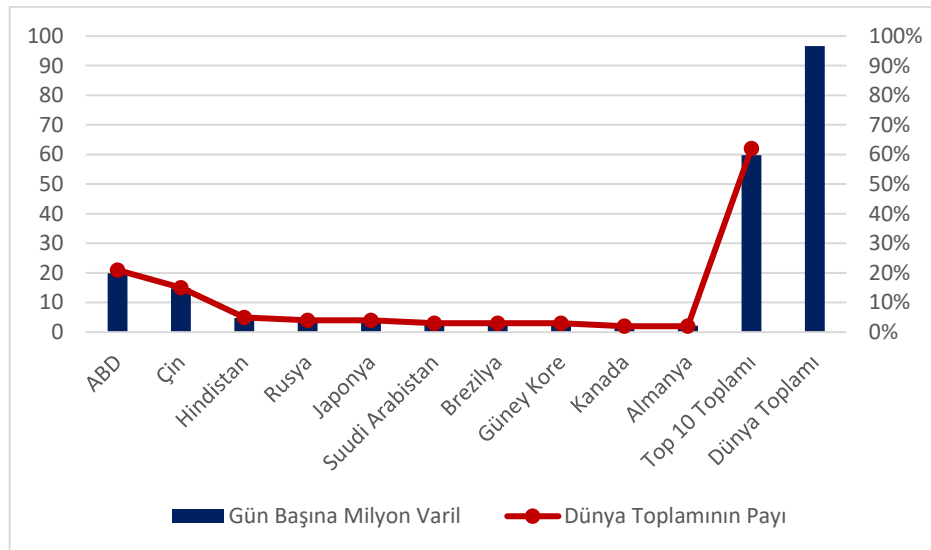
Araştırmalara baktığımızda, enerji üretiminde en önemli paylardan birinin petrol ve doğal gaz sektörüne ait olduğunu kolayca görebiliyoruz. Bu alanda ise üretimde en önde gelen ülkeler sırasıyla ABD, Suudi Arabistan, Rusya, Kanada, Çin, Irak, BAE, Brezilya, İran, Kuveyt’dir (U.S. Energy Information Administration, 2022). ABD gün başına yaklaşık 19 milyon varil petrol üretimiyle bu alanda liderliğini sürdürmektedir. ABD’den hemen sonra gelen Suudi Arabistan günde yaklaşık 10.94 milyon varille ikinci, Rusya ise 10.78 milyon varille üçüncü sıradadır. ABD dünyadaki toplam petrol üretiminin 20%’ni karşılarken, Suudi Arabistan ve Rusya’nın küresel üretimdeki payları yaklaşık 11%’dir. En fazla petrol üreten listedeki bu on ülke dünyada günlük toplam üretilen yaklaşık 96 milyon varil petrolün 69 milyon varilini üstlenmekle toplam üretimde 72%’lik dev bir paya sahip olmaktadır.

Grafik 8. En büyük 10 petrol üreticisi ve toplam dünya petrol üretimindeki pay

Kaynak: U.S. Energy Information Administration. (2022, December 8). *What countries are the top producers and consumers of oil?* [www.eia.gov](https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6).
<https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>

Grafik 9. En büyük 10 petrol tüketicisi ve toplam dünya petrol tüketimindeki pay

Kaynak: U.S. Energy Information Administration. (2022, December 8). *What countries are the top producers and consumers of oil?* [www.eia.gov](https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6).
<https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>

Dünya petrol tüketimi istatistiklerine baktığımız zaman büyük üretici ülkelerden bazılarının aynı zamanda en büyük petrol tüketicileri olduklarını keşfediyoruz. Şöyle ki, gün başına 18.98 milyon varil petrol üretimiyle bu alanda dünya lideri olan ABD, günlük ürettiği petrolden yaklaşık bir milyon daha fazla tüketerek – gün başına 19.89 milyon varil petrol ile dünyanın en fazla petrol kullanan ülkesi konumundadır (U.S. Energy Information Administration, 2022). Böylece ABD, hem günlük petrol üretimi, hem de tüketimi açısından küresel boyutta liderliğini sürdürmektedir. 11%’lik payıyla dünyanın ikinci en büyük petrol üreticisi olan Suudi Arabistan, günde 3.35 milyon varille küresel petrol tüketiminde 3%’lük bir paya sahip olmaktadır ve dünyanın en fazla petrol kullanan altıncı ülkesidir. Günlük 10.78 milyon varil petrol üretimiyle üçüncü sırada bulunan Rusya, ABD ve Suudi Arabistan gibi en fazla petrol tüketen ülkelerden biridir. Rusya gün başına 3.67 milyon varil petrol kullanımıyla dünyanın en fazla petrol tüketen dördüncü ülkesidir. En fazla petrol tüketen ilk 10 listesindeki diğer ülkeler yine üretimde büyük pay sahiplerinden Çin (en fazla petrol kullanan ikinci ülke), Brezilya (en fazla petrol kullanan yedinci ülke), Kanada (en fazla petrol kullanan dokuzuncu ülke) ve diğer ülkelerden Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Almanya mevcuttur.

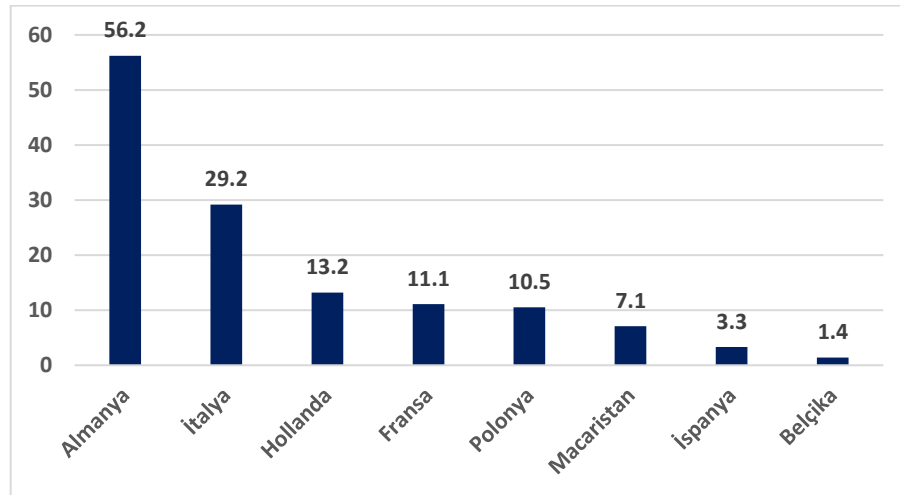
2.3. Savaşın Sonra Enerji Sektörü

Bugünkü durumu daha detaylı anlamak için, Rusya’nın küresel enerji manzarasında, özellikle Avrupa’daki ağırlığına bakmak lazımdır, çünkü burası dünyanın Rusya’dan gelen enerji arzına en çok bağımlı olan bölgesidir. Genel olarak bakıldığında ilk odak noktası enerji alanı olsa da, dünya tahıllar hariç Rusya’dan gelen diğer kaynaklara da bağlıdır. Bunlara bakır, nikel, paladyum, titanyum, lityum gibi doğal kaynakları, ayrıca yenilenebilir enerji ve piller için enerji sektörü de dahil olmakla bir çok endüstri için anahtar rolünü oynayan nadir Rus topraklarını örnek verebiliriz (Besson, 2022). Uygulanan dekarbonizasyon politikaları bugünün enerji karışımı üzerinde ağırlıklı bir etki yaratmak için çok yeni olduğundan, dünya çapındaki enerji tüketimi hâlâ büyük ölçüde fosil yakıtlara bağımlıdır. Petrol (ham petrol ve petrol ürünleri), uzun süreli düşüş eğilimine rağmen, Avrupa ekonomisi için en önemli enerji kaynağı olmaya devam

ederken, doğal gaz bu alanda ikinci en büyük enerji kaynağıdır (Eurostat, 2022). Avrupa’da fosil yakıtlar nihai enerji tüketiminin yaklaşık 70%’e yakını (22% gaz ve 43% petrol) karşılamaktadır. Enerji tüketiminin kabaca 22%’sini temsil eden elektrik de büyük ölçüde, başta gaz ve kömür olmak üzere fosil yakıtlardan üretilmektedir (Besson, 2022). Son yılların eğilimine baktığımızda doğal gazın, petrol ve kömürden daha temiz olduğu için küresel enerji tüketiminde artan payını gözlemliyoruz. Ayrıca, bu artışta doğal gazın nükleer gibi diğer enerji kaynaklarına kıyasla insanlar tarafından daha kabul edilebilir bir yeşil enerjiye geçiş türü olarak görülmesinin de rolü büyüktür.

2021’de Rusya, AB ülkelerine doğal gazlarının yaklaşık 40%’nı tedarik ediyordu. Bu ülkeler arasında Almanya 56.2 milyar metreküp doğal gaz ile en büyük ithalatçıydı. Onun hemen ardından İtalya (29.2 milyar metreküp gaz) ile Hollanda (13.2 milyar metreküp gaz) geliyordu. Avrupa Birliği tarafından açıklanan istatistiklere göre bu rakamlar, savaşın büyük bir etkisiyle Ağustos 2022’ye kadar yaklaşık 17%’ye düşmüştü (Horton v.d., 2021). Bu azalma eğilimine rağmen, Avrupa, enerji tedariki açısından hâlâ Rusya’ya önemli bir ölçüde bağımlıdır. Bu bağılılığı azaltabilmek adına çeşitli ülkeler alternatif kaynaklar arayışını sürdürmektedir.

Grafik 10. Rusya’dan doğal gaz ithal eden Avrupa ülkeleri, milyar metre küp

Kaynak: Horton, J., Palumbo, D., & Bowler, T. (2021, October 13). Europe gas prices: How far is Russia responsible? BBC. <https://www.bbc.com/news/58888451>

Doğal gazı ek olarak, AB'nin petrol ithalatının 27%'i ve kömür ithalatının 46%'ı Rusya'dan tedarik edilmektedir (European Commission, 2022). Kıyaslama için diğer bir örneğe bakarsak, ABD fosil yakıtların net ihracatçısı olduğundan ve Rusya'dan neredeyse hiç ithalat yapmadığından onda durum biraz daha farklıdır. Bu itibarla ABD'nin Rusya'dan enerji ithalatını yasaklama kararının ABD ekonomisini kaydadeğer anlamda etkilediği söylenemez.

Savaşın enerji alanında neden olduğu en belirgin sorunlardan biri küresel enflasyondaki sıçrayıştır. Şöyle ki, Rusya'nın Ukrayna ile savaşının başlamasının hemen ardından petrol fiyatlarının yükselmesi neredeyse tüm dünyada enflasyonu tetikledi. Liang ve Thomas (2022)'in araştırmasına göre, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin ardından küresel petrol fiyatları, Rusya'nın sağladığı ve global ölçekte büyük bir ağırlığa sahip olan petrol arzının azalmasına ilişkin endişeler ışığında varil başına 120 doların üzerine çıktı. Buna rağmen, 2022 Aralık ayı itibarıyla, savaşın başladığı günden dokuz aydan fazla geçen bir süre zarfında, artık küresel ekonomi duruldukça ve ülkeler daha az fosil yakıt kullandıkça, petrol fiyatlarında da bir düşüş yaşanmıştır. Ekonomik araştırmalar için çevrimiçi bir kaynak olan "investing.com" vebitesinde bulunan tarihsel verilere dayanarak, 2022 yılı Aralık ayında Brent markalı petrolün ortalama varil fiyatı \$81.61 olmuştur.⁶ Besson (2022)'un çok uluslu bir profesyonel hizmetler ağı ve dört büyük muhasebe kuruluşundan (Big 4) biri olan KPMG'nin çevrimiçi platformunda yayınlanan araştırmasına göre, on senelik çok düşük bir oranın ardından enflasyon, 2022 Temmuz ayında 27 Avrupa Birliği ülkesinde 9.8% olarak son 25 yılın en yüksek seviyesine ulaştı. Türkiye'de ise 2022 Aralık enflasyonu 64.27% olarak kayıtlara geçmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Aynı rapora göreyse, 2022 Ekim ayında enflasyon, bir önceki yılın aynı ayına göre zirveyi bularak 85.51% olmuştu. Azerbaycan Merkez Bankasının yayınladığı rapora göre (2023a) ise, ülkede 2022 senesi için yıllık enflasyon 13.9% oranında olmuştur. Enerji fiyatlarına baktığımızda ise rekor seviyede artmıştır ve volatilité de oldukça yüksektedir. Ukrayna'nın işgalinden önce, toptan gaz fiyatları bir yıl

⁶ Kaynak: *Brent Oil Futures Historical Prices*. (n.d.). Investing.com. Retrieved February 25, 2023, from <https://www.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data>

öncesine göre yaklaşık %200 daha yüksekti. 2022 Eylül ayı itibarile gaz fiyatları MWh başına €250 civarında işlem görüyor ve Temmuz ayında MWh başına €340'nun üzerine çıkarak bir yıl öncesine göre on kattan fazla artış göstermiştir. Toptan elektrik fiyatları da benzer bir seyir izlemiştir. Enerji sektöründe bu ölçüde yüksek fiyatlar, covid-19 pandemisi sonrası ekonomik toparlanmada güçlü küresel gaz talebi tarafından da tetiklenmiştir. Avrupa'nın ana enerji tedarikçisi Rusya'dan gelen tedariklerle ilgili belirsizlikler, piyasa istikrarsızlığını artırarak oynaklığın ve fiyatların daha da artmasına neden olmaktadır. Enerji sektöründe, orta vade görünümü, fiyatların bir süre daha güncel ortalamasının üzerinde kalacağına işaret etmektedir. Enerji şirketleri ilk etapta bu yüksek fiyatlardan yararlanırsa da, ancak artan enflasyonist baskılar göz önüne alındığında hane halkı ve işletmeler için enerji maliyetlerini sınırlandırmayı amaçlayan AB genelinde çoğalan siyasi müdahaleleri görebiliyoruz. Avrupa Komisyonu şu anda doğal gaz dışındaki kaynaklardan üretilen elektrik için MWH başına €200'luk bir üst sınır ve söz konusu ayın beş yıllık ortalamasına kıyasla elektrik tüketimini ayda 10% azaltma hedefi üzerinde düşünülmektedir (Besson, 2022).

Savaşın küresel ekonomiye döviz perspektifinden de zararları olmuştur. Rusya'nın Avrupa'ya giden ana boru hattındaki gaz arzını durdurmasının ardından euro, 0.99 doların altına düşerek son 20 yılın en düşük seviyesine geriledi. Euro'nun USD karşısındaki zayıflığı, halihazırda enflasyondaki artışla mücadele etmek zorunda olan AB ekonomisine ABD'ye nazaran daha fazla zarar verme olasılığını taşımaktadır. Euro değerinin, doğal gaz fiyatlarıyla giderek daha fazla korrelasyon oluşturduğunu görebiliyoruz. Bunun en önemli örneklerinden biri son zamanlarda enerji kaynaklarının fiyatı yükseldiğinde avronun değerinde yaşanan düşüştür. Almanya ve İtalya gibi önemli ekonomilerin Rus gazına olan aşırı güvenleri nedeniyle, ekonomistler Avrupa'da ABD'den çok daha hızlı ve etkili bir resesyon öngörüyorlar.

Buna ek olarak, Batılı şirketler Rusya ile ilişkilerini kesmek için baskılar görüyor ve çeşitli yaptırımlara maruz kalmaktadırlar. Savaş başladıktan sonra Rusya pazarını tamamen ya da kısmen terk eden markalara Nestlé (tüketim malları ve perakende sektörü), BP (enerji sektörü), American Express (finans sektörü), Bank of America (finans sektörü),

McDonald's (gıda sektörü), Starbucks (gıda sektörü), Bloomberg (medya sektörü), Apple (teknoloji sektörü), Google (teknoloji sektörü) ve bunlar gibi daha birçok büyük ve küçük şirketleri örnek verebiliriz (The New York Times, 2022).

Bu sonuç şirketler için büyük finansal kayıplara yol açacaktır. Küresel enerji devi BP, petrol ve gaz rezervlerinin yarısını ve üretiminin yaklaşık üçte birini oluşturan Rosneft'teki hisselerini elden çıkaracağını açıkladı ki, yaklaşık 19.75%'e denk gelen böyle bir hissenin elden çıkarılması, BP için \$25 milyar değerinde ek bir masraf demektir (Besson, 2022).

Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye en önemli etkilerinden bir diğeri de kargo ve taşımacılık alanındadır. Şöyle ki, Rusya'ya uygulanan yaptırımlar bu rotalarda kargo taşıma risklerini artırdıkça, buradan ham petrolün taşınması için navlun ücretleri de yükselmeye devam etmektedir. Bu durum şirketlerin alternatif taşımacılık kanallarına olan talep seviyelerini artırırken, doğal olarak kargo hizmetlerinin de fiyatlarını yukarıya doğru çekmektedir.

Mevcut enerji krizi, yeşil enerjiye geçişi de hızlandırıyor. Bu krizden mümkün olan en az hasarla çıkabilmek adına, yaptırımlarla ekonomisi büyük bir darbe almış ve yeni bir stratejinin gerektiği Rusya'ya büyük ölçüde bağımlı olan ülkelerde yenilenebilir enerjiye daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Avrupa Birliği bu doğrultuda doğal gaz ithalatını 2030 yılı sonuna kadar tamamen durdurarak sıfıra indirmeyi planladıklarını açıklamıştı (Besson, 2022).

Hisse senedi ve enerji (özellikle petrol) piyasaları arasındaki ilişki göz önüne alındığında, enerji pazarında savaş durumundan kaynaklanan dalgalanmaların çoğu potansiyel olarak hisse senetlerini de etkileyebilmektedir. Rusya'nın Ukrayna'ya girmesi sonucu başlayan savaş nedeniyle enerji sektöründe yaşanan şok, global enerji ticareti ve arzını önemli biçimde etkiledi. Yaşanan jeopolitik riskler sonucunda, bazı ülkeler enerji arzını çeşitlendirme ve enerji talebini azaltma planlarını teşvik etmeye başladı (Creutzig, 2022). Savaş, enerji üretimi, tedariki ve ticaretini doğrudan etkilerken, talep ise bireylerin ve ulusların arz kesintilerini tahmin etme, Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve ithalat bağımlılığının azaltılması amaçlı eylemleri ve kararları dikkate alarak belirlenir (Zakeri

v.d., 2022). Ukrayna'daki savaş, birçok ülkedeki üretime dönük enerji arzını doğrudan etkiledi. Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, yalnızca Avrupa'ya değil, dünyanın geri kalanına da enerji arzını engelledi, çünkü ithalat bölgeler Rusya'daki arz kaybını diğer bölgelerden ithal ederek telafi etmeye alışıyor (Steffen ve Patt, 2022). Bu durum kısa vadede küresel piyasada enerji fiyatlarını artırdı ve gelişme seviyeleri farklı birçok ülke için çeşitli sonuçlar ortaya ıktı.

Biraz daha öncesine bakacak olursak, pandemi döneminde tüm küresel ekonominin büyük hasar gördüğünü gözlemlemiş olunuz. Enerji piyasası da, bu alanda büyük zararlara maruz kalmıştır. Endüstriyel faaliyetlerin ve enerji talebinin azalması, pandemi döneminde petrol fiyatlarının son 20 yılın en düşük seviyesine inmesine neden olmuştu (Desjardins, 2020). Bu durum petrol-gaz şirketlerinin yatırım kapasitesinin düşmesine, içten çıkmalara ve ekonomileri petrol-gaz ihracına bağlı bazı ülkelerin zarar görmelerine neden oldu (International Energy Agency, 2020). Örneğin ABD'de pandemi nedeniyle petrol arazilerinde hizmet sunan şirketler 99,000'den fazla personeli içten çıkardı (Chakraborty, 2020). Benzer şekilde Birleşik Krallık'ta 30,000'den fazla potansiyel iş kaybı gözlemlendi (Keane, 2020).

Kovid-19'dan sonra yeni-yeni toparlanmaya başlayan enerji sektörüne ikinci ağır darbe savaştan geldi. Pandemi döneminde inen enerji fiyatları, savaş başladıktan sonra tam tersi bir senaryo izlemeye başladı. şöyle ki, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ve fosil yakıt tedarik zincirleri üzerindeki baskı, fosil yakıt fiyatlarının artmasına neden oldu ve aynı zamanda, gaz ve petrol sondajı ve altyapısına yeni yatırımları teşvik etti. rnek olarak, Afrika ve Orta Doğu lkeleri arasındaki bazı fosil yakıtı ihraç edenler, Avrupa'ya doğal gaz ve LNG olmak üzere fosil yakıt tedariklerini artırmayı değerlendirmektedir. (Zakeri v.d., 2022). Bu durum, fosil yakıt arama planlarını hızlandırabilir ve Akdeniz'den doğal gaz çıkarılması ve Avrupa'ya ihracı gibi yeni projelerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Auth ve Moss, 2022). Bu durumdan Rus petrol-gaz endüstrisi uzun vadede zarar görecektir. Yalnızca ihracat kaybı değil, aynı zamanda Batı sermaye piyasalarına erişim eksikliği ve petrol-doğal gaz arama ve teknoloji transferindeki yüksek yatırım riskleri Rus ekonomisi için büyük zorluklar çıkaracaktır (Ismailov v.d., 2022; akt. Zakeri v.d., 2022).

Rusya borsasının, savaş maliyetleri ve azalan enerji ihracatı nedeniyle yaklaşık 137 ila 353 milyar ABD Doları değer kaybetmesi bekleniyor ki, bu da ülkenin yıllık GSYİH'sının 7%-20%'sine eşdeğerdir. Rusya'dan ithalat yapan ülkeler ise borsalarında 2%-3% arasında bir kayıp yaşayacaktır (Huang ve Lu, 2022; akt. Zakeri v.d., 2022). Savaşın en net ve belirgin sonuçlarından biri olan enerji fiyatlarındaki yükseliş, dizel jeneratörlerin hâlâ önemli bir elektrik kaynağı olduğu Batı Afrika gibi gelişmekte olan bölgelerde enerji sektörü de dahil olmakla farklı sektör ve endüstrileri etkileyecektir. Dolayısıyla, etkilenen ülkeler, düşük karbonlu enerji hedeflerine ulaşmakta ve daha yeşil bir enerji sistemine geçiş için gerekli mali teşvikleri uygulamada zorluklar yaşayabilir (Zakeri v.d., 2022).

2.4. Rusya'ya Uygulanan Yaptırımlar. Avrupa Ülkelerinin Rusya'dan Petrol ve Doğal Gaz İthalatını Azaltması ve Durdurması

2022 yılının Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi, bir dizi ülke ve uluslararası kuruluş tarafından Rusya'ya ekonomik yaptırımların uygulanmasına yol açtı. Bu yaptırımlar, savaşın bir an önce sona ermesi ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemek amacıyla Rusya ve ekonomisi üzerinde baskı oluşturmak için tasarlandı. Ekonomik ambargolar finans, enerji ve ticaret dahil olmak üzere birden fazla sektörü hedef aldı ve dünyadaki ekonomilerin bir-birine olan bağılıklarından dolayı hem Rusya, hem de bunları uygulayan ülkelerin ekonomileri üzerinde önemli etkiler yarattı. Rusya'nın finans sektörü yaptırımların hedef aldığı en önemli alanlardan biriydi. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği, Rus bankalarına ve finans kuruluşlarına yönelik hedefli ambargolar uygulayarak onların uluslararası finans piyasalarına erişimlerini kısıtladı ve Batı şirketleriyle iş yapmalarını zorlaştırdı. Bu yaptırımlar, özellikle yatırım, sermaye akışı ve döviz kurları alanlarında Rusya ekonomisi üzerinde önemli bir etki oluşturdu (Kuznetsov, 2022). Rusya'nın enerji sektörü de yaptırımların ana hedeflerinden biri olmuştur. Almanya, Fransa ve İtalya da dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesi, Ukrayna'nın işgaline tepki olarak Rusya'dan petrol ve doğal gaz ithalatını azalttı veya tamamen durdurdu. Bunun, geliri büyük ölçüde enerji ihracatına bağımlı olan Rusya ekonomisi üzerinde önemli etkileri oldu (Nygren v.d., 2022). Ayrıca Amerika Birleşik

Devletleri, Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz taşımayı hedefleyen Kuzey Akım 2 (Nord Stream 2) doğal gaz boru hattının inşasında yer alan şirketlere yaptırım uyguladı. Yaptırımlar projeyi geciktirdi ve maliyetini artırarak Rusya'nın enerji sektörünü daha da etkiledi (Friedman, 2022). Bir sıra ülke tarafından ticari yaptırımlar da uygulanarak Rusya'nın uluslararası pazarlara erişimi kısıtlandı ve Batılı şirketlerle iş yapma imkânı engellendi. Bu yaptırımların Rusya ekonomisi için, özellikle imalat ve ihracat alanlarında önemli sonuçları oldu (Babones, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesini takiben Avrupa Birliği, savaşın derhal bitmesi ve Rusya'yı durdurmak adına Rusya'ya yüzlerce yaptırım uygulamaya başladı. AB tarafından Rusya'ya uygulanan mali ve ticari hizmetlerle ilgili ambargolara dahildir⁷:

- Belirlenmiş Rus bankaları ve hükümeti (Rusya Merkez Bankası da dahil olmakla) tarafından ihraç edilen menkul kıymetlerin her türlü ödünç verilmesinin ve satın alınmasının yasaklanması;
- Bazı Rus bankalarına finansman yasaklarının getirilmesi ve varlıklarının dondurulması;
- Çeşitli sektörlerde Rusya'ya ait bazı devlet şirketleriyle herhangi bir işlemin tamamen yasaklanması;
- Avrupa Birliği kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Rusya'nın ve Rus şirketlerinin derecelendirilmesinin, aynı zamanda Rus müşterilere derecelendirme hizmetlerinin sağlanmasının yasaklanması;
- Rusya için yüksek değerli kripto varlık hizmetlerinin sağlanmasının yasaklanması;
- Rusya'ya, ülkede yerleşik tüzel kişilere ve şirketlere muhasebe, denetim, yasal denetim, defter tutma ve vergi danışmanlığı hizmetleri, BT danışmanlığı, reklam hizmetleri, hukuk danışmanlığı, mimarlık ve mühendislik hizmetleri, işletme ve

⁷ Kaynak: European Union. (2022). *EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine*. Eu-Solidarity-Ukraine.ec.europa.eu. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en

yönetim danışmanlığı, halkla ilişkiler hizmetleri ve pazar araştırması gibi işle ilgili belirli hizmetlerin – doğrudan veya dolaylı olarak – yasaklanması;

Rusya'nın Avrupa Birliği'nde tutulan döviz rezervleri de yaptırımlara maruz kalmaktadır. Şöyle ki, önemli Rus bankalarının, dünyanın en yaygın finansal mesajlaşma sistemi olan SWIFT'den hariç edilmesi kabul edilmiştir. İlaveten, Rusya Doğrudan Yatırım Fonu tarafından ortak finanse edilen projelere yatırım yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca, Rusya'ya euro cinsinden banknot sağlanması da durdurulmuştur. Tüm bu yaptırımlar, Rus bankalarının küresel boyuttaki finansal işlemlerini hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirmelerini engellemektedir (European Union, 2022).

Enerji sektörü Rusya'nın yaptırımlardan en fazla zarar gördüyü alanlardan biri olmuştur. Günümüzün yakın tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya ilk geniş çaplı müdahalesinin başladığı 2014 yılından sonra uygulanan petrol ekipmanı yasağına ek olarak, belirli arıtma teknolojilerinin ihracatının yasaklanması, Rusya'nın petrol rafinerilerini yenilemesini çok daha zor ve maliyetli hale getirmektedir (European Union, 2022). Savaşın sonra Rusya'dan deniz yoluyla taşınan ham petrol ve petrol ürünlerine tam bir ithalat yasağı gelmiştir. Yasak, sektörün ve küresel piyasaların uyum sağlaması adına belirli geçiş dönemlerine sahiptir. Bu, AB ve ortaklarının alternatif arzları güvence altına alması ve küresel petrol fiyatları üzerindeki etkiyi en aza indirmek içindir. Ayrıca, Rusya madencilik sektörüne de yeni AB yaptırımları gelmesi gündemdedir. Avrupa Birliği, uluslararası G7+ Tavan Fiyat Koalisyonu ile birlikte aşağıdaki petrol ürünleri için fiyat tavanları belirlemiştir:⁸

- Varil başına maksimum 60 ABD doları fiyatına sabitlenen, Rus deniz yoluyla taşınan ham petrol ihracatı;
- Varil başına maksimum 100 ABD doları fiyatına sabitlenen dizel, gazyağı (parafin) ve benzin gibi seçkin (premium) ham petrol ürünleri;

⁸ Kaynak: European Union. (2022). *EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine*. Eu-Solidarity-Ukraine.ec.europa.eu. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en

- Varil başına maksimum 45 ABD doları fiyatına sabitlenen, pazar dinamiklerini yansıtan akaryakıt ve nafta gibi indirimli ham petrol ürünleri

Şu ana kadar Rus petrol ürünlerine uygulanan yaptırımlar, Avrupa Birliği'nin Rusya'dan ithal ettiği petrolün 90%'nı kapsamaktadır (European Union, 2022).

Yaptırımlar uygulanan bir diğer alan ulaşım sektörüdür. Örneğin, Avrupa Birliği'nin raporuna göre (2022), tüm çeşit uçak, uçak parçaları ve teçhizatının Rusya'ya ihracatı, satışı, tedariki ve devri yasaklanmıştır. Ulaşım ile ilgili tüm onarım, bakım veya finansal hizmetlerin sağlanması yasaklanmıştır. Ek olarak, AB hava sahası Rusya'ya ait, tescilliğinde veya kontrolünde olan tüm hava araçlarına kapatılmıştır. Öte yandan, Rusya'dan deniz navigasyon ürünlerinin ve radyo iletişim teknolojisinin ihracatına ilişkin sınırlamalar getirilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyet gösteren, Rusya ve Beyaz Rusya yük karayolu işlemleri, tarım ve gıda ürünleri, insani yardım ve enerji gibi temel ihtiyaçları kapsayan bazı istisnalar hariç tamamen yasaklanmıştır. Yine Rusya bandıralı gemilerin AB limanlarına girişi, tıbbi, gıda, enerji ve insani amaçlar için istisna edilmekle, engellenmiştir (European Union, 2022).

AB tarafından Rusya'ya karşı öne sürülen yaptırımlar temel olarak finans, enerji ve ulaştırma sektörleri ile teknoloji ihracatına uygulandı (Finlandiya Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). Finans sektörünü hedef alan yaptırımlar arasında, diğerlerinin yanı sıra, euro cinsinden banknotların ihracatının yasaklanması yer almaktadır. Ayrıca, Rusya Federasyonu, hükümet ve Merkez Bankası ile işlem yasağının getirilmesi de yaptırımlar listesine dahildir. İlave olarak, Rusya bankaları uluslararası SWIFT mesajlaşma sisteminden çıkarılmıştır. Dış ticaretle ilgili ambargolara AB'den Rusya'ya bir sıra lüks ürünlerin ihracatı ve Rusya'dan AB'ye demir ve çelik ürünlerinin ithalatına getirilen yasaklar örnek verilebilir. Ortak Avrupa Birliği politikası doğrultusunda Finlandiya, kendi hava sahasını Rusya uçaklarına kapatmıştır. Bununla birlikte, bu yaptırım, acil durum uçuşları ve inişlerini kapsamamaktadır (Finlandiya Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). Ukrayna'nın işgalinde Belarus'un arazisinin de kullanıldığı varsayıldığından, Rusya'ya ilave olarak Belarus'a da yaptırımlar uygulanmaktadır. İlki 24 Şubat 2022'de başlamak üzere ve şu an için

sonuncusu 25 Şubat 2023 tarihine ait olmak itibarile, savaşın bir seneyi tam doldurduğu zaman diliminde Avrupa Birliği Rusya'ya 13 farklı tarihte çeşitli yaptırımlar uygulamıştır (Finlandiya Dış İşleri Bakanlığı, t.y.).

Genel olarak, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucunda uygulanan ekonomik yaptırımların hem Rusya, hem de yaptırımları uygulayan ülkeler üzerinde önemli olumsuz etkileri olmuştur. Ambargoların uzun vadeli etkileri henüz tam olarak belli olmasa da, kısa vadede Rusya'nın ekonomisine ve Batı ülkeleriyle iş yapma kabiliyetine önemli ölçüde etki ettiği açıktır.

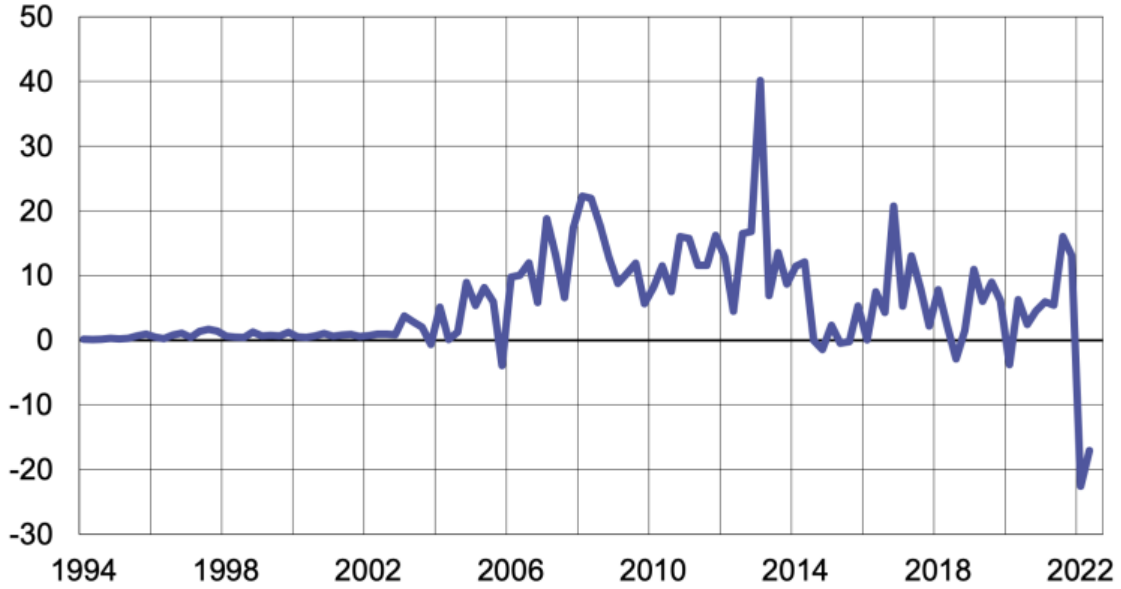
2.5. Rusya Ekonomisinin Yaptırımlardan Etkilenme Süreci ve Derecesi

Rusya'nın 2022 Şubatında Ukrayna'ya girmesiyle başlayan en son savaştan sonra ABD, Avrupa Birliği üyeleri ve daha bir çok ülkeler, Rusya'nın savaş için finansal ve teknolojik desteğini kısıtlamak adına bir çok ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Artık Rusya, ekonomik açıdan bir çok ortak ve pazarını kaybetmiş ve küresel ekonomiden büyük ölçüde tecrit edilmiştir. Durmadan artan savaş maliyeti ve bitmek bilmeyen yaptırımların, Rusya ekonomisi için orta-uzun vadede önemli boyutta negatif etkileri olacakmış görüntüsü hâlâ yaygındır.

Finans sektörü, Rusya için savaş ve yaptırımlardan en fazla zarar gören ekonomik alanlar sırasındadır. Mevcut durumda Rusya'nın döviz rezervlerinin büyük bir kısmı dondurulmuştur, ülkenin uluslararası finans kaynaklarına erişimi sınırlandırılmıştır ve uluslararası ödeme işlemlerinde zorluklar yaşamaktadır (Simola, 2022d). Savaşın ilk günlerinde Rusya Merkez Bankası, yerel para birimi ruble'nin aşırı değer kaybetmesini ve olası bir mali krizi önlemek adına, sermaye akışları üzerine ağır kısıtlamalar getirmek durumunda kaldı (Mukhin ve Itskhoki 2022). Yaptırımlar sonucu uluslararası alacaklılara ödeme yapması engellenen Rusya hükümeti, Haziran 2022'de onlarca yıldır ilk kez dış borcunu temerrüde düşürdü (Simola, 2022d). Şu an Rusya'ya ambargo koyan Batı ülkeleri, aynı zamanda Rusya'nın savaşa kadar dış finansman kaynaklarını oluşturunuyordu (Simola, 2022a). Mevcut durumda Rusya, alternatif dış finansman kaynakları bulmakta güçlük çekiyor. Grafik 11'e baktığımızda, savaş başladığı 2022 senesinin başlarından

itibaren Rusya'ya gelen doğrudan yabancı yatırımın hiç olmadığı kadar büyük bir düşüş yaşadığı ve negatif alanda bir hayli derine indiğini gözlemliyoruz.

Grafik 11. Rusya'ya net doğrudan yabancı yatırım akışı (Milyar ABD doları)

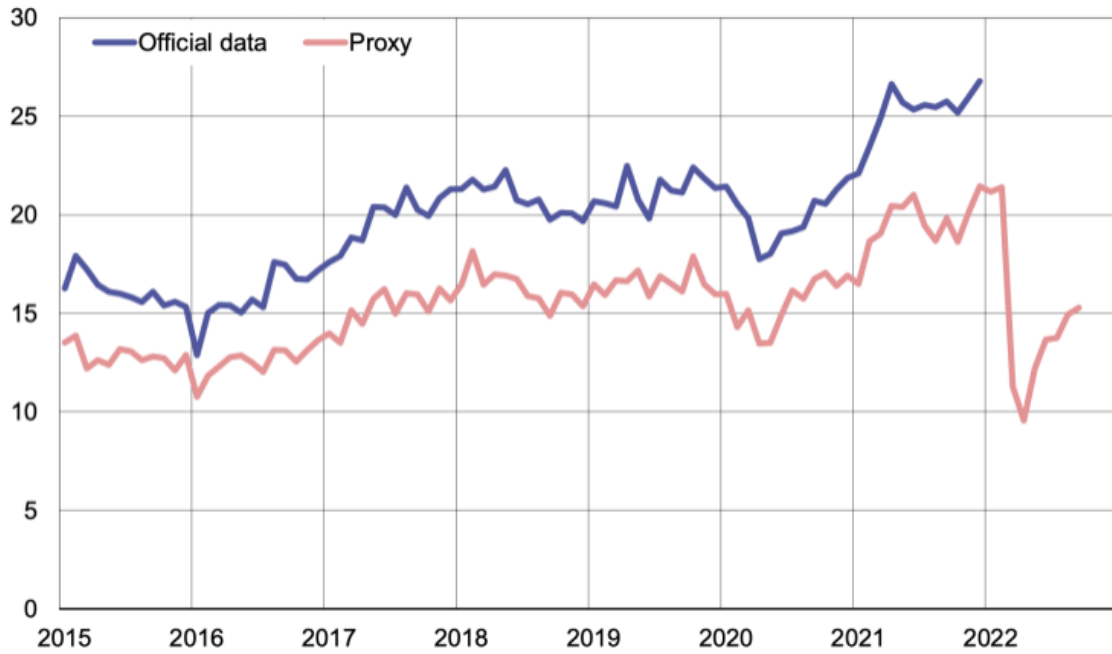

Kaynak: Macrobond ve Rusya Merkez Bankası; akt. Simola, H. (2022d, December 15). *War and sanctions: Effects on the Russian economy*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/war-and-sanctions-effects-russian-economy>

Savaş başladıktan sonra yüzlerce yabancı marka Rusya pazarını terk etmeye karar vermiştir. Nitekim, Rusya'ya daha önce akan doğrudan yabancı yatırımın büyük bir kısmının yitirilmesi, Batı tarafından uygulanan ambargo ve yaptırımların Rusya ekonomisi için en yıkıcı sonuçlarından birisi olmuştur (Mahlstein v.d., 2022). Rusya'ya ihracatta getirilen temel kısıtlamaların büyük bir kısmı, ülkenin askeri sanayisinin üretim kapasitesini zayıflatmayı hedefleyerek yüksek teknoloji ürünlerine odaklanmıştır. Borin ve Simola'nın (2022c) araştırmasına göre, Rusya'nın ithalatında savaş ve yaptırımlardan dolayı önemli ölçüde düşüş meydana gelmiştir. Bu azalmanın önemli bir bölümü teknoloji ürünlerinin payına düşmektedir. Başlıca ticaret ortakları tarafından paylaşılan ihracat

verilerine göre (Grafik 12), Rusya'ya 2022 Eylül ayında ithal edilen ürünlerin hacminde savaş öncesine kıyasla 28%'lik bir küçülme meydana gelmiştir.

Grafik 12. Resmi ve istatistiksel hesaplamalar sonucu oluşturulan verilere dayalı Rusya'nın mal ithalatı (ay başına düşen milyar ABD doları)

Kaynak: Macrobond, Eurostat ve BOFIT (Gelişmekte Olan Ekonomiler için Finlandiya Bankası Enstitüsü); akt. Simola, H. (2022d, December 15). *War and sanctions: Effects on the Russian economy*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/war-and-sanctions-effects-russian-economy>

Hem Sovyetler Birliği zamanında, hem de ittifak dağıldıktan ve 1991'de bağımsızlık kazanıldıktan sonra devamlı olarak ithalatı minimuma indirmeye ve ekonomimin her alanında yerli üretimi geliştirmeye çalışmasına rağmen, Rusya, savaş arifesinde, özellikle yüksek teknoloji ürünlerin ithalatına bağılıydı (Simola, 2022b). Rusya'da üretim yapısı, uzun yıllardır ki, madencilik ve petrol-doğal gaz çıkarılması gibi düşük teknolojili ve aynı zamanda yoğun kaynak bazlı sektörlerin yaygın olduğu bir bünyededir. Bu yüzden savaştan dolayı uygulanan yaptırımlar ve ambargolar sonucu teknoloji ve finansman kıtlığı yaşayan Rusya ekonomisinin ithalata bağımlılığı daha büyük bir sorun haline gelmiştir. Şimdiye kadar Rusya'nın, ona ambargo koymayan ülkelerden teknoloji satın

alımında mevcut boşluğu dolduracak ithalat artışı gözlemlenmedi. Hatta, bu ülkelerin de Rusya'nın şimdi ona yaptırımlar uygulayan eski ticaret ortakları gibi Rusya'ya ihraç ettiği ürünlerin hacminde azalma meydana gelmektedir. 2022 Aralık ayı itibarile, Rusya'nın Çin ve Türkiye'den yaptığı ithalat savaş öncesi zamanlardaki boyutu aşarken, bu değişimde teknoloji ürünlerinin payı artmamıştır. Kazakistan gibi komşu ülkelerden alınan teknoloji ürünlerinin sayında çoğalma fark edilse de, mutlak hacimde büyük bir değişiklik kaydedilmemiştir (Simola 2022a). Görüldüğü üzere Rusya'nın Ukrayna ile başladığı savaşın neden olduğu küresel ekonomik kriz kendisini de negatif yönde etkilemeye devam etmektedir. Finanstan dış ticarete, doğrudan yabancı yatırımdan teknolojik gelişime kadar ülkenin ekonomik ve sosyal refahı neredeyse her yönüyle etkilenmiştir. Unutulmaması gereken bir gerçek de şudur ki, insanlık tarihi hiçbir savaştan mutlak fayda görememiştir. Bu yazılmamış kanun Rusya-Ukrayna savaşında da gerçekliğini koruyacakmış gibi durmaktadır.

2.6. Küresel Petrol ve Doğal Gaz Sektörünün Savaştan Etkilenme Derecesi

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi, enerji sektörü başta olmakla küresel boyutta neredeyse her alana yayılan bir insani, ticari ve ekonomik krize neden oldu. Bu krizin hanehalklarının yaşamları ve geçim kaynakları üzerindeki etkisinin yanı sıra, ülke, bölgesel ve küresel boyutta tedarik zincirleri, çeşitli endüstriler ve ekonomiler hasar gördü. Enerji endüstrisi de şu anda büyük bir belirsizlik ortamında faaliyet göstermektedir. Mevcut durumda petrol ve doğal gaz şirketleri, Rusya'dan gelen arzın ya mümkün olduğu kadar az kesintiye uğramasına, ya da Rus petrol ve doğal gazına kaliteli alternatifler bulmaya çalışmaktadır. Enerji sektörünün uzun vadede, çabuk gelişen ve değişen global pazardaki dayanıklılığını güçlendirmesi bu endüstride faaliyet gösteren şirketler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Pazarı analiz ettiğimizde, küresel petrol fiyatlarının savaşın tam boyutu başlamamıştan önce bile yükselen bir eğilimde olmuş olduğunu görebiliyorduk. Rusya'nın Ukrayna'ya geniş çaplı hücumundan sonra, Ocak 2022'te varil başına \$76 olan ham petrol fiyatları, 4 Mart 2022 itibarile, \$110'ı buldu (GEP, 2022).

Ham petrolün fiyatları, ülkelerin pandemiden sonra toparlanmasıyla yavaş-yavaş artan talep doğrultusunda savaştan önce bile oldukça yükselmişti.

2.6.1. Avrupanın Rus Petrol ve Gazına Olan Bağımlılığı

Dünyadaki en önemli petrol ve doğal gaz üretici ve tedarikçilerinden olan Rusya, 2020 senesinde gün başına ortalama 10.5 milyon varil akaryakıt üretmişti (GEP, 2022). Ukrayna'nın Rusya tarafından işgal edilmesi, küresel enerji piyasalarını derinden etkiledi. Özellikle Avrupa ülkeleri için ilk başlarda bu durum, bölgede Rus petrol ve doğal gazına alternatif kalite ve hacimde enerji kaynaklarının bulunmaması nedeniyle oldukça zordu. Bu anlamda Rusya hidrokarbon endüstrisine bağımlılığını inkar etmeyen Avrupa Birliği, aynı zamanda Rusya için ana satış pazarıdır ve temel gelir kaynağı rolünü üstlenmektedir (ve ya savaş başlayıncaya kadar öyleydi). Bütün bunlara rağmen ABD hükümeti, Rusya'nın Ukrayna'yı Şubat 2022'de işgal etmesiyle, 8 Mart 2022 tarihinde Rusya'dan petrol, doğal gaz ve kömür ithalatını yasaklayan bir emir imzaladı (GEP, 2022). Birleşik Krallık da benzer yolu izleyerek, Rusya'dan hidrokarbon ürünlerinin ithalatını durdurma niyetini açıkladı. Daha sonra Avrupa Birliği de ithal edilen Rusya petrolünün üçte ikisinin durdurulacağını beyan etti. Böylelikle, Ukrayna'nın işgal edilmesi durumuna ek olarak, Batı ülkelerinin buna reaksiyonları petrol ve doğal gaz fiyatlarında artışa neden oldu.

Pandeminin en zor dönemi bittikten sonra dünya ekonomileri yeniden açılıp toparlanmaya başladı ve doğal olarak enerjiye olan talep arttı. Halbuki, Rusya-Ukrayna savaşı başlamadan önce, pandemi sonucu duraklayan ekonomik aktivite ve düşük talep nedeniyle hidrokarbon üretimi durgundu. Savaşın başlamasıyla Rusya'ya Batılı ülkeler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar üretim kapasitesine, dolayısıyla petrol ve doğal gaz fiyatlarına etki etti. Aslına bakarsak bu durum, petrol ve doğal gaz fiyatlarının oluşmasında ekonomik faktörlerin yanı sıra, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik durum gibi etkenlerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Ayrıca savaş nedeniyle küresel boyutta yaşanan petrol ve doğal gaz arzındaki kesinti, bu emtiaların fiyatlarını etkilediği kadar hidrokarbonla ilişkili neredeyse her türlü ekonomik faaliyete hasar vermiştir. ABD'deki Dow Jones ve S&P 500 borsaları, Londra'daki FTSE 100 ve Almanya ile Fransa'daki

borsalar da dahil olmak üzere, çeşitli piyasalardaki borsalar da Rusya-Ukrayna savaşı sonucu çıkan ekonomik ve enerji krizinden dolayı ağır kayıplar yaşadı (GEP, 2022).

2.6.2. Savaşın Farklı Ülkeler için Etkileri

Rusya-Ukrayna savaşının global petrol ve doğal fiyatları üzerinde yarattığı olumsuzlukları gidermek adına farklı stratejiler uygulanmaya başladı. Dünya Ekonomik Formunda gelişmiş enerji çözümleri endüstrisi üzere yönetici olan Maciej Kolaczowski'un dediğine göre, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyeleri ülkeler kendi stratejik rezervlerinden küresel pazara 60 milyon varil hacminde petrol tedarik ettiler ki, bu da Rusya'nın 12 günlük petrol ihracatına eşdeğerdir (GEP, 2022). Amerika Birleşik Devletleri de artan benzin fiyatlarının normale dönmesi adına kendi stratejik rezervlerine başvurdu. Ek olarak, petrol çıkaran ülkelere üretimi daha da artırmaları adına uygulanan çeşitli teşvikler, mevcut krizin mümkün olan en az hasarla sonuçlanması ve küresel talebin karşılanabilmesi için atılan adımlar arasındadır. Rusya'dan hidrokarbon ithalatına bağımlı diğer bazı ülkeler alternatif hangi ülkelerin kaynak sağlayacağı konusunda araştırma ve çalışmalarını devam ettiriyorlar. Bu durum hem de, bu ülkelerin kendi enerji güvenliği politikalarını yeniden gözden geçirmeye teşvik etti. Savaş bitinceye kadar, Rusya'dan enerji alımına bağımlı ülkelerin bu bağımlılığı olabildiğince azaltmak için çaba sarf edeceği, bunu yaparsa kendi ekonomilerini mevcut durumdan asgari zararla çıkarmaya çalışacakları kuvvetle muhtemeldir.

2.7. Rusya'nın İhraç Ettiği Enerji Kaynaklarına Alternatifler

Uzun zamandan beri Rusya, Avrupa'nın temel enerji kaynağı, Avrupa ise Rusya'nın ana satış pazarıydı. Halbuki Ukrayna'daki savaşın başlaması ve Batılı ülkelerin Rusya'ya karşı topyekün cephe almasıyla birlikte Rusya, Avrupa ülkelerine tedarik ettiği petrol ve doğal gaz kaynaklarını kısıtlamaya başladı. Savaş sonucu ortaya çıkan kriz ortamında petrol fiyatları yükselirken, 2022 kışının beklenenden daha sıcak geçmesi Avrupa ülkelerini az da olsa rahatlattı. Buna rağmen, 2023 senesi kışının çok daha soğuk geçmesi ve savaşın o zamana kadar hala bitmemesi ihtimali Avrupa ülkelerini hâlâ

tedirgin etmektedir. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını minimuma indirmeyi amaçlayan Avrupa ülkeleri, dört temel kaynak üzerinde durmaktadır (Jedrych, 2022):

2.7.1. Geçici Bir Süre için Kömür Kullanımı

Rusya'dan alınan doğal gazı alternatif olarak, bazı Avrupa ülkeleri, savaş başladıktan sonra kömür kullanımını artırdı. Kömür, doğayı en fazla kirleten enerji kaynaklarından biri olsa da, günümüzde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin had safhada olduğu bir zaman diliminde bile kullanımı oldukça yaygındır. 2030'a kadar kömür kullanımını tamamen durdurmayı taahhüt eden Almanya, mevcut savaş durumundan sonra kömürle elektrik üretimini yeniden artırmaya başladı (Fokuhl ve Gillespie, 2022). Tükettiği doğal gazın 15%'ni Rusya'dan alan Hollanda, Ukrayna'daki savaşın ardından Rus gazına olan bağımlılığını durdurmak adına kömürle çalışan elektrik santrallerinin üretimine uyguladığı sınırlamaları kaldırdı (Meijer ve Deutsch, 2022). Yine birçok diğer Avrupa ülkesi de mevcut durumda kömürü verimli bir alternatif kaynak olarak görmektedir.

2.7.2. Yeni Doğal Gaz Kaynaklarına Erişim

Statista (2023) tarafından paylaşılan verilere göre, 2021 senesinde Rusya, diğer ülkelere 55.5 milyar ABD doları değerinde doğal gaz ihraç etmiştir. Bu tedarikin önemli bir kısmı Avrupa ülkelerine olmuştur. Rusya'nın doğal gaz ihracatında 2008 senesinde zirveye ulaşmıştır. Şöyle ki, aynı araştırmada verilen bilgilere dayanarak, 2008'de 69.1 milyar ABD doları değerinde Rusya gazı başka ülkelere arz edilmiştir. Avrupa'ya baktığımızdaysa, 155 milyon metreküp olmakla, 2021 senesinde Avrupa'nın kullandığı doğal gazın yaklaşık 40%'ı Rusya tarafından arz edilmiştir (Jedrych, 2022). Avrupa'daki hanehalkları ve işletmelerin uzun zamandır doğal gazı ana enerji kaynağı olarak kullanmış olması, bu ihtiyacın bir anda başka kaynaklara yönelmesini oldukça zor kılıyor. Bu yüzden Avrupa ülkeleri alternatif, mümkünse daha yeşil kaynak arayışında olmakla birlikte, başka ülkelere sağlanabilecek doğal gazı da istisna etmiyor. Kuzey Denizi'ndeki kaynaklar bir kısım boşluğu dolduracakmış gibi durmaktadır. Mevcut enerji krizi başladıktan sonra

Norveç, 2022 senesinde üretimini 122 milyon metreküpe çıkararak Avrupa'nın en büyük boru gaz tedarikçisi oldu ve Rusya'yı bu alanda geçti. Bu rakam aynı zamanda 2021 senesi üretimine kıyasla 8% daha fazladır (Jedrych, 2022). Ek olarak, Norveç 1 Ekim 2022'den başlamak üzere Danimarka ve Baltık denizinden geçerek Polonya'ya varan ve doğal gaz tedariki yapan yeni Baltık Boru hattını açtı (Reuters, 2022b). Danimarka, Hollanda ve Birleşik Krallık gibi diğer Avrupa ülkeleri de mevcut ihtiyaçları karşılayabilmek adına doğal gaz üretimlerini artırmaya çaba gösteriyorlar. Ayrıca, yeni gaz projeleri de gündeme gelmektedir, fakat bu projelerin gerçekleştirilerek uygulanmaya başlaması kolay bir iş değildir, bu yüzden zamanlaması bir kaç yıldan kısa olacaktı gibi gözükmemektedir. Bununla beraber bir kısım analist Kuzey Denizi'ndeki kaynakların daha sınırlı olduğunu göz önünde bulundurarak bunun tam çözüm olmadığını savunmaktadırlar. Edinburg Üniversitesi'nde çalışan jeologların hesaplamalarına göre, Kuzey Denizi'nde geri kazanılabilir toplam petrol ve doğal gaz rezervlerinin sadece 10%'u kalmıştır ve mevcut çıkarma hızıyla bu kaynaklar da en fazla on yıl kadar yetebilecektir (Macdonell, 2017).

Avrupa için Rusya enerji kaynaklarına diğer bir alternatif sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG)'dir. Jedrych (2022)'nin araştırmasına göre, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği'ne olan LNG ihracatını 2022 senesindeki 15 milyar metreküpten 2030'a kadar yıllık yaklaşık 50 milyar metreküpe kadar çıkaracaktır ki, bu da Rusya tarafından savaştan önce sağlanan gaz arzının yaklaşık üçte birine eşittir. Rusya'nın gaz arzını kesmesi ve artan talep Mısır ve Nijerya gibi Afrika'da doğal gaz rezervleri bulunan ülkeleri de önemli alternatifler haline getirmiştir. Doğu Akdeniz'de gaz üretimin genişlendirilmesi diğer bir seçenektir. Azerbaycan'ın Avrupa Komisyonu ile imzaladığı ve AB'ye tedarik ettiği gazı 2027 senesine kadar iki katına çıkaracak olan anlaşma da oldukça önemli bir diğer gelişmedir (Euronews, 2022). Şöyle ki, anlaşmaya göre, "Azeri" doğal gaz kaynağından Avrupaya yıllık en az 20 milyar metreküp gaz taşınması hedeflenmektedir. Bütün bunlara rağmen, bir taraftan da yeni ve çeşitli doğal gaz kaynaklarına yönelmenin yeşil enerjiye geçişi yavaşlatabileceği yönündeki endişeler ortaya çıkmaktadır.

2.7.3. Nükleer Enerji

Bakıldığı zaman Avrupa ülkeleri arasında nükleer enerji konusunda sabit bir fikir hakim değildir. Her ne kadar genel olarak tereddütle yaklaşılsa da, bir çok Avrupa ülkesinin nükleer enerji ürettiğini görebiliyoruz. Örneğin Fransa nükleer enerji üretiminde dünyada lider ülkelerden biridir. 56 reaktörlük filosuyla Fransa, kullandığı elektriğin 70%'inden fazlasını nükleer enerjiyle üretmektedir. Ek olarak Fransa'da üretilen nükleer enerji Avrupa'nın elektrik kullanımının yaklaşık 15%'ini ihracat yoluyla karşılamaktadır (Reuters, 2022c). Aşağıda bulunan görsel EDF olarak da bilinen bir Fransız çok uluslu elektrik şirketi olan Électricité de France S.A. (*tercüme*: Fransa'nın Elektriği)'nin nükleer enerji santralidir.

Şekil 5. Électricité de France S.A.'nın nükleer enerji santralinden görünüm

Kaynak: Reuters. (2022c, December 9). Explainer: Why nuclear-powered France faces power outage risks. Reuters. <https://www.reuters.com/business/energy/why-nuclear-powered-france-faces-power-outage-risks-2022-12-09/>

Nükleer enerjiden faydalanmış olan diğer bir Avrupa ülkesi de Almanya'dır. Almanya Mart 2011'e kadar elektrik enerjisinin 25%'ini on yedi reaktörü aracılığıyla nükleer

enerjiden üretmiştir (World Nuclear Association, 2022). Ekim 2022 tarihi itibarıyla sadece üç aktif reaktörü kalan Almanya (ülkedeki elektriğin 6%'sının üretimi), bu nükleer reaktörlerin 2023 Nisan ortasına kadar çalışmaya devam edeceğini belirtti. Bu karar, Rusya'nın azalttığı doğal gaz tedariki sonucu yaranan enerji ihtiyacını gidermek içindir (World Nuclear Association, 2022). Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi diğer Avrupa ülkelerinin de enerji üretiminde nükleer önemli bir paya sahiptir (Nordhaus ve Lloyd, 2022: 19). Her şeye rağmen, nükleer enerjiyi Rusya'nın tedarik ettiği doğal gazın yerini tamamen alabilecek kapasitede üretmek oldukça zor olacaktır. Fransadaki reaktörlerin yarısından fazlası ciddi bakıma ihtiyaç duyduğu için kapatılma noktasına gelmiştir. Şuanda Almanya'da aktif bir şekilde çalışan nükleer reaktörler ülkedeki elektriğin sadece 6%'nı üretebilmektedir. Yeni reaktörlerin kurulması oldukça zahmetli bir iş olmakla beraber, inşası da oldukça uzun zaman almaktadır. Unutulmaması gereken bir diğer ayrıntı da, nükleer enerjinin üretimi için gereken ana hammadde olan uranyumun büyük bir kısmının Rusya tarafından tedarik edilmiş olmasıdır.

2.7.4. Yenilenebilir Enerji

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinden sonra Avrupa Komisyonu, *REPowerEU* isimli yenilenebilir enerji planını ortaya koydu. Bu planın temel olarak iki ana gayesi bulunmaktadır: a) sera gazı emisyonlarını belli bir seviyeye kadar azaltmak b) Rusya'nın tedarik ettiği fosil yakıtlarına olan bağılılığı sonlandırmak. *REPowerEU*'nun ilk hedefi olan karbon dioksiti azaltmak ve yenilenebilir enerjiye geçitin hızlandırılması, AB'de 2020 senesi itibarıyla 22% olan yeşil enerji payının 2030'a kadar 45%'e çıkarılmasını hedeflemektedir. Bu enerji planının başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi için 2027 yılına kadar 210 milyar avrodan fazla bir yatırıma ihtiyaç duyulacaktır (European Commission, 2022b). *REPowerEU*, 2050 yılına kadar Avrupa'nın net sıfır emisyona ulaşabilme amacına yönelik daha önceki planlarının bir devamı sayılabilir ki, belirtilen amaç gerçekleşirse, salınan sera gazı miktarı atmosferden temizlenen miktara eşit olacaktır. AB aynı zamanda güneş ve rüzgar enerjisi kapasitesini iki katına çıkarmakla birlikte, doğal gaza daha yeşil alternatifler olan hidrojen ve biyometan altyapısı için yatırımlar yapma

taahhüdünde de bulunmuştur. Ek olarak üye ülkeler, kamu binalarındaki ısıtma sisteminin azaltılması, kamu sektörü, işletmeler ve hanhalklarının doğal gaza olan talep ve kullanımlarını azaltmaya teşvik edilmesi gibi gönüllü yöntemler aracılığıyla doğal gaz ve enerji kullanımını 15% azaltmayı hedeflemektedir (European Commission, 2022c). Yenilenebilir enerji planını destekleyenler, bütün bu alternatiflerin, Rusya'nın daha önce sağlamış olduğu enerjinin büyük bir kısmının yerini alabileceğini öne sürmektedirler. Bununla beraber Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), AB'nin 2030 senesine kadar yeşil enerji kullanımını önemli ölçüde arttıracak olmasına rağmen, REPowerEU'da hedef olarak konulan rakamların uzağında kalacağını tahmin ediyor ki, bunun da temel nedeni yenilenebilir enerji kapasitesinin genişletilmesindeki zorluklardır (International Energy Agency, 2022).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİLERİNİN RUSYA- UKRAYNA SAVAŞINDAN VE SAVAŞ NEDENİYLE ÇIKAN ENERJİ KRİZİNDEN ETKİLENMESİ

3.1. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bir Bakış

Güney Kafkasya bölgesinin en önemli ülkelerinden olan Azerbaycan'ın ekonomisi tarihsel olarak baktığımızda çoğunlukla petrol ve doğal gaza dayalı olmuştur. Bir bütün olarak düşünüldüğünde, Azerbaycan ekonomisi iki kısma ayrılır: a) enerji (petrol ve doğal gaz sektörü) b) diğer (petrol ve doğal gaz dışı sektörler). Ulusal Enerji Ajansı'nın 2021 senesinde yayınladığı "Azerbaycan 2021: Enerji Politikası İncelemesi" raporuna göre, Azerbaycan ekonomisine ihracattan gelen gelirin 90%'ı petrol ve doğal gaz kaynaklıyken, hükümet bütçesininse 60%'ı bu kaynaktan finanse ediliyor. Ek olarak, Azerbaycan, ülkedeki ana enerjinin 98%'ini, elektriğinse 90%'ından fazlasını petrol ve doğal gazdan sağlamaktadır (Ulusal Enerji Ajansı, 2021). IMF'in Temmuz 2023'te yayınladığı "Dünya Ekonomik Görünümü – World Economic Outlook (WEO)" raporuna göre, 2010-2019 senelerini içeren periyotta, dünyada GSYİH'da fosil yakıt üretiminin payının en büyük olduğu ilk yirmi ülke arasında Azerbaycan beşinci sıradadır (IMF, 2023: 32-33). Bu bilgi ve verilerden de anlaşıldığı üzere, Azerbaycan, ekonomik olarak kendi petrol ve doğal gaz kaynaklarına, başka bir deyişle fosil yakıt enerjisine bağımlı bir ülkedir.

Azerbaycan Teknik Üniversitesi Profesörü, Kimya Bilimleri Doktoru olan Mir-Yusif Mir-Babayev'in araştırmasında yer alan bilgiye göre (2017), 1859 senesinde Edwin Drake'in Pensilvanya'daki bir kuyuda olan meşhur petrol keşfinden bir hayli önce, 1846'da Azerbaycan'da, şimdiki başkent Bakü'nün kasabası olan Bibiheybet'de ilk petrol kuyusu açılmıştı. Aynı makaleye göre, 1851 senesinde Londra'daki Dünya Sergisi'nde Rus İmparatoru'nun Kafkasya'daki valisi Prens Mihail Vorontsov tarafından Bakü (Abşeron) petrol sahalarından çıkarılan petrol örnekleri sergilenmiştir. Ayrıca, Rusya ve Azerbaycan'ın Merkezi Devlet Tarih Arşivlerinde son yıllarda bulunan tarihi kaynaklar

ve belgeler de, dünyada endüstriyel boyutta petrol kuyularının sondajının ilk kez 1846 senesinde Bibiheybet'te başladığını kanıtlamaktadır (Mir-Babayev, 2017). Bu açıdan petrol ve doğal gazın ülke ekonomisinin gelişimi ve devamlılığı üzerinde payı oldukça büyüktür. Buna rağmen Azerbaycan, kendi ekonomisinde gelecek gelişimi devamlı sağlayabilmek adına petrol ve doğal gaz dışı sektörlerle de yatırım yapmaktadır. Bu yatırımların hacmi her sene arttığından, doğal olarak, petrol ve doğal gaz dışı sektörlerin ülke GSYİH'na katkısı ve bundaki payı her geçen yıl biraz daha fazla olmaktadır. Dünya Bankası'nın yayınladığı, *Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri için Ekonomik Yenilenme* raporuna göre (2023), Azerbaycan'ın 2022 senesindeki ekonomik büyüme oranı 4.6% olmuştur ki, bu büyümede temel tetikleyici faktör pandemiden sonra yeniden artan talebin ve mali genişlemenin desteğiyle gelişmeye devam eden petrol ve doğal gaz dışı sektörleridir. Aynı raporda yer alan bilgilere göre, enflasyon, ithal edilen ürünlerdeki keskin fiyat artımı nedeniyle 2022'de 13.8% olmuştur. Orta dönemde dünyada gittikçe yaygınlaşan daha temiz ve yeşil enerji kullanımını, ayrıca geleneksel fosil yakıt kaynaklarının sınırsız olmadığını hesaba katarsak, ülke ekonomisinde petrol ve doğal gazın payının düşeceği muhtemeldir. Ayrıca, enerji dışı sektördeki büyümenin pandemiden önceki normal seyrine döneceği de varsayılırsa, orta dönemde Azerbaycan'ın ekonomisinde büyüme ılımlı bir şekil alabilir. Dünya Gelişmişlik Göstergeleri (WDI) tarafından paylaşılan verilerden oluşan aşağıdaki tabloda Azerbaycan ekonomisi hakkında bazı önemli rakamlar verilmiştir:

Tablo 3. Azerbaycan Ekonomisi Rakamlarda. Genel Bilgiler.⁹

Popülasyon, milyon	10.2
GSYİH, milyar ABD doları	76.8
Kişi başına düşen GSYİH, ABD doları	7533.4
Okul kaydı, ilköğretim (% brüt)	94.3%
Doğumda beklenen yaşam süresi, sene	66.9

Kaynak: Dünya Bankası. (2023, April 5). *World Bank: Europe and Central Asia Economic Update*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>

3.1.1. Ekonomideki Temel Zorluklar

Azerbaycan'ın temel ihracat ürünü ve mali gelir kaynağı olarak fosil yakıtlarına (başlıca olarak petrol ve doğal gaz) bağlı olması, ülke ekonomisinin kırılgan olma riski taşımasına yol açmaktadır. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin kısıtlı ve tükenir cinsten olması, petrol fiyatlarının sıklıkla değişmesi ve küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı olarak dünyada fosil yakıtlarından kaçınılarak daha temiz ve yeşil enerji kaynaklarına yönelmenin hızlanması sonucunda petrole bağımlı olan Azerbaycan ekonomisi, sürdürülebilir büyüme açısından uzun vadede zorluklar yaşayabilir. Finansal pazarların yüksek düzeyde gelişmiş olmaması ve gerekli beşeri sermayenin eksikliği özel sektörün gelişimine engel oluşturan faktörlerdir. Azerbaycan ekonomisi için mevcut zorluklardan bir tanesi de işgalden kurtarılmış bölgelerdeki yeniden yapılandırılmasıdır, çünkü bu süreç verimliliği ve mali sürdürülebilirliği sağlayabilmek adına önemli miktarda kamu kaynakları, uygun bir planlama işlemi ve yatırımların elverişli bir biçimde uygulanmasını gerektirmektedir (Dünya Bankası, 2023). Azerbaycan'ın 2022-2026 *Sosyo-Ekonomik Gelişim Stratejisi*, 2022-2026 senelerinde özel sektör liderliğindeki bir sosyo-ekonomik büyüme modeli ve beşeri sermayenin gelişimi ile bu dönemde sürdürülebilir olmak ve devamlı nitelik taşımakla enerji dışı sektörlerde senelik 5% büyümeyi hedeflemektedir.

⁹ Okul kaydı verileri 2021, yaşam süresi verileri ise 2020 senesine aittir. Diğer göstergeler 2022 yılı verileridir.

3.1.2. Ekonomideki Gelişmeler

Petrol ve doğal gaz sektörünün ekonomik büyüme payı azalmaya doğru giderken, diğer endüstrilerin payı aksine artmaktadır. Dünya Bankası (2023) verilerine göre, 2022 yılında enerji sektörü 2.6% küçülürken, diğer sektörler 9.1% gelişme kaydetmiştir. Petrol ve doğal gaz dışı sektörlerdeki gelişim başlıca olarak hizmetlerden (taşımacılık, konaklama ve bilgi ve iletişim teknolojileri) elde edilmiştir. Ayrıca, inşaat sektörü de kamu yatırımlarındaki keskin artış nedeniyle 13.4%'lük bir büyüme kaydederek oldukça başarılı bir sonuç ortaya koymuştur. Talep tarafına bakıldığında zaman, tüketimin 2022 senesinde genel olarak sağlıklı bir büyüme ritmi izlediği gözlemlenmiştir. Ücretlerin reel perspektifte artması ve Rusya'dan yapılan para transferlerindeki 5.5 katlık bir büyüme tüketimdeki büyümeyi tetikleyen önemli faktörler olmuştur (Dünya Bankası, 2023). Yatırımların toparlanmasında 2020 yılında işgalden kurtarılmış toprakların yeniden kurulmasına yönelik kamu yatırımlarının rolü büyük olmuştur.

Enflasyon tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da büyük bir oranda yükselmiştir. 2021 senesinde 6.7% olan enflasyon, 2022'de gıda gibi ithal edilen ürünlerin fiyatlarındaki yükselişle 13.8%'e kadar yükselmiştir (Dünya Bankası, 2023). Enflasyon artışına karşı mücadele etmek adına Azerbaycan Merkez Bankası politika faiz oranını 100 baz puan artırarak 8.25%'e kadar yükseltti. 2022 senesinin ilk dokuz ayında enerji fiyatlarının yükselmesi sonucunda Azerbaycan'da ihracat gelirleri nominal değerinde bir önceki yıla oranla yaklaşık iki katına kadar çıktı. Buna karşın, ithalatta da yıllık bazda 28% artış gözlemlendi. Yükselen ihracat, ve ayrıca Rusya'dan gelen para transferlerinin keskin artması sonucunda, cari hesap ülke GSYİH'nin 30.7%'sine kadar fazlaya çıkmayı başardı (Dünya Bankası, 2023). Halbuki, bu cari fazla, çoğunlukla enerji şirketleri tarafından yapılan yatırımların kendi ülkelerine geri gönderilmesiyle sonuçlanan ve GSYİH'nin 16.6%'sına kadar çıkan net finansal çıkışlarla kısmen de olsa dengelendi. Merkez Bankası'nın resmi döviz rezervleri 2022 senesinde 27% artarak 9 milyar ABD doları seviyesine çıktı ki, bu da yaklaşık olarak beş aydan fazla bir süre için ülkenin ithalat

değerine eşittir (Dünya Bankası, 2023).¹⁰ Dünya Bankası'nın yayınladığı Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri için Ekonomik Yenilenme raporundaki verilere göre (2023), 2022 senesinde ülkedeki mali denge GSYİH'nın 5.4%'ü kadar fazla vermiştir. Bu fazlalıktaki temel katkı payı mali gelirlerdeki yıllık nominal 24.7%'lik artıştan kaynaklanmaktadır. Mali harcamalar da yıllık bazda nominal olarak 17% artmıştır ki, kamu yatırımlarındaki 31%'lik büyümenin bunda etkisi kayda değerdir. 2022 senesinde mali gelirlerdeki artım, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu SOFAZ'dan¹¹ bütçeye yapılan transferlerin azaltılabilmesine olanak tanıdı ve sonuç olarak, SOFAZ'ın döviz rezervleri 9% artarak 49 milyar dolara ulaştı ki, bu da ülkenin 2022'deki GSYİH'sının 62%'ne eşdeğerdir. Ek olarak, kamu borcu da 2022'de GSYİH'nın 11.7%'ne kadar düştü (Dünya Bankası, 2023). Ekonomideki toplam kredi hacmi 2022 yılında 2021 senesine oranla 18% artarken, tüketici kredilerindeki 27.3%'lük çoğalmanın bunda etkisi oldukça fazla oldu. Bankalardaki takipteki krediler oranı 4.2%'den 2.9%'a inmiş ve bankaların kârı oldukça artmıştır (Dünya Bankası, 2023).

3.1.3. Ekonomik Görünüm ve Beklentiler

Dünya Bankası beklentilerine göre, 2023 senesinde Azerbaycan ekonomisi daha yavaş bir tempoyla, 2.2% büyüyecek (Dünya Bankası, 2023). Enerji sektörüne bakılacak olursa, daha önceden petrol ve doğal gaz üretiminde beklenen düşüş dolayısıyla, küçülme beklenmektedir. Enerji üretimindeki daralmanın nedeni ise temel petrol sahalarındaki üretimin giderek azalması ve ana doğal gaz kaynaklarının neredeyse maksimum kapasiteye ulaşmış olmasıdır.

Petrol ve doğal gaz dışı sektörler son birkaç senede hızlı gelişim gösterecekler de, 2023 bu sektörler için de daha sabit ve orta tempolu büyüme ile geçecektir. Şöyle ki, Dünya Bankası (2023) Azerbaycan'da enerji dışı sektörlerin iki sene üst-üste olan süratli

¹⁰ 31.05.2023 itibarıyla, Azerbaycan Merkez Bankası'nın döviz rezervleri 9.2 milyar dolar miktarındadır. Kaynak: Azərbaycan Mərkəzi Bankı. (2023b, May 31). *Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı - Rəsmi valyuta ehtiyatları (mln. USD)*. [www.cbar.az](https://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_usd). https://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_usd

¹¹ SOFAZ – State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Petrol Fonudur.

büyümesinden sonra, 2023'te 5.2%'lik bir gelişim göstereceğini öngörmektedir. Bu sonuç, başlıca olarak, ekonominin Covid-19 pandemisinden önceki seyrine geri dönmesi ile ilişkilidir. Beklenen 5.2%'lik artım, çoğunlukla hizmet ve inşaat sektöründen kaynaklanacaktır ki, bunun da temel nedenlerinden biri ülkedeki yeniden inşaat yapılandırılmasına yönelik büyük hacimli kamu yatırımlarıdır. Orta vadede yapısal reformlar bittikten sonra, büyümenin daha yavaş bir tempo alarak, 2.5% civarına ineceği beklenmektedir (Dünya Bankası, 2023).

Talep koluna bakacak olursak, 2023, tüketimin pandemiden önceki seviyelere dönerek biraz daha yavaşlayacağı bir yıl olacak diyebiliriz. Ekonomideki tüketimde daha da büyük bir düşüşün önünü almak için, asgari ücret, emekli maaşları ve sosyal destek ödemelerinde zamlar beklenebilir. İşletmelerin faaliyet çevresindeki bazı zorluklar devam ettiğinden, özel yatırımın gelişimi istenilen seviyelere ulaşamayabilir. Dolayısıyla, bu da toplam yatırım seviyesinin orta vadede daha mütevazı bir hız almasına sebep olacaktır (Dünya Bankası, 2023). Ülke ekonomisinin gelişiminin en önemli kaynaklarından biri olan dış ticaretteki harici talebin de, küresel büyümenin yavaşlaması ve uluslararası düzeyde enerji talebinin zayıflaması nedeniyle orta vadede daha düşük seviyelere ineceği kuvvetle muhtemeldir. Global fiyatların 2023'de gevşeyecek olması dolayısıyla Azerbaycan'daki enflasyonun 8.5%'e kadar ineceği tahmin ediliyor, halbuki bu rakam Merkez Bankası'nın belirlediği üst limitin üzerindedir. Orta vadede ise enflasyon, 2025 yılına kadar Azerbaycan Merkez Bankası'nın belirlediği +4% / (-2)%'lik hedef aralığına dönecektir (Dünya Bankası, 2023). 2023'de yüksek enerji fiyatları Azerbaycan'ın dış ticaret dengesinin fazla vermeye devam etmesine neden olacaktır. Kısa vadede iç talebin yoğun olması ithalatı yüksek seviyelerde tutacakken, orta vadede ise büyüme temposunun yavaşlaması sonucunda hafifleme söz konusu olacaktır. Mali denge orta vadede fazla vermeye devam ederek ortalama GSYİH'nin 3.9%'u kadar olacaktır. Yeni kabul edilen ve 2022-2026 senelerini içerecek olan Sosyo-Ekonomik Gelişim Stratejisi'nin uygulanması sonucu yaranacak büyük maliyetler, yüksek enerji fiyatlarından elde edilecek gelirlerle dengelenecektir.

Ekonomi için başlıca negatif risklerden biri Rusya'dan gelen para transferlerinin geri dönmesidir. Bir diğer risk ise, Ukrayna'daki savaş sonucu ticaret yollarının yeniden yapılandırılmasından ekstra fayda sağlayan Azerbaycan taşımacılık-ulaştırma sektörünün, bu ticaret yollarının rotasının eski hatlarına dönmesiyle ekonomik açıdan zarar görebilecek olmasıdır. Negatif risklere ek olarak, Azerbaycan ekonomisi için bir de pozitif yönlü riskler mevcuttur. Orta vadede enerji fiyatlarının tahmin edilenden daha yüksek olması ve Avrupa Birliği ülkelerine ihraç edilen doğal gaz miktarındaki ani artışlar bu risklere örnektir (Dünya Bankası, 2023).

3.2. Türkiye Ekonomisine Genel Bir Bakış

Asya ile Avrupa'nın buluşma noktasında, stratejik olarak ve ekonomik-ticari anlamda oldukça avantajlı bir coğrafi alanda bulunan Türkiye hem bölgesel, hem de küresel ekonomide söz sahibi olan bir ülkedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre, Türkiye ekonomisi, 2021 senesindeki 11.4%'lük bir gelişmenin ardından, 2022'de ihracat, yatırım ve üretimdeki düşüş nedeniyle sadece 5.6% büyüyebildi (World Bank, 2023). Özel tüketim ise, 2022'de 19.6%'lık bir büyüme göstererek bu anlamda daha başarılı olmuştur. Katma değerli büyüme ise başlıca olarak hizmet sektörü (9.7%'lik artma) ve sanayiden (3.3% artış) kaynaklanmıştır. Üretimdeki büyüme, yılın ilk yarısındaki 9%'dan, yılın ikinci yarısında 0.1%'e kadar gerilemiştir. İşgücü piyasası güçlü ekonomik büyümenin katkısıyla birlikte pandemiden toparlanmayı başarmıştır.

2022 senesi Türk lirası açısından o kadar da iç açıcı olmadı. Şöyle ki, TCMB tarafından tahmini olarak 108 milyar ABD doları miktarındaki dolaylı döviz müdahalesine rağmen, Türk lirası 2022 senesinde yaklaşık 30% değer kaybetti (World Bank, 2023). Merkez Bankası'nın brüt uluslararası kaynakları Şubat 2023 itibariyle 121 milyar ABD dolarını bulsa da, diğer bankaların TCMB'de bulundurdıkları döviz zorunlu karşılıklar ve TCMB'nin ticari bankalar ve diğer merkez bankaları ile olan swap anlaşmaları göz önünde bulundurulduğunda, rezervler negatif rakamları buluyor.

2022 yılında makroekonomik ortam oldukça zorlu geçmiş ve enflasyon baz etkisiyle birlikte Şubatta 55.2%'ye düştükten sonra, Ekim ayında 85.5%'i görerek son 24 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2023). Bankaların kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabilmek adına yeterli miktarda döviz likidite tamponları olsa da, kriz dönemlerinde bu tamponlara kolay erişilebilir mi konusu kafalarda soru işaretleri oluşturuyor. Memur ve emekli maaşlarının artırılması, enerji sübvansiyonları, kişisel gelir vergisinde indirimler ve işletmeler için finansman desteği, uygulanan mali destek çeşitlerine örnekler oluşturmaktadır (World Bank, 2023). 2022 yılında yaşanan hızlı büyüme, borcun GSYİH'ya olan oranını¹² düşürmeye yardımcı oldu. Türkiye'de 2023 senesinde yaşanan ağır deprem felaketi sonucu ekonominin tüketim, ihracat ve üretim gibi alanlarındaki bazı aksamalar iktisadi büyümeyi yavaşlatsa da, asgari ücrette Ocak 2023'te yapılan 55%'lik net artım ve genişletici maliye politikalarının sayesinde ekonomik aktivitenin yeniden canlanacağı beklenmektedir. Deprem bölgesinde yapılan yeniden yapılandırma çalışmaları 2023 sonu ve daha sonrasında ekonomik gelişimi artıracaktır. Enflasyon, mali genişlemeler ve deprem sonucu meydana gelen tarımsal ve lojistik aksamalardan dolayı artabilir. Ekonomideki diğer risklere devamlı olarak artan ve yüksek olarak kalmaya devam eden cari açık ve düşük net döviz rezervleri dahildir. Yatırımcıların güveninin sarsılması lira üzerindeki baskının artarak onun değer kaybetmeye devam etmesine ve ayrıca, şirketlerin ve bankaların bilançolarının üzerindeki baskının artmasına neden olabilir.

3.2.1. Ekonomideki Temel Zorluklar

6 Şubat 2023'de Türkiye ile birlikte Suriye'de de meydana gelen yıkıcı depremler maalesef ki, 57 binden fazla insanın hayatını kaybetmesine neden oldu (Dünya Bankası, 2023). Dünya Bankası'nın (2023) raporuna göre, yaşanan insani felaketin ötesinde, Türkiye'nin ekonomisi de bu büyük depremler sonucu oldukça büyük hasar gördü. Şöyle ki, depremde zarar gören bölgeler, binalar ve altyapı toplamda 11 ili ve nüfusun 16.4%'nü içeriyordu. Ekonominin 9.4%'ünün hasar görmesiyle birlikte, doğrudan kayıpların

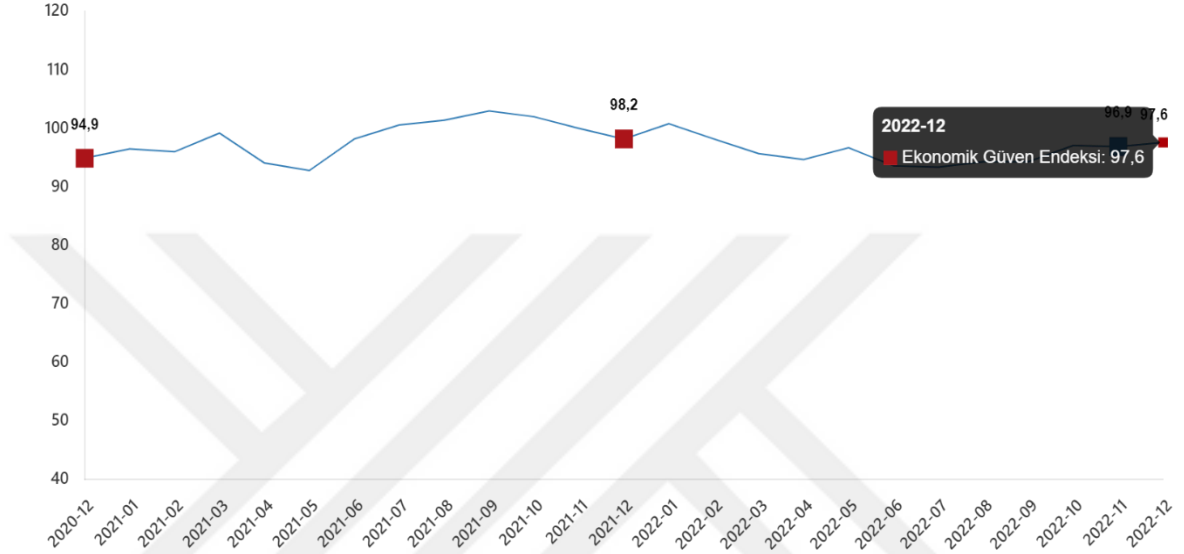
¹² Debt-to-GDP ratio

yaklaşık 34.2 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor, fakat bu rakam yeniden yapılanma ve inşa işlemleri sırasında daha da artabilir. Depremlerin ülkedeki makro-finansal duruma da negatif etkileri oldu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi sonucunda enerji ithalatı fiyatlarının yükselmesiyle birlikte, Türkiye'nin AB'ye ihracatı da zayıflamaya başladı. Buna rağmen, Rusya'ya olan ihracatta artım yaşandı. Bu dönemde artan enflasyona rağmen, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Türk lirasının daha fazla değer kaybetmesine engel olmak, enflasyonu düşürmek ve kredi büyümesini kontrol etmek ve yönlendirmek için faiz oranlarını Ağustos 2022 – Mart 2023 tarihleri arasında toplamda 550 baz puan indirdi (Dünya Bankası, 2023).

3.2.2. Ekonomideki Gelişmeler

İhracat, yatırım ve üretim faaliyetlerinin ivme kaybetmesiyle birlikte, Türkiye'de ekonomik büyüme 2022'nin üçüncü çeyreğinde yıllık bazda 4%'e, dördüncü çeyreğinde ise 3.5%'e gerilemesine rağmen, yılın tamamında 5.6%'lık büyüme gösterebilmiştir (Dünya Bankası, 2023). Dünya Bankasının yayınladığı Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri için Ekonomik Yenilenme raporuna (2023) göre, 2022 senesinde Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı (TL para biriminde) 177% artmasına rağmen, toplam ihracat yıllık bazda senenin ilk altı ayında 15.4%'den yılın ikinci yarısında 4%'e kadar düştü. Ayrıca, yatırımdaki büyüme de yine 2022'nin ilk altı ayında 4.9%'dan, son altı ayda 0.9%'a kadar geriledi. Dünya Bankası'nın (2023) TÜİK'e istinaden verdiği bilgilere göre, 2022 senesinde Ekonomik Güven Endeksi genel olarak sabit kalsa da, 100'ün altında olması tüketici ve inşaatçıların ekonomiyle ilgili karamsar görünüme sahip olduklarını belirtmektedir. Buna ilaveten, satın alma yöneticileri endeksi de 2022'de ortalama 48.2 olarak, bu alanda daralma olduğunu belirtmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (2022) tarafından yayınlanan verilere göre, Türkiye 2022 sonunu 97.6 ile tamamlayarak 100'ün altında kaldı. Verilere göre, en son 2022'nin Ocak ayında 100.8 ile 100'ün üzerine çıkan endeks, 2022'nin geri kalanında 100'ün altında skorlar almıştır.

Grafik 13. Türkiye ekonomik güven endeksi¹³, Aralık 2022

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, December 29). *Ekonomik Güven Endeksi, Aralık 2022*. Data.tuik.gov.tr. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Aralik-2022-45565>

Talebin yükselmesi ve enerji fiyatlarının artması sonucunda 2022’de cari açık yedi kat artarak 48.7 milyar dolara çıktı.

¹³ TÜİK (2022): “Ekonomik güven endeksi, tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin değerlendirme, beklenti ve eğilimlerini özetleyen bir bileşik endekstir. Endeks, mevsim etkilerinden arındırılmış tüketici güven endeksi, reel kesim, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörleri güven endekslerinin alt endekslerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşmaktadır.

Ekonomik güven endeksi hesaplamasında, her bir sektörün ağırlığı o sektörün normalleştirilmiş alt endekslerine eşit dağıtılarak uygulanmakta, güven endekslerine doğrudan uygulanmamaktadır. Bu kapsamda tüketici, reel kesim, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörlerine ait toplam 20 alt endeks hesaplamada kullanılmaktadır.

Ekonomik güven endeksinin hesaplamasında kullanılan alt endeksler her ayın ilk iki haftasında derlenen veriler kullanılarak hesaplanmaktadır.

Ekonomik güven endeksinin 100’den büyük olması genel ekonomik duruma ilişkin iyimserliği, 100’den küçük olması ise genel ekonomik duruma ilişkin kötümserliği göstermektedir.”

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, December 29). *Ekonomik Güven Endeksi, Aralık 2022*. Data.tuik.gov.tr. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Aralik-2022-45565>

Yıllık bazda bakıldığında, bankacılık sektörü karlılığı 2022'nin üçüncü çeyreğinde aktif kârlılık oranının¹⁴ 4.5% olmasıyla birlikte yükselmiştir. Kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilmek adına bankacılık sektörü yeterli hacimde döviz likidite tamponlarına sahiptir, nitekim 2022 senesinde sektörün net döviz pozisyonu pozitif 2.4% olmuştur. Vergi indirimlerine rağmen nominal gelirdeki 77.1%'lik artış (2022'deki ortalama 72.3% olan enflasyonun üzerinde) temel mali açığın daha fazla artmayarak GSYİH'nın 0.6%'sında kalmasına destek olmakla beraber, harcamalardaki 81% gibi büyük hacimli bir artışı da dengeledi (Dünya Bankası, 2023).

3.2.3. Ekonomik Görünüm ve Beklentiler

Dünya Bankası'nın (2023) tahminlerine göre, makroekonomik politikaların normalleşeceği de göz önünde bulundurularak, Türkiye ekonomisi 2023'te 3.2%, 2024'te ise 4.3% büyüyecektir. Depreme bağlı olarak üretim, tüketim ve ihracatta olan olan kesintilerin de katkısıyla ekonomik gelişmede duraklamalar olsa da, asgari ücretteki artım ve ekonomiyi genişletmeye yönelik maliye politikaları sayesinde, Türkiye ekonomisinin 2023 yılında sağlıklı olması beklenmektedir. Bununla beraber, depremde dolayı artan yeniden kurma ve yapılandırma harcamaları mali dengesizliyi artırabilir. Pandemiden sonra Türkiye'nin yoksulluk seviyesindeki azalma, son dönemlerdeki yüksek enflasyon ve depremin ekonomik hasarlarının da etkisiyle yeniden artma riski taşımaktadır. Depremden en çok etkilenen 8 il, 2020 senesinde Türkiye'de yoksul olarak nitelendirilen popülasyonun 30%'nu ihtiva ediyordu ve bu bölgelerdeki yoksulluk seviyesi Türkiye'deki genel ortalamanın üzerindeydi (Dünya Bankası, 2023). Dünya Bankası'nın ilkin tahminlerine göre, Türkiye'de tüketime dayalı yoksulluk seviyesi 2023'te 0.4 yüzde puanı hacminde artacak ve bu rakam 2025'e kadar 11%'leri bulacaktır. Maliye genişlemelerinin ve depremde kaynaklı olarak lojistik ve tarımsal faaliyetlerdeki bozulmaların da etkisiyle enflasyon oranı daha da yükselebilir. Net döviz rezervlerinin aşağı olması ve uzun zamandan beri yüksek kalmaya devam eden cari açık, kamu borcundaki dış payın yüksek olması (2022'nin üçüncü çeyreğinde 46%), Avrupa bölgesinde ekonomik toparlanmanın

¹⁴ ROA = Return on Assets, Aktif Kârlılık Oranı

beklenenden daha yavaş olması ve küresel likidite seviyesindeki sıkılaşma Türkiye'nin harici (dış) risklerinin yüksek olarak kalmasına neden olmaktadır. Bunlara ek olarak, yatırımcı güveninin düşerek TL üzerindeki ve ayrıca şirketlerin ve bankaların bilançoları üzerindeki baskıyı artırma riski de bulunmaktadır (Dünya Bankası, 2023).

3.3. Azerbaycan Ekonomisinin Savaşın Etkilenmesi

Hem coğrafi açıdan yakınlık, hem de yaklaşık 70 yıllık Sovyetler Birliği'nin parçası olması nedeniyle, Azerbaycan'ın hem Rusya, hem de Ukrayna ile tarihsel olarak yakın kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkileri olmuştur. Özellikle, Rusya ile Azerbaycan'ın Sovyetlerden çok daha öncesine (orta çağlar ve daha sonrası hanlıklar, Rusya-İran savaşları, Çar Rusyası zamanları) kadar doğrudan ilişkileri mevcut olmuştur. Modern zamanımızda da hem Rusya, hem de Ukrayna'nın Azerbaycan'la yaşamış oldukları ortak tarihi ve kültürel bağların yanı sıra, ülkeler arasında ticari ve ekonomik ilişkiler de devam etmektedir. Bu sebepten ötürü, Rusya-Ukrayna savaşı Azerbaycan ekonomisini de yakından ilgilendirmektedir. Savaşın çıktığı ilk zamanlarda patlak veren enerji krizi sonrası yükselen petrol ve doğal gaz fiyatları ilkin bakışta Azerbaycan'ın gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Şöyle ki, Ocak-Nisan arası olmakla, 2022 senesinin ilk dört ayında Azerbaycan, 7.2 milyar metre küp doğal gaz ihraç etmiştir ki, bunun da ülke için maddi değeri 4.2 milyar dolar olmuştur ve bu rakam, 2021 senesinin aynı dönemi ile kıyaslamada yaklaşık 3.7 kat daha fazladır (Marja Biznes və Maliyyə Xəbərləri Agentliyi¹⁵, 2022). Öte yandan, 2022'nin ilk dört ayında Azerbaycan toplam değeri 6.5 milyar dolar olan 9.5 milyon ton petrol ihraç etmiştir ki, bu satıştan elde edilen gelir bir önceki senenin aynı dönemine göre 50.3% daha fazladır. Karşılaştırılacak olunursa, 2021 yılının Ocak-Nisan aylarında Azerbaycan, 4.4 milyar dolar değerinde ham petrol ihraç etmişti. Sonuç olarak, 2022'nin ilk çeyreğinde ödemeler dengesi fazlalığı bir önceki senenin aynı dönemine göre 4.8 defa artarak 1.57 milyar dolar fazlaya ulaşmıştır (Marja Biznes və Maliyyə Xəbərləri Agentliyi, 2022). Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Rusya-Ukrayna savaşı dolayısıyla çıkan enerji krizi sonrasında petrol ve doğal gaz fiyatlarının

¹⁵ Marja Ticaret ve Finans Haberleri Ajansı

artışı, bir petrol ülkesi olan Azerbaycan'ın enerji satışından elde ettiği gelirin artmasına yol açmıştır. Halbuki, savaşın Azerbaycan ekonomisi için yarattığı zorluklar da mevcuttur. Hem Rusya, hem de Ukrayna, Azerbaycan'ın önemli ticari partnerleridir. Özellikle Rusya, Azerbaycan'ın dış ticaretinde (bilhassa ithalatında) oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin (2022a) raporuna göre, 2021 senesinde Ukrayna ve Rusya'nın Azerbaycan'ın toplam ithalatındaki birlikte payları yaklaşık 22% olmuştur. 2021 senesinde Azerbaycan, Rusya'dan 293 milyon dolar değerinde buğday satın almıştır. Buna ek olarak, Azerbaycan'ın Rusya'dan ithat ettiği sebze yağı dahili talebin 25%'ni, şeker ise 50%'ni karşılamaktadır (Baghirov, 2022). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin paylaştığı bilgilere göre (2022b), Rusya ile olan savaş Ukrayna'nın ekonomik performansına büyük zarar vermiştir ve bunun sonuçları Azerbaycan ile olan ticarete de yansımıştır. Nitekim, 2022 senesinin Ocak – Mayıs aylarında Azerbaycan'ın Ukrayna'dan yaptığı toplam ithalat, 2021 senesinin aynı dönemine göre 38% daha az olmuştur. Benzer şekilde, Azerbaycan'ın Rusya'ya olan ihracatı 2022 yılının ilk beş ayında bir önceki senenin aynı dönemine göre 7% azalmıştır (Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi¹⁶, 2022b). Azerbaycan'ın enerji dışı ürünlerini (bilhassa tarımsal ürünler, örneğin, sebze ve meyve) satabilmesi açısından Rusya en önemli dış pazarlardan biridir. Rusya ile olan dış ticaret hacminin azalmış olması, ülkedeki tarımsal üretimi de yakından ilgilendiren bir konudur. İhracatın azalması üretim ve hasılatın azalmasına, dolayısıyla çiftçilerin gelirlerinin düşmesine ve ülke gelirinin de tarımdan gelen kısmının daralmasına yol açacaktır. Azerbaycan'ın başlıca buğday aldığı ülkelerden olan Rusya'ya ihracat yaptırımları gelmesi olasılığına karşın, Azerbaycan dünyanın en önemli buğday satıcılarından olan Kazakistan'dan buğday alımını artırmıştır. Savaş başladıktan sonra, Azerbaycan'ın hem Rusya, hem de Kazakistan'dan aldığı buğday hacminde yükseliş gözlemlenmesine rağmen, Rusya'dan alınan buğdayın Azerbaycan'ın ithal ettiği toplam buğday miktarındaki payı 46%'ya düşmüş, Kazakistan'ın payı ise 14%'ten 54%'e kadar yükselmiştir (Baghirov, 2022). Tarihsel olarak bakıldığında Azerbaycan, neredeyse hiçbir zaman kendi iç buğday talebini

¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi

yerli üretimle tam olarak karşılayamamış, hemen hemen her zaman dışarıdan buğday almıştır. Azerbaycan'ın buğday ithalatında Rusya her zaman önemli bir yer tutmuştur. Hem Rusya, hem de Kazakistan'ın kendi iç talebini karşılayabilmek adına buğday ihracatını ilerleyen dönemde azaltma riskine karşın, Azerbaycan uzun vadede kendi buğday üretimini artırarak dışa olan bağımlılığı ortadan kaldırmak, hatta daha sonra diğer ülkelere de ihracat yapmayı hedeflemektedir (Baghirov, 2022). Netice itibarıyla, Rusya-Ukrayna savaşı, Azerbaycan'ın en temel gıda ürünü olan buğday açısından uzun süredir mevcut olan kendi iç talebini kendi üretimiyle karşılayabilmeme ve dışa bağımlı olma sorununu bir kez daha göz önüne sermiştir. Bu gibi jeopolitik durumlarda hemen oluşabilecek bir kriz ortamı, Azerbaycan'ın gıda tedariki açısından oldukça hassas olduğunu, dolayısıyla kendi buğday talebini karşılayabilmenin ne kadar önemli olduğunu hatırlatmıştır. Azerbaycan mevcut kriz dolayısıyla bu bağımlılığı azaltmak ve buğday üretiminde çağ atlamak adına yeni girişimlere başladığından, Rusya-Ukrayna savaşı bir bakımdan Azerbaycan ekonomisi için kendi gıda ihtiyacını karşılayabilme adına bir fırsat oluşmasına sebep olmuştur. Rusya ve Ukrayna arasında savaşın çıkması, Azerbaycan adına sadece bu ülkelerden alınan ürünlerin hacminde düşüş yaşanmasına neden olmadı, ayrıca geri kalan ithal edilen ürünlerin (özellikle de bu ürünler arasında kaydadeğer bir paya sahip gıda ürünlerinin) iç pazarda fiyatlarının da yükselmesine yol açtı. Not edildiği üzere bu ürünler Azerbaycan pazarında önemli bir paya sahip olduğu için, fiyatlardaki yükseliş Azerbaycan'daki enflasyonun da artmasına sebep olmuştur (Baghirov, 2022). Ülkedeki enflasyonun büyük bir kısmı gıda ürünleri dolayısıyla artmaktadır. 2022'nin ilk çeyreğinde Azerbaycan'daki tüketici fiyat endeksi 12.2% olmuştur ki, gıda ürünleri enflasyonu da 18%'e yükselmiştir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2023). Savaş sadece yerel değil, küresel ekonomide de enflasyonun artmasına sebep olduğu için Azerbaycan'ın Rusya ve Ukrayna'dan ithal ettiği ürünleri başka ülkelere ithal etmesi de benzer şekilde pahalı olacaktır. Dolayısıyla, mevcut durumda diğer ülkelere ithalat da enflasyon sorununu çözmeyecektir.

Rusya ve Ukrayna, Azerbaycan'a yapılan yabancı para transferlerinde de önemli yerlere sahiptir. Şöyle ki, savaş başlamamıştan önce 2021 senesinde, Azerbaycan'a

dışarıdan yapılan toplam para transferleri 1.3 milyar dolara eşitti ki, bunun da 60%'ı, yani yaklaşık 780 milyon doları Rusya kaynaklıydı (Hasanov, 2022). Savaş başladıktan sonra Rusya'da yaşanan ekonomik durgunluk, Azerbaycan'a yapılan para transferlerinde de düşüş yaşanmasına neden oldu. Şöyle ki, Rusya-Ukrayna savaşının en belirgin ekonomik etkilerinin hiss edildiği 2022'nin ilk çeyreğinde, Rusya'dan Azerbaycan'a yapılan havale transferleri, 2021 senesinin ilk çeyreği ile karşılaştırıldığında, 17% azalarak yaklaşık 100 milyon dolar olmuştu. Bu süre zarfında, Ukrayna'dan Azerbaycan'a transfer edilen havale hacmi de yaklaşık olarak 27% azalmıştır (Baghirov, 2022). Böylece, savaşın Azerbaycan ekonomisine negatif etki yarattığı bir diğer alanın ülkeye giren yabancı yatırımında yaşanan düşüş ve azalma olduğu ortaya çıkıyor. Rusya ve Ukrayna'da çalışan Azerbaycanlılar ekonomik daralmadan dolayı işlerinde zorluklar yaşayabilir ve Azerbaycan'a dönebilirler. Yaşanan ekonomik zorluklardan ve yaptırımlardan dolayı Rusya ve Ukrayna'daki Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan'daki aile ve akrabalarına para göndermelerinde problemler yaşanabilir. Bu durum Rusya ve Ukrayna'dan Azerbaycan'a para transferlerinin azalmasında önemli etken olabilir. Ayrıca, savaş devam ettiği sürece hem Rusya, hem de Ukrayna'da ekonomik durgunluğun devam etmesi olasılığı yüksektir. Böyle olduğu takdirde de, her iki ülkede çalışan Azerbaycanlı ahalî işlerini kaybedip ülkelerine dönebilir. Bu durum da sonuç olarak, Azerbaycan'daki işsiz popülasyonun artmasına ve işsizlik oranının yükselmesine neden olabilir.

Rusya-Ukrayna savaşı Azerbaycan için ilk bakışta petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükselmesiyle enerji ihracatından fazla gelir sağlama fırsatı doğursa da, ilerleyen dönemlerde petrol ve doğal gaz fiyatlarının eski seviyelerine dönme ihtimali yüksektir. Enerji krizi dolayısıyla yaranan avantaj kısa süreli olacağı için, Rusya-Ukrayna savaşının Azerbaycan ekonomisi için oluşturduğu diğer etkileri analiz etmek faydalı olacaktır. Her savaş durumunda olduğu gibi, mevcut jeopolitik kriz döneminde yaşanan küresel ekonomik gerginlik ve Azerbaycan'ın önemli ekonomik partnerlerinden olan Rusya ile Ukrayna'daki iktisadi problemler Azerbaycan ekonomisine de negatif etki etmektedir. Savaşın neden olduğu ekonomik zorluklar ve Rusya'ya uygulanan ambargolar nedeniyle, Azerbaycan'a dışarıdan yapılan toplam para transferleri azalmıştır, ülkedeki enflasyon

seviyesi yükselmiştir, buğday tedariki sorunu yaşanmıştır ve Rusya ve Ukrayna ile olan ticaret hacmi azalmıştır (Baghirov, 2022).

3.4. Türkiye Ekonomisinin Savaştan Etkilenmesi

Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya yönelik özel askeri operasyon açıklamasından sonra küresel, bölgesel ve yerel bazda bir çok ekonomik alan etkilendi. Bunlardan biri de borsaydı. Şöyle ki, savaşın ilan edilerek resmiyet kazanmasıyla en büyük kaybı fiyatlardaki 32.22%'lik düşüşle doğal olarak Rusya borsası yaşadı. Ek olarak, Polonya (-10.37%) ve Macaristan'la (-9.49%) birlikte Türkiye borsası da (-8.26%) bu durumdan önemli boyutta negatif etkilendi (Yousaf v.d., 2022: 3). Yapılan bu araştırma, Türkiye borsasının savaş başladıktan sonra da bu durumdan negatif etkilenmeye devam ettiğini, bu etki derecesinin de kaydadeğer ölçüde büyük olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ülke çapında yapılan kümülatif anormal getiri analizi sonucu Macaristan, Rusya, Polonya ve Slovakya'nın borsa pazarlarında hem savaş öncesi, hem de sonrası zamanlarda savaştan negatif etkilenme sonuçları kayda geçerken, Avustralya, Fransa, Almanya, İtalya, Hindistan, Japonya, Romanya, Güney Afrika, İspanya ve Türkiye'de ise borsalar yalnız savaş başladıktan sonra reaksiyon vermişlerdir (Yousaf v.d., 2022: 2).

Savaşın özellikle bölgesel olarak etkilediği bir diğer ekonomik alan balıkçılıktır. Hem Rusya, hem de Ukrayna'nın Kara Deniz'de komşu ülkeler olması ikisi arasındaki savaşın, bu bölgedeki diğer Kara Deniz ülkelerinin, özellikle de Türkiye'nin balıkçılık sektörünü önemli ölçüde etkilemesine yol açmıştır. Şöyle ki, Ukrayna'nın Rus savaş gemilerini durdurabilmek adına Kara Deniz'e bıraktığı iddia edilen mayınların bağlı olduğu çapalarından fırtına sonucu koparak hareket etmesi söylentisi büyük tedirginlikler yaşatmıştı (Zengin, 2022: 340). Aynı makaledeki bilgilere göre, daha sonra bu mayınlar Kara Deniz'in batı kıyısından Türkiye karasularına ulaşmış, oradan da İstanbul Boğazı'na kadar gelmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, bu durum sonucunda Navtex ile bir uyarı yayınladı. Ek olarak, Trakya'nın Kara Deniz sahilleri boyunca uzanan ve önemli balıkçılık arazilerinden olan Kırıkköy ve İğneada'nın balıkçıları, yaklaşık 420 mayının

denizde yayılmasından duydukları korku ve endişeyi ulusal medyada paylaştı. Bu açıklama, Rusya'nın Soçi Limanı Başkanlığı'nın, mayınların fırtına sonucu denizde akıntıya kapılarak sürüklendiğini duyurmasından sonra geldi (Zengin, 2022: 340-341). Mayın tehlikesiyle ilgili olarak, devlet tarafından Türk balıkçıların bölgede balık avlaması 26 Mart 2022 tarihinden başlayarak yaklaşık bir ay boyunca yasaklandı (Zengin, 2022: 341; BSGM, 2022; akt. Zengin, 2022: 341).

Rusya ve Ukrayna arasında 24 Şubat 2022'de başlayan savaşın, Türkiye'nin Kırklareli eyaletinde, Kıyıköy ve İğneada (Limanköy)'daki balıkçılığa büyük ölçüde negatif etkisi olmuştur. Bu bölgede mayın olma tehlikesine karşı yasak ilk açıklandığında endüstriyel bazda balıkçılık donanması faaliyet göstermiyordu, böylelikle, doğal olarak yasağın, geleneksel küçük ölçekli balıkçılar üzerinde daha fazla olumsuz etkisi oldu (Zengin, 2022: 343).

Genel olarak bakıldığında savaşın, global pazarlar için yarattığı etki Türkiye için de sorunlara neden olmaktadır, çünkü Türkiye hem global ticarete önemli bir rol oynamaktadır, hem de her iki savaş ülkesiyle sınırlarının olmasıyla birlikte, ticari ve ekonomik ilişkileri de mevcuttur. Tetik ve Albulut'un (2023: 313) araştırmalarına göre, Rusya ve Ukrayna'nın finansal piyasalarında savaş dolayısıyla yaşanan aksaklıklar, Türkiye'deki piyasaları da etkilemektedir. Araştırmacılara göre, savaşın Türkiye ekonomisi ve finansal sistemi üzerindeki ana etkilerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Türk lirası değer kaybetmeye devam edecektir, dünyada ekonomik büyüme daraldığı için ihracat seviyesi aşağı düşecektir. Türkiye'nin ithal edilen ürünlere bağımlılığı azalmadığı, aksine artmaya devam ettiği için, dış ticaret sonucu alınan ürünler daha pahalı olacaktır, bunun sonucu olarak da cari açık hacmi daha da büyüyecektir.
- Ekonomiyi güçlendirebilmek adına uygulanan vergi indirimleri ve artan kamu harcamaları bütçe açığını artıracaktır.

- Türk lirasının yabancı para birimlerine (özellikle ABD doları ve euro) karşı değer kaybetmesini durdurabilmek adına yapılan döviz satışları sonucunda TCMB'nin net döviz rezervleri (swaplar hariç) negatif kalacaktır.
- Türkiye, yüksek enflasyona rağmen ekonomik büyümenin kaydedildiği bir kademedен yüksek enflasyon ve ekonomik düşüşün aynı ayna mevcut olacağı bir evreye geçecektir.

Literatüre baktığımız zaman savaşların direkt etki ettiği en önemli değişkenlerden birinin döviz kuru olduğunu gözlemliyoruz. Tetik ve Albulut'a göre (2023: 314), savaş, hem genel olarak döviz kurlarına, hem de ulusal para biriminin değerlerine dört farklı tür etki gösterebilir. Bunlardan ilki şudur ki, sermayeler savaş riski taşıyan ülkelerden hızlı bir şekilde çıktığı için, bu ülkenin para birimi değer kaybedebilir. Diğer taraftan, eğer savaş muhatabı olan ülke başka bir ülkeden savaş malzemeleri alıyorsa, ithalatın artması nedeniyle yükselen döviz dolayısıyla, yerli para biriminin değeri düşebilir. Üçüncü olarak, savaş güçlü finansman gerektirdiği için, artan harcamalar faiz derecelerini yükseltirken, bir yandan da ülkenin bütçe açığını artırır ve sonuç olarak da ülkeye giren dış sermayenin hacmi büyür. Bu da ülke para biriminin değer kazanmasına neden olur. Son olarak, döviz kurları beklentiler ışığında da değişiklik gösterebilir. Şöyle ki, insanlar savaşın biteceğini ümit ederlerse, bu beklenti onların döviz kuru pazarındaki davranışlarına da yansır ve döviz kuru yavaş-yavaş savaştan önceki seviyesine dönmeye başlar. Bu faktörleri göz önünde bulundurursak, savaş devam ettiği sürece ve bir müddet sonrasında Rusya rublesi ve Ukrayna grivnasının¹⁷ değerinde değişiklikler olma ihtimali mümkündür. Sezgin (2022a; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 314) Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın Türkiye'nin ihracat ve ithalatına nasıl etki ettiğini araştırmıştır. Yazarın çalışmasına göre, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı da hem Rusya, hem de Ukrayna ekonomisini etkilemektedir. Ayrıca, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın küresel gıda ve enerji fiyatlarında sebep olduğun artış, Türkiye'de bütçe açığının oluşmasına neden olacaktır (Sezgin, 2022a; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 314). Yazarın çıkarımlarına göre,

¹⁷ Grivna – Ukrayna ulusal para birimidir.

Türkiye, savaştan etkilenen iç talebi karşılayabilmek adına ticaret kontrolleri uygulamaya başlamıştır. Yazar bu durumu dünya ticaretinde olağanüstü olaylar zamanı oluşan beklenmedik durumlarla başa çıkabilmek adına kısa vadeli ticaret korumacılığının gerekli olabileceğine dair bir kanıt olarak vurgulamaktadır.

Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde yeni bir süreci başlattı. Bu anlamda Rusya'ya karşı yaptırımlara katılmayacağını açıkça beyan eden Türkiye, kendi hava savasını Rusya'ya kapatmayan tek NATO ülkesi oldu ve Rusya ile ilişkilerini de kesmedi. Hem Rusya, hem de Ukrayna ile ilişkilerine devam eden Türkiye, arabuluculuk yaparak önce Antalya'da, daha sonra ise İstanbul'da her iki ülke temsilcilerini ağırlayarak dünyanın da dikkatini üzerine çekti ve barış sürecinin sağlanması adına umut vererek bu süreçte önemli bir rol üstleneceğini gösterdi (Oktav, 2022: 18). Türkiye'nin bölgedeki merkezi ülkelerden biri olması, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın Türkiye'nin ekonomisi ve finansal sistemi üzerinde kaydadeğer bir etki yaratacağını öngörmeye zemin yaratmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin izleyeceği yol haritası ve stratejik planlamanın turizmden ticarete, sanayiden tarıma bir çok ekonomik alanda etki yaratacağı kuvvetle muhtemeldir (Tetik ve Albulut, 2023: 316).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın paylaştığı Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2023)'na göre, Türkiye'nin Rusya ile 2022 senesinde gerçekleştirdiği toplam ticaret hacmi 68.1 milyar dolar seviyesinde olmuştur (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2023: 3). Ukrayna ile ticaret hacmi ise yıllık olarak 7.4 milyar dolar civarındadır (Tetik ve Albulut, 2023: 316). Özellikle Rusya, Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli pay sahibi ülkelerden biridir. Türkiye'nin Rusya'ya ihraç etdiyi başlıca ürünlere taze meyve ve sebzeler (turunçgiller, üzüm ve domates), kara taşıtları ve onların parçaları, giysiler ve aksesuarlar dahildir. Öte yandan, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı ürünler grubu ise petrol, demir-çelik ürünleri, işlenmemiş alüminyum, sert kömür (antrasit), doğal gaz ve tahıl ürünlerinden oluşmaktadır (Tetik ve Albulut, 2023: 316). Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde en önemli paylardan birini inşaat sektörü oluşturmaktadır. Tetik ve Albulut'un (2023: 316) makalesinde yer alan bilgiye göre, Türk müteahhitlerinin toplam

olarak 67 ÷lkede 384 projeden olmak ÷zere yaklaşık 29.3 milyar dolarlık bir iş hacmi bulunmaktadır ve bu projelerin çoğu Rusya’da bulunmaktadır. Nitekim, sadece 2021’de Türk müteahhitlerin Rusya’da yaptıkları işin hacmi 11.2 milyar dolardı. Ukrayna için analog rakam 1.6 milyar dolara eşitti. Diğer taraftan, Türk müteahhitlerinin Ukrayna’daki projelerinin sayısı da her geçen gün artmaktaydı. Savaşın gidişatı, uygulanan yaptırımlar ve Türkiye’nin bu yönde belirleyeceği politika ekonominin bir çok alanını olduğu gibi, inşaat sektörünü de etkileyecektir.

Turizm sektörü de savaştan etkilenebilecek alanlar içerisinde. Rus ve Ukraynalı turistler Türkiye’yi en çok ziyaret edenler arasında olduğundan turizmden kazanılan gelir savaş dolayısıyla değişim gösterebilir. Şöyle ki, savaş, yaşam mücadelesini ve hayatta kalmayı insan psikolojisinde en önceliğe attığı için, eğlence, dinlenme, gezi ve seyahat gibi diğer aktivitelerin zor durumlarda ertelenmesine yol açar. Bu yüzden, savaştan etkilenen ortalama bir vatandaş büyük ihtimalle turistik gezi için başka bir ÷lkeye seyahat etmektense (en azından savaş bitene kadar), savaşın bıraktığı maddi ve manevi yaraları sarmaya öncelik verecektir. Tabii ki, istisnai durumlar her zaman mevcut olabilir. Ek olarak, tarihteki bütün savaşlar genel olarak bakıldığında insanların yaşam şartlarının maddi olarak da zorlaşmasına yol açmıştır. Savaş ekipmanlarına ayrılan bütçe, savaşın devam ettiği toprak ve bölgelerde hayatın ve ekonominin durması, insanların işsiz kalması yoksullaşmanın temel nedenlerindendir. Bu yüzden, Türkiye’nin Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş bitene kadar bu iki ÷lkeden gelen turizm gelirinin azalacağı beklenebilir. Türkiye, uzun zamandır cari açık veren bir ÷lkedir ve döviz kaynaklarına da ihtiyaç duymaktadır. Türkiye’ye her yıl gelen toplam turist sayısında önemli bir yer tutan rus ve ukraynalı turistlerin sayısında olası bir azalma, bu turistlerin kendileriyle getirecekleri döviz hacminde de azalma demektir. Bu durum da dolayısıyla, cari açığın bir az da genişlemesine, sonuç olarak da liranın daha fazla değer kaybetmesine yol açabilir.

Meseleye başka bir pencereden bakılacak olunursa, bu savaş Türkiye’ye gelen, özellikle, Rusyalı turistlerin sayısını artıradabilir. Savaş dolayısıyla, Rusya’ya uygulanan yaptırımların sayı ve çeşitliliği her geçen gün artmaktadır. Ayrıca, savaş dolayısıyla,

özellikle Avrupa’da Ruslara karşı bir antipati yaranmıştır. Buna rağmen, Türkiye Rusya ile ilişkileri bozmayan az sayıdaki ülkelerden biridir. Bu açıdan bakıldığında, hem Rusya’ya uygulanan ambargolar sonucu Rusya vatandaşları için diğer ülkelere giderken çıkabilecek olası zorluklar, hem de sosyo-psikolojik açıdan bu ülke toplumlarının Rusları kendi ülkelerinde istememe olasılıkları Rusları bu tip ilişkilerin iyi olmadığı ülkelere gitmekten çekindirecektir. Daha önceden de Rus vatandaşlar için hem maddi açıdan karşılanılabilir hizmetlerin fazla olması, hem de şuan ki savaş durumunda ilişkilerin daha normal olması dolayısıyla, Türkiye turizm açısından her zamankinden daha iyi bir seçim olmuştur. Bütün bu etkenleri göz önünde bulundurduğumuz zaman, savaşın Türkiye’ye gelen Rusyalı turist sayısında geleneksel düşüncenin aksine, artıma neden olacağı da oldukça mantıklıdır. Bu durum söz konusu olduğu zaman ülkeye girecek döviz hacminde de artım ve dolayısıyla da, cari açığın kapanması yolundaki katkılar hızlanacaktır. Sonuç olarak, türk lirasının daha fazla değer kaybetmesi en azından bu kalem tarafından engellenecektir.

Türkiye, enerji açısından çoğunlukla dışa bağımlı bir ülkedir. ABD Uluslararası Ticaret Ajansı’nın (2021) *Türkiye – Petrol ve Gaz* isimli raporunda yer alan bilgiye göre, Türkiye petrol, doğal gaz ve kömür gibi enerji kaynaklarının ithalına her sene yaklaşık 40 milyar dolar harcamaktadır. Yine ayrı rapordaki bilgilere dayanarak, Türkiye’deki petrol üretimi dahili talebin sadece 7%’ni karşılayabilmektedir ve sonuç olarak, her yıl yaklaşık 260 milyon varil petrol ithal edilmektedir. Türkiye, 80 milyon üstü nüfusuyla birlikte büyük bir enerji (özellikle de petrol ve doğal gaz) tüketicisi olmasının yanı sıra, ayrıca, Azerbaycan ve Rusya doğal gazının taşınması için de önemli bir tranzit ülkedir (International Trade Administration¹⁸, 2021).

¹⁸ Uluslararası Ticaret Ajansı

3.4.1. Türkiye Borsasının Savaştan Etkilenmesi

Ülkelerin finansal sistemleri ve borsaları, şok durumlarından etkilenmektedir. Böyle şok durumlarına ülkeler arasındaki jeopolitik gerginlikler, savaş durumları, küresel salgınlar, mali krizler, doğa olayları ve s. örnek gösterilebilir. Örneğin, Zhang (2017; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 318) Irak savaşı sırasında ABD ve Çin borsaları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, savaşa dahil olan ABD'nin borsasında petrol fiyatları düşüşe geçerken, savaşa dahil olmayan Çin borsası fiyatlarda yükseliş yaşadı. Daha önceki jeopolitik savaş durumlarında Türkiye'nin sergilediği tutumun, onun ekonomik gelişimi ve ülkedeki mali pazarın şekillenmesi üzerinde kaydadeğer etkisi olmuştur. Örneğin İran-Irak savaşında Türkiye tarafsız kalarak her iki ülke ile de ilişkilerini korumuştur. Bu da Türkiye'nin ekonomik ve ticari açıdan kazançlı olmasına neden olmuştur (Tetik ve Albulut, 2023: 318). Öte yandan, körfez savaşında tarafsız olmayıp ABD'nin yanında yer alan Türkiye, petrol fiyatlarının yükselmesi ve bu fiyat artışının müteahhitlik hizmetleri, kara taşımacılığı ve ihracat üzerindeki yan etkileri sonucunda oldukça büyük ekonomik kayıplar yaşamıştır. Önemli bir enerji ithalatçısı olan Türkiye için özellikle, petrol maliyeti oldukça yükselmiştir (Yaycı, 2019; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 318). Rusya-Ukrayna savaşının başlamasının ardından yaşanan belirsizlik, Borsa İstanbul'da savaşın ilk günlerinde volatilitenin artmasına yol açtı. Kabuebue ve diğer araştırmacılar tarafından yapılan çalışmada (2022: 17; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 319), Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşın başladığı gün olan 24 Şubat 2022 ile 28 Ekim 2022 tarihi arasında Borsa İstanbul endeksinde yirmi büyük hareketlenme gözlemlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, savaş başladıktan sonra en büyük pozitif dalgalanma 0.06458 ile 3 Ekim 2022'de yaşanmıştır. Diğer taraftan, en küçük negatif hareketlenme -0.0852 ile savaşın başladığı tarih olan 24 Şubat 2022'de gözlemlenmiştir. Araştırma bulgularının da öne sürdüğü gibi, Rusya-Ukrayna savaşının başladığı gün BİST endeksi oldukça büyük bir düşüş yaşadı. 2021 senesi ile kıyaslandığında Borsa İstanbul'daki oynaklığın artması ve ani yükseliş ile düşüş hareketlenmelerinin nispeten çokluğu gözlemlenebilir ki, bu reaksiyonun sözü geçen jeopolitik risk nedeniyle olması mümkündür (Abbassi v.d., 2022; Będowska-Sójka v.d., 2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023:

319). Araştırmacılar Türk borsasındaki değişiklikleri doğru anlayabilme adına Dow Jones Türkiye endeksi, Dow Jones Türkiye İslam Pazarı endeksi¹⁹, Dow Jones Türkiye Titans 20 endeksi gibi çeşitli kaynakları analiz etmişlerdir. Dow Jones Türkiye endeksinde en büyük pozitif sıçrayış 0.07882 ile 3 Ekim 2022’de gözlemlenmiştir. Öte yandan, -0.07988 ile savaşın başladığı tarih 24 Şubat 2022’de borsada sert bir düşüş yaşanmıştır (Tetik ve Albulut, 2023: 319). Araştırmanın analiz edildiği 4 Ocak 2021 ve 28 Ekim 2022 zaman dilimi arasında, borsadaki en önemli pozitif hareketlenme savaş sonrası tarih olan 3 Ekim 2022’de yaşanmıştır (Tetik ve Albulut, 2023: 319). Bu da Rusya-Ukrayna savaşının, Türk borsalarındaki hassaslığı artırdığını, dalgalanmaların boyutunu büyüttüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, benzer şok ve kriz ortamlarında olduğu gibi Rusya-Ukrayna savaşı da Türkiye borsalarını etkilemiş, borsadaki fiyat hareketliliğini hızlandırmış ve yükseltmiştir.

3.4.2. Emtia Pazarının Savaştan Etkilenmesi

Savaşın mümkün etkisinin olup olmaması araştırılan bir diğer alan emtia piyasasıdır. Bu mevzuda akademik literatürde emtia fiyatlarının analiz edilmesi için incelenen değişkenlerden biri altın yatırım fonu endeksidir. ICBC Türkiye Portföy Altın Fonu, çoğunlukla altına ve borsada ticaret gören altına dayalı sermaye piyasası araçlarına yatırım yaparak, altın fiyatlarındaki değişiklikleri olabildiğince dakik yansıtmayı hedeflemektedir (ICBC Türkiye Portföy Altın Fonu, 2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 323). Fon ayrıca, ters repolar, Takasbank Para Piyasa işlemleri, borsa yatırım fonları gibi farklı mali ürünlere de yatırım yapmaktadır. Fon, yatırımcıları küresel altın pazarında meydana gelen fiyat değişiklikleri ile doğru biçimde bilgilendirmeyi amaçlamaktadır (Tetik ve Albulut, 2023: 324). Bağış’ın (2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 324) araştırmasına göre, savaş, özellikle tahıl fiyatları olmak kaydıyla emtia ve enerji piyasaları üzerinde fiyat yükseltici baskı oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan son araştırmalar, Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu jeopolitik risk döneminde para birimleri ve emtia

¹⁹ Dow Jones Turkey Islamic Market index

getirileri arasındaki pozitif eşzamanlı ilişkinin tersine döndüğünü öne çıkarıyor (Dodd v.d., 2022; Fang ve Shao, 2022; Wang v.d., 2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 324). Hisse senedi endekslerinden farklı olarak, altın fiyatlarında savaş başladıktan sonraki dönemde o kadar da ciddi bir değişiklik fark edilmemiştir. Altın fiyatları 4 Ocak 2021 ile 31 Ekim 2022 tarihleri arasında analiz edilmiştir ve savaş sonrası dönemde kayda geçen en büyük pozitif hareketlenme 25 Şubat 2022'deki 0.05481, en küçük negatif dalgalanma ise 28 Haziran 2022'deki -0.03268 olmuştur (Tetik ve Albulut, 2023: 324). Aynı araştırma sonuçları detaylı incelendiği zaman Rusya-Ukrayna savaşından önceki dönemlerde (örneğin, pandeminin yeni başladığı zaman dilimine denk gelen 23 Mart 2021'de 0.08203 ve 22 Aralık 2021'de -0.28804 ile) daha büyük hareketlenmelerin gözlemlendiği ortaya çıkıyor. Buna rağmen, fiyatların savaş başladıktan sonraki süreçte de oynaklık sergilediği kayda geçmiştir.

Biraz daha genel bakıldığında zaman, yüksek gerilimli jeopolitik risk ortamı ve belirsizlik, ayrıca, Rusya-Ukrayna savaşının başlamadan bir süre önce savaşın başlayacağı ile ilgili beklentilerin yükselmiş olması emtia fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. İlaveten, bazı para birimleri ve özellikle de avro, dolara karşı değer kaybetmiştir (Dodd v.d., 2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 324). Hatta, 15 Temmuz 2002'den sonra, yani son yirmi senede ilk kez, avro dolardan daha ucuz olmuştur (Los Angeles Times, 2022).

3.4.3. Türk Lirası ve Döviz Kurunun Savaştan Etkilenmesi

Uzun zamandır yüksek enflasyon ve cari açık eşliğinde Türk lirası üzerindeki baskılar ve ülke para biriminin değer kaybetmesi süreci devam etmektedir. İthal edilen ürünlerin ihraç edilen ürünlere göre daha pahalı ve hacimce daha çok olması, ülkeye giren dövizin ülkeden çıkan dövizden devamlı olarak daha fazla olmasına ve cari açığın da sürekli olarak büyümesine neden olurken, bu da TL'nin durmadan değer kaybetmesine yol açmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşı başladıktan sonraki süreçte TL'nin değerinin nasıl değiştiğinin ölçülmesi ve kıyaslanması için 1 Ocak 2021 – 28 Ekim 2022 zaman aralığında USD-TL kurundaki değişim incelenmiştir. Savaş başladıktan sonraki dönemde kurda

oluşan en önemli hareketlenmeler 24 Haziran 2022'deki 0.0274 (en büyük pozitif dalgalanma) ve 8 Haziran 2022'deki -0.02377 (en küçük negatif dalgalanma)'dir (Tetik ve Albulut, 2023: 325). Aynı araştırmaya göre, savaşın başladığı gün olan 24 Şubat 2022'de kur hareketliliği -0.01674'tü. Zaten pandemi dolayısıyla küresel ve yerel ekonominin durgun olduğu dönemde düşüş yaşayan TL, Rusya-Ukrayna savaşı sırasında da değer kaybetmeye devam etmiştir. Para birimlerinin ve döviz kurlarının değerlerindeki oynaklıkla ilgili yapılan diğer akademik araştırmalara da bakıldığında zaman savaşın, Türk lirasının değer kaybetmeye devam etmesindeki önemli etkenlerden biri olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor (Bossman v.d., 2022; akt. Tetik ve Albulut, 2023: 325).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihsel sürece baktığımızda karmaşık olan Rusya ile Ukrayna ilişkileri küresel boyutta etkiler yaratan bu son savaş ile birlikte tamamen dağılmıştır. Kültürel, dil, din ve tarih açısından bir-birine oldukça yakın olan iki akraba ülke arasındaki savaş, sadece kendileriyle sınırlı kalmayıp hem bölgesel, hem de global sorunlar çıkarmıştır.

Rusya-Ukrayna savaşı, neden olduğu insani dramın yanı sıra, büyük ekonomik problemlere de yol açmıştır. Savaşan taraflardan Rusya'nın dünyanın en önemli enerji ihracatçılarından ve Avrupa'nın bir numaralı doğal gaz tedarikçisi olmasından dolayı, mevcut durum daha da karmaşık olmuştur. Bu da yetmezmiş gibi, diğer savaşan ülkenin dünya tahıl tedarikinde en önemli ülkelerden biri olan Ukrayna olması, küresel ekonominin aynı anda hem gıda, hem de enerji krizi tehlikesiyle yüz-yüze kalmasına neden oldu. Savaşın başladığı ilk günlerde petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükselmesi, buna ek olarak da Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz satışını durdurması mevcut jeopolitik risk ortamını biraz da gerginleştirdi. Doğal gaz arzının durması ve 2022 kışının sert geçme olasılığı Avrupa için endişeleri daha da artırmaktaydı. Bu durum Avrupa ülkelerini enerji tedarik edebilme için alternatif yollar aramaya mecbur etti. Önemli bir petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan Azerbaycan iyi bir alternatifti. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu ile Azerbaycan, Azerbaycan'ın Avrupaya doğal gaz ihracatını 2027'ye kadar iki katına çıkaracak olan anlaşmaya imza attılar (Euronews, 2022). Bu anlaşma Avrupa Birliği'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığın azalmasına ve enerji kaynaklarının çeşitlenmesine yardımcı olacaktır. Öte yandan, 2022 kışının tahmin edildiği ve korkulduğu kadar soğuk geçmemesi, Avrupa'nın Rusya-Ukrayna savaşının başladığı ilk günlerde endişelendiği kadar yıkıcı bir enerji buhranının yaşanmamasına yol açtı.

Petrol ve doğal gaz dünyanın toplam enerji üretimi ve tüketiminde hâlâ en önemli yeri tutmaktadır. Dünyanın en önde gelen petrol üreticileri ABD, Suudi Arabistan ve Rusya'dır. Rusya aynı zamanda dünyada dördüncü en fazla petrol tüketimi yapan ülkedir. 2021 senesinde Rusya'nın en fazla doğal gaz sattığı sekiz Avrupa ülkesi (Almanya, İtalya, Hollanda, Fransa, Polonya, Macaristan, İspanya, Belçika) Rusya'dan toplam olarak 132

milyar metreküp doğal gaz ithal etmişlerdir (Horton v.d., 2021). İstatistiklere baktığımız zaman, Rusya'nın dünyanın, özellikle de Avrupa'nın yeterli enerjiyle temin edilmesinde ne kadar önemli bir kaynak olduğu anlaşılıyor. Buna karşın Rusya'nın ihraç ettiği enerji kaynaklarına alternatifler de bulunmaktadır. Örneğin, Almanya ve Hollanda gibi bazı Avrupa ülkeleri Rusya'dan alınan doğal gazı alternatif olarak kömür kullanımını artırdılar. Başka bir alternatif diğer doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelerdir. Avrupa ülkeleri arasında Norveç, Danimarka, Hollanda ve Birleşik Krallık bu konuda bir adım daha önde gibi gözükmektedir. Yine nükleer enerji ve diğer yeşil enerji kaynakları (güneş, rüzgar, hidrojen enerjisi ve s.) her ne kadar global ekonomide petrol ve doğal gazın sağladığı enerjiyi şu an için sağlayacak kapasitede olmasa da, hem mevcut savaş dolayısıyla çıkan kriz döneminde Avrupa için Rusya'dan enerji bağımlılığını azaltma, hem de genel olarak daha temiz bir enerjiye geçebilme adına oldukça önemlidirler.

İster Rusya, isterse de Ukrayna ile olan kültürel, tarihsel ve ekonomik ilişkileri açısından, hem Azerbaycan, hem de Türkiye ekonomileri mevcut savaş durumundan etkilenmektedir. Azerbaycan ekonomisi için savaşın ilk zamanlarında çıkan enerji krizi dolayısıyla petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükselmesi enerji satışından ek gelir sağlanmasına yol açtı. Dahası, Avrupa Komisyonu ile yapılan anlaşma sonucu bu bölgeye yapacağı doğal gaz ihracatını iki katına çıkaracak olan Azerbaycan, sadece fiyat artımından değil, hem de satılan doğal gazın hacminin artmasından dolayı da dış ticaretten daha fazla kazanç sağlayacaktır. Buna rağmen savaşın Azerbaycan ekonomisi için negatif etkileri de mevcuttur. Azerbaycan'ın hem ihracat, hem de ithalatında önemli yer tutan Rusya ve Ukrayna ile yapılan dış ticarete savaş dolayısıyla azalma fark edilmiştir. Azerbaycan'ın özellikle tarım ürünlerinde önemli bir dış pazar olan Rusya'ya olan ihracatı savaş dolayısıyla azalma göstermiştir. Benzer şekilde, Rusya'dan alınan buğdayın toplam ithal edilen buğday hacmindeki payında da düşüş yaşanmıştır. Ukrayna ile olan dış ticarete de azalma gözlemlenmiştir. Azerbaycan'a yapılan para transferlerinin azalması, ülkedeki enflasyonun artım hızının yükselmesi ve Rusya ile Ukrayna'daki Azerbaycanlı nüfusunun yaşayabileceği olası istihdam krizi bu savaşın Azerbaycan ekonomisi için yarattığı diğer sorunlardır.

Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye ekonomisi için de zorluklar yaratmıştır. Türkiye borsası mevcut savaş durumundan en fazla etkilenen alanlardan biri olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye borsası 8.26% değer kaybederek Rusya, Polonya ve Macaristan'dan sonra borsası en fazla değer kaybeden dördüncü ülke olmuştur (Yousaf v.d., 2022: 3). Savaşın negatif etkilediği bir diğer ekonomik alan balıkçılık sanayisidir. Türkiye deniz sularında yaşanan mayın kriz ve tehlikesi sonucu balık avının tedbiren belli bir süre için durdurulmuş olması, özellikle geleneksel küçük ölçekli balıkçıların bu durumdan olumsuz etkilenmiş olmalarına yol açtı. Türk lirasının değer kaybetmeye devam etmesi, savaş dolayısıyla dünyada yaşanan ekonomik durgunluk sonucu ihracatta azalma ve ithal edilen ürünlere bağımlılığın artması Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye ekonomisi için yarattığı diğer olumsuz etkilerdir. İthal ve ihraç edilen ürünler sonucu harcanan ve kazanılan para arasındaki farkın açılmış olması cari açık seviyesinin daha da büyümesine yol açmaktadır. Savaşın da etkisiyle dış ticarete yaşanan olumsuz durum döviz kuruna da tesir ederek Türk lirasının daha fazla değer kaybetmesine, bunu önlemeye çalışan TCMB'nin döviz rezervlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de uzun bir süredir devam eden ve ekonomiyi zaten olumsuz etkileyen yüksek enflasyon, savaşın başlaması sonucunda küresel fiyat seviyesindeki yükselişle birlikte daha da artmış, hem hane halkının, hem de tüm ülkenin ekonomik dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin enerji açısından dışa bağımlı olması ve Rusya-Ukrayna savaşının petrol ve doğal gaz gibi ana enerji kaynaklarının fiyatlarının yükselmesine sebep olması, Türkiye açısından iç enerji talebini karşılayabilme adına maddi ve ekonomik zorluklar yaratmıştır.

Türkiye, 2021 senesi verilerine göre, kullandığı 59.6 milyar metreküp doğal gazın 99.3%'nü, yani 59.2 milyar metreküpünü ithal etmiştir. İthal edilen doğal gazın 44.9%'u Rusya'dan, 16.1%'i İran'dan, 15%'i ise Azerbaycan'dan tedarik edilmiştir (BBC News Türkçe, 2022). Görüldüğü üzere, 2021 senesinde Azerbaycan, Türkiye'ye en fazla doğal gaz ihraç eden üçüncü ülke olmuştur. Azerbaycan'la Türkiye'nin kardeşlik bağlarını ve özellikle son senelerde tarihinin en yüksek seviyesine çıkan ekonomik, kültürel ve dostluk ilişkilerini göz önünde bulundurursak, Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılayabilme

açısından Azerbaycan'ın payı daha da artırılabilir. Bu, iki ülke arasında devam eden ilişkilerin daha da gelişmesine, dolayısıyla da hem Azerbaycan, hem de Türkiye halklarının refahının çok daha fazla ilerlemesine yol açacaktır. Ek olarak, iki ülkenin finans ve bankacılık sistemleri arasındaki ilişkiler geliştirilebilir. Hem Türkiye'nin Azerbaycan'da, hem de Azerbaycan'ın Türkiye'de faaliyet gösteren banka şubelerinin sayısı artırılabilir ve bankalararası ödeme sistemlerinde manat ile TL arasında değişim çok daha hızlandırılabilir ve otomatikleştirilebilir. Böylece, iki ülke vatandaşları Azerbaycan'a veya Türkiye'ye seyahat ederlerken, manat veya TL bulma ve değişme açısından çok daha kolay ve rahat işlemler yapabileceklerdir.

Bu çalışmada Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu ekonomik etkiler savaşın başladığı ilk günden çeşitli analiz dönemlerine kadar incelenmiştir. Savaşın küresel ekonomi için etkileri genel olarak yüksek enflasyon, global ticaretin zayıflaması, enerji ve gıda krizi ve yoksulluk olmuştur. Araştırmada aynı zamanda, Rusya ve Ukrayna ile yakın ilişkileri olan Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerinin bu savaştan nasıl etkilendiği detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Savaşın hâlâ devam ediyor olması, akademik literatürde Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerinin bu savaştan nasıl etkilendiği ile ilgili çalışma sayısının sınırlı olması ve jeopolitik krizin devam etmesi dolayısıyla verilerin henüz güncellenmemekte olması çalışmayla ilgili sınırlamalardır. Buna rağmen, çalışmada okuyucuya Rusya-Ukrayna ilişkileri, mevcut savaş süreci, savaşın küresel ekonomiye ve enerji sektörüne ilk etkileri ve Azerbaycan ile Türkiye ekonomilerinin savaştan nasıl etkilendiği ile ilgili olabildiğince spesifik ve güvenilir kaynaklı bilgiler sunulmaya gayret edilmiştir. Bu konuyla ilgili yapılacak sonraki çalışmalarda Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu ekonomik etkiler farklı ülke ve ya bölgeler üzerinden incelenebilir. Ek olarak, verilerin dakiklik ve kullanılabilirlik açısından seviyesine bağlı olarak daha güncel ve net sonuçlara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Ambrose, J. (2021, May 26). *ExxonMobil and Chevron suffer shareholder rebellions over climate*. The Guardian.
<https://www.theguardian.com/business/2021/may/26/exxonmobil-and-chevron-braced-for-showdown-over-climate>
- Applebaum, A. (2019). Holodomor | Facts, Definition, & Death Toll. In *Encyclopædia Britannica*.
<https://www.britannica.com/event/Holodomor>
- Auth, K., & Moss, T. (2022, April 22). *How Russia's Invasion of Ukraine Will Impact Africa's Energy Transition*. Council on Foreign Relations.
<https://www.cfr.org/blog/how-russias-invasion-ukraine-will-impact-africas-energy-transition>
- Azərbaycan Mərkəzi Bankı. (2023, July 25). *Makroiqtisadi statistika*. Wwww.cbar.az.
<https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>
- Azərbaycan Mərkəzi Bankı. (2023a, February 24). *Makroiqtisadi statistika*. Wwww.cbar.az.
<https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>
- Azərbaycan Mərkəzi Bankı. (2023b, May 31). *Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı - Rəsmi valyuta ehtiyatları (mln. USD)*. Wwww.cbar.az.
https://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_usd
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi. (2022a). *Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası*.
https://customs.gov.az/uploads/foreign/2021/2021_12.pdf?v=1643353987
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi. (2022b). *Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası*.
https://customs.gov.az/uploads/foreign/2022/2022_5.pdf?v=1655360712
- Babones, S. (2022). The economic impact of sanctions on Russia. *Global Policy*, 13(1), 74–82.

- Baghirov, O. (2022, July 14). The Economic Implications of the Ukraine War on Azerbaijan. *Jamestown*. <https://jamestown.org/program/the-economic-implications-of-the-ukraine-war-on-azerbaijan/>
- BBC News. (2022, September 30). Ukraine: What sanctions are being imposed on Russia? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60125659>
- BBC News Türkçe. (2022, June 14). Enerji Bakanı Dönmez: 2026'da ülkede kullanacağımız gazın yüzde 25-30'unu Karadeniz'deki sahadan karşılayacağız. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61793078>
- Benton, T., Froggatt, A., Wellesley, L., Grafham, O., King, R., Morisetti, N., Nixey, J., & Schröder, P. (2022). *The Ukraine war and threats to food and energy security Cascading risks from rising prices and supply disruptions Environment and Society Programme*. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-04/2022-04-12-ukraine-war-threats-food-energy-security-benton-et-al_0.pdf
- Besson, V. (2022, October 21). *How the Russia/Ukraine crisis impacts energy industry?* KPMG. <https://kpmg.com/fr/fr/blogs/home/posts/2022/03/how-the-russia-ukraine-crisis-impacts-energy-industry.html>
- Bigg, M. M. (2022, March 26). A History of the Tensions between Ukraine and Russia. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/03/26/world/europe/ukraine-russia-tensions-timeline.html>
- Bloomberg HT. (2022a, November 18). *Japonya'da enflasyon 40 yılın zirvesine çıktı*. BloombergHT. <https://www.bloomberght.com/japonya-da-tuketici-fiyatlari-beklentilerin-uzerinde-2319478>

- Bloomberg HT. (2022b, November 30). *Powell, faiz artırımındaki yavaşlama için tarih verdi*. BloombergHT.
<https://www.bloomberght.com/powell-faiz-artirimindaki-yavaslama-icin-tarih-verdi-2320237>
- Boehm, L. (2022). *Russia's war on Ukraine: Implications for EU energy supply*.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729281/EPRS_ATAG\(2022\)729281_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729281/EPRS_ATAG(2022)729281_EN.pdf)
- Borin, A., Mancini, M., & Conteduca, F. P. (2022, November 9). *The impact of the war on Russian imports: A counterfactual analysis*. CEPR.
<https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-russian-imports-counterfactual-analysis>
- Brent Oil Futures Historical Prices*. (t.y.). Investing.com. Retrieved February 25, 2023, from
<https://www.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data>
- Britannica, T. E. of E. (2022, September 8). *Jersey | island, Channel Islands, English Channel* | Britannica. Wwww.britannica.com.
<https://www.britannica.com/place/Jersey-island-Channel-Islands-English-Channel>
- Bruce, B. (2020). Portfolio construction. *Student-Managed Investment Funds*, 129–191. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-817866-9.00004-2>
- Center for Preventive Action. (2022, May 12). *Conflict in Ukraine*. Global Conflict Tracker; Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine>
- Chakraborty, A. (2020, August 11). *Covid-19 impact: Job cuts in US oil field services sector accelerate*. Offshore Technology.
<https://www.offshore-technology.com/news/covid-19-job-cuts-us-oilfield-services-sector/>

- Chen, J. (2019). *Energy Sector Definition*. Investopedia.
https://www.investopedia.com/terms/e/energy_sector.asp
- Cifuentes-Faura, J. (2022). Economic consequences of the Russia-Ukraine war: a brief overview. *Espaço E Economia*.
<https://doi.org/10.4000/espacoeconomia.21807>
- Conant, E. (2022, February 18). *Russia and Ukraine: the tangled history that connects—and divides—they*. National Geographic.
<https://www.nationalgeographic.com/history/article/russia-and-ukraine-the-tangled-history-that-connects-and-divides-them>
- Creutzig, F. (2022). Fuel crisis: slash demand in three sectors to protect economies and climate. *Nature*, 606(7914), 460–462.
<https://doi.org/10.1038/d41586-022-01616-z>
- Csomos, G. (2015). Relationship between Large Oil Companies and the Renewable Energy Sector. *Environmental Engineering and Management Journal*, 13(11), 2781–2787.
<https://doi.org/10.30638/eemj.2014.310>
- Desjardins, J. (2020, April 21). *How Oil Prices Went Subzero: Explaining the COVID-19 Oil Crash*. Visual Capitalist.
<https://www.visualcapitalist.com/subzero-oil-price-crash-covid-19/>
- Dünya Bankası. (2023, April 5). *World Bank: Europe and Central Asia Economic Update*. World Bank.
<https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>
- Dvornichenko, A. Yu. (2016). The Place of the Kievan Rus in History. *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*, 4, 5–17.
<https://cyberleninka.ru/article/n/the-place-of-the-kievan-rus-in-history>

- Euronews. (2022, July 18). *EU agrees gas deal with Azerbaijan*. Euronews. <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/18/von-der-leyen-heads-to-azerbaijan-to-secure-new-gas-import-deal>
- European Commission. (2022a, April 20). *In focus: Reducing the EU's dependence on imported fossil fuels*. Commission.europa.eu. https://commission.europa.eu/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-04-20_en
- European Commission. (2022b, May 18). *REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition*. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3131
- European Commission. (2022c, July 20). *Questions and Answers on the EU "Save Gas for a Safe Winter" Plan*. European Commission - European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_22_4609
- European Council, & Council of the European Union. (2022, October 31). *Impact of sanctions on the Russian economy*. Wwww.consilium.europa.eu. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>
- European Union. (2022). *EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine*. Eu-Solidarity-Ukraine.ec.europa.eu. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en
- Eurostat. (2022, February). *Energy Statistics - an Overview*. Ec.europa.eu. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview

- Fisher, M. (2014, September 3). *Everything you need to know about the Ukraine crisis*. Vox. <https://www.vox.com/2014/9/3/18088560/ukraine-everything-you-need-to-know>
- Fokuhl, J., & Gillespie, T. (2022, December 22). Germany Returns to Coal as Energy Security Trumps Climate Goals. *Bloomberg.com*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-22/germany-returns-to-coal-as-energy-security-trumps-climate-goals>
- Friedman, N. (2022). The economic impact of sanctions on Russia's energy sector. *Energy Policy*, 161, 112–118.
- GEP. (2022, July 5). *Russia-Ukraine War's Effects on the Oil and Gas Industry* | GEP. *Www.gep.com*. <https://www.gep.com/blog/mind/russia-ukraine-wars-effects-oil-and-gas-industry>
- Grant, T. D. (2015). Annexation of Crimea. *The American Journal of International Law*, 109(1), 68–95. <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.109.1.0068>
- Greenspan, J. (2022, October 5). *Why Ukraine Has Seen Centuries of Conflict*. HISTORY. <https://www.history.com/news/ukraine-timeline-invasions>
- Harrabin, R. (2021, May 26). Shell: Netherlands Court Orders Oil Giant to Cut Emissions. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-57257982>
- Harris, D. J., & Gelegenis, J. J. (2014). Energy engineering: an emerging discipline. *Engineering Education*, 145–163. <https://doi.org/10.1533/9781780633589.145>
- Hasanov, F. (2022, March 16). Putin bu müharibədə qazanarsa və ya uduzarsa, bunun Azərbaycanı təsiri nə olacaq? *BBC News Azərbaycanca*. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-60770644>

- Horton, J., (2021, October 13). Europe gas prices: How far is Russia responsible? *BBC*. <https://www.bbc.com/news/58888451>
- Palumbo, D., & Bowler, T. (2023, April). *World Economic Outlook, April 2023: A Rocky Recovery*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>
- IMF. (2023, April). *World Economic Outlook, April 2023: A Rocky Recovery*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>
- International Energy Agency. (2020, April). *Global Energy Review 2020: The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO2 emissions*. International Energy Agency (IEA): Paris, France, 2020. <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020>
- International Energy Agency. (2021, June). *Azerbaijan 2021: Energy Policy Review*. IEA. <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-2021>
- International Energy Agency. (2022, December). *Is the European Union on track to meet its REPowerEU goals? – Analysis*. IEA. <https://www.iea.org/reports/is-the-european-union-on-track-to-meet-its-repowereu-goals>
- International Monetary Fund. (2022, October). *World Economic Outlook, October 2022: Countering the Cost-of-Living Crisis*. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022>
- International Trade Administration. (2021). *Energy Resource Guide - Turkey - Oil and Gas*. *Www.trade.gov*. <https://www.trade.gov/energy-resource-guide-turkey-oil-and-gas>
- J. Paulo Davim. (2014). *Engineering Education: Curriculum, Pedagogy and Didactic Aspects*. Chandos Publishing.
- J.P. Morgan. (2022, March 22). *The Russia-Ukraine Crisis: What Does It Mean For Markets? | J.P. Morgan Research*. *Www.jpmorgan.com*.

- <https://www.jpmorgan.com/insights/research/russia-ukraine-crisis-market-impact>
- Jedrych, J. (2022, December 13). *The EU Needs Alternatives to Russian Energy. Here's the Plan*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/in-brief/eu-needs-alternatives-russian-energy-heres-plan>
- Keane, K. (2020, April 28). Coronavirus: “Thousands” of North Sea oil and gas jobs under threat. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-business-52446555>
- Klein, C. (2022, March 8). *What Countries Were Part of the Soviet Union?* HISTORY. <https://www.history.com/news/what-countries-were-in-soviet-union>
- Korostelina, K. V. (2013). Ukraine twenty years after independence: Concept models of the society. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(1), 53–64. <https://www.jstor.org/stable/48610373>
- Kuznetsov, A. (2022). The economic impact of financial sanctions on Russia. *Journal of International Economic Law*, 25(1), 22–37.
- Liang, A., & Thomas, D. (2022, December 5). Ukraine war: Oil prices rise as cap on Russian crude kicks in. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/business-63855030>
- Los Angeles Times. (2022, August 23). *A euro is worth less than a dollar for the first time in 20 years. What does that mean?* Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/business/story/2022-08-23/euro-falls-below-parity-dollar>
- Macdonell, H. (2017). “Only 10 years of North Sea oil and gas left.” <https://www.geos.ed.ac.uk/~thompson/assets/Blog/Press2.pdf>
- Mackinnon, A., & Gramer, R. (2022, October 5). *The Battle to Save Ukraine's Economy From the War*. Foreign Policy.

- <https://foreignpolicy.com/2022/10/05/russia-ukraine-war-reconstruction-european-bank-odile-renaud-basso/>
- Mahlstein, K., (2022, May 6). *Potential economic effects of sanctions on Russia: An Allied trade embargo*. CEPR.
- Schropp, S.,
- McDaniel, C., & <https://cepr.org/voxeu/columns/potential-economic-effects-sanctions-russia-allied-trade-embargo>
- Tsigas, M.
- Mankoff, J. (2022, April 22). *Russia's war in ukraine: Identity, history, and conflict*. Wwww.csis.org. <https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-identity-history-and-conflict>
- Marja Biznes və (2022, May 19). *Azərbaycanın qaz ixracından gəlirində böyük artım*. Marja.az. <https://marja.az/87799/azerbaycanin-qaz-ixracindan-gelirinde-boyuk-artim>
- Maliyyə
- Xəbərləri
- Agentliyi.
- Meijer, B. H., & (2022, June 20). Netherlands activates energy crisis plan, removes cap on coal plants. *Reuters*.
- Deutsch, A. <https://www.reuters.com/business/energy/netherlands-activates-energy-crisis-plan-removes-cap-coal-plants-2022-06-20/>
- Mielnik-Sikorska, (2013). The History of Slavs Inferred from Complete
- M., Daca, P., Mitochondrial Genome Sequences. *PLoS ONE*, 8(1), 1–11.
- Malyarchuk, B., <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0054360>
- Derenko, M.,
- Skonieczna, K.,
- Perkova, M.,
- Dobosz, T., &
- Grzybowski, T.
- Ministry for (t.y.). *Sanctions and Russia's invasion of Ukraine*. Ministry for
- Foreign Affairs of Foreign Affairs. <https://um.fi/sanctions-and-russia-s-invasion-of-ukraine>
- Finland.

- Mir-Babayev, M.-Y. (2017). Brief History of the First Drilled Oil Well; And the People Involved. *Oil-Industry History*, 18(1), 25–34.
- Moomaw, W. R. (2004). Climate Protection and Energy Policy. *Encyclopedia of Energy*, 401–410. <https://doi.org/10.1016/b0-12-176480-x/00501-5>
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2023). Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2023). In *ticaret.gov.tr* (pp. 1–14). Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF%20%C3%9CLKE%20RAPORU%20%20-%202023.pdf>
- Mukhin, D., & Itskhoki, O. (2022, May 16). *Sanctions and the exchange rate*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/sanctions-and-exchange-rate>
- Nerlinger, M., & Utz, S. (2022). The impact of the Russia-Ukraine conflict on energy firms: A capital market perspective. *Finance Research Letters*, 50, 103243. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103243>
- Nordhaus, T., & Lloyd, J. (2022, December). *Nuclear Resurgence*. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2022/12/nuclear-resurgence-nordhaus-lloyd>
- Nygren, D., Sánchez, M. A., & Wälti, S. (2022). The impact of sanctions on Russian energy exports. *Energy Economics*, 104.
- OECD. (2022, August 5). *The Impacts and Policy Implications of Russia's Aggression against Ukraine on Agricultural Markets*. OECD. <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>
- Oktav, Ö. Z. (2022). Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Rusya ilişkilerine olası etkileri: Fırsatlar ve krizler *. *Bilge Strateji*, 13(23), 17–22.
- Ostroukh, A. (2022, August 30). *Six months into the war, what is the state of Russia's economy?* World Economic Forum.

- <https://www.weforum.org/agenda/2022/08/russia-economy-meltdown-inflation-money/>
- Pifer, S. (2022, December 8). *The Russia-Ukraine war and its ramifications for Russia*. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/the-russia-ukraine-war-and-its-ramifications-for-russia/>
- Plokhy, S. (2006). *The Origins of the Slavic Nations*. Cambridge University Press.
- Ralston, J. (2022). *Ukraine conflict and impacts on UK energy*. Energy & Climate Intelligence Unit. <https://eciu.net/analysis/briefings/uk-energy-policies-and-prices/briefing-ukraine-conflict-and-impacts-on-uk-energy>
- Reid, A. (2015). *Borderland: A Journey through the History of Ukraine*. Basic Books.
- Reuters. (2022a, March 1). Timeline: The events leading up to Russia's invasion of Ukraine. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/events-leading-up-russias-invasion-ukraine-2022-02-28/>
- Reuters. (2022b, October 1). Gas starts flowing to Poland through new Baltic Pipe pipeline. *Reuters*. <https://www.reuters.com/markets/europe/gas-starts-flowing-poland-through-new-baltic-pipe-pipeline-2022-10-01/>
- Reuters. (2022c, December 9). Explainer: Why nuclear-powered France faces power outage risks. *Reuters*. <https://www.reuters.com/business/energy/why-nuclear-powered-france-faces-power-outage-risks-2022-12-09/>
- Riva, J. P., Atwater, G. I., McLeroy, P. G., (t.y.). *Petroleum - Major oil-producing countries*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/petroleum/Major-oil-producing-countries>

& The Editors of
Encyclopaedia
Britannica.

Rothacher, A. (2022, November 4). *Sanctions on Russia: short-term survival, long-term destitution*. The Loop.

<https://theloop.ecpr.eu/sanctions-on-russia-short-term-survival-long-term-destitution/>

Russia-Ukraine (2022, March 4). The Times of India.

Relations: A Timeline of the History Between Russia and Ukraine. <https://timesofindia.indiatimes.com/india/data/russia-ukraine-history>

Sathaye, J., & Sanstad, A. H. (2004). Bottom-Up Energy Modeling. *Encyclopedia of Energy*, 251–264. <https://doi.org/10.1016/b0-12-176480-x/00246-1>

Simola, H. (2022a). *Can Russia reorient its trade and financial flows?*

Www.econstor.eu.

<https://www.econstor.eu/handle/10419/266624>

Simola, H. (2022b). *Made in Russia? Assessing Russia's potential for import substitution*. Www.econstor.eu.

<https://www.econstor.eu/handle/10419/253652>

Simola, H. (2022c). *Russian foreign trade after four months of war in Ukraine*. Www.econstor.eu.

<https://www.econstor.eu/handle/10419/264589>

Simola, H. (2022d, December 15). *War and sanctions: Effects on the Russian economy*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/war-and-sanctions-effects-russian-economy>

Sönnichsen, N. (2022a, July 5). *Distribution of crude oil production worldwide in 2021, by leading country*. Statista.

- <https://www.statista.com/statistics/236605/share-of-global-crude-oil-production-of-the-top-15-oil-producing-countries/>
- Sönnichsen, N. (2022b, August 11). *Leading oil and gas companies worldwide based on revenue as of 2022*. Statista.
<https://www.statista.com/statistics/272710/top-10-oil-and-gas-companies-worldwide-based-on-revenue/>
- Statista. (2022, May 9). *Ukraine War Casualties 2022*. Statista.
<https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/>
- Statista. (2023, March 21). *Export value of natural gas from Russia from 2000 to 2021*. Statista.
<https://www.statista.com/statistics/1032435/russia-natural-gas-export-value/>
- Statista Research Department. (2022a, April 6). *Share of Russia in production of selected commodities worldwide as of 2020*. Statista.com.
<https://www.statista.com/statistics/1301013/global-production-share-commodities-russia/>
- Statista Research Department. (2022b, November 22). *Russian natural gas industry - statistics & facts*. Statista. <https://www.statista.com/topics/6207/russian-natural-gas-industry/>
- Statista Research Department. (2022c, November 28). *Russia-Ukraine conflict 2021-2022 - statistics & facts*. Statista.
https://www.statista.com/topics/8922/russia-ukraine-conflict-2021-2022/#topicHeader_wrapper
- Statista Research Department. (2022d, November 28). *Russian oil industry - statistics & facts*. Wwww.statista.com. <https://www.statista.com/topics/5399/russian-oil-industry/>

- Statista Research Department. (2022e, December 7). *Topic: Russia-Ukraine war 2022*. Statista. <https://www.statista.com/topics/9087/russia-ukraine-war-2022/#dossierKeyfigures>
- Statista Research Department. (2023, January 31). *Top oil and gas companies by revenue 2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/272710/top-10-oil-and-gas-companies-worldwide-based-on-revenue/>
- Stecklow, S., & Akymenko, O. (2014, October 10). Special Report: Flaws found in Ukraine's probe of Maidan massacre. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-killings-probe-special-report-idUSKCN0HZ0UH20141010>
- Steffen, B., & Patt, A. (2022). A historical turning point? Early evidence on how the Russia-Ukraine war changes public support for clean energy policies. *Energy Research & Social Science*, 91, 102758. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102758>
- Stockopedia. (t.y.). *Multiline Utilities Sector*. Stockopedia. Retrieved February 12, 2023, from <https://www.stockopedia.com/directory/shares/global/sector/multiline-utilities-591040/>
- Tan, S.-L. (2022, October 28). *Asia would be the biggest loser if the global economy splits up, IMF warns*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2022/10/28/imf-asia-would-have-most-to-lose-if-economic-fragmentation-worsens.html>
- Tetik, N., & Albulut, I. I. (2023). The Effect of the Russian-Ukraine War on Turkey's Economy and Financial Markets. *Advances in Digital Crime, Forensics, and Cyber Terrorism*, 312–333. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6741-1.ch018>
- The Guardian. (2022, February 18). *Russia has amassed up to 190,000 troops on Ukraine borders, US warns*. The Guardian.

- <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/18/russia-has-amassed-up-to-190000-troops-on-ukraine-borders-us-warns>
- The New York Times. (2022, October 14). Here Are Some of the Companies That Have Pledged to Stop Business in Russia. *The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/article/russia-invasion-companies.html>
- The World Bank. (2022a, April 10). *Russian Invasion to Shrink Ukraine Economy by 45 Percent This Year*. World Bank.
<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/10/russian-invasion-to-shrink-ukraine-economy-by-45-percent-this-year>
- The World Bank. (2022b, October 4). *Russian Invasion of Ukraine Impedes Post-Pandemic Economic Recovery in Emerging Europe and Central Asia*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/10/04/russian-invasion-of-ukraine-impedes-post-pandemic-economic-recovery-in-emerging-europe-and-central-asia>
- Thomson Reuters. (2017). *Ranking the top energy companies*. @Thomsonreuters.
<https://www.thomsonreuters.com/en/products-services/energy/top-100.html>
- Tong, G. C. (2022, November 16). *IMF chief says war in Ukraine is the “single most important negative factor” for global economy*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2022/11/17/imfs-georgieva-russia-ukraine-war-is-most-important-factor-hurting-growth.html>
- Trading Economics. (2022). *Russia Current Account - 2021 Data - 2022 Forecast - 1994-2020 Historical - Calendar*. Tradingeconomics.com.
<https://tradingeconomics.com/russia/current-account>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, December 29). *Ekonomik Güven Endeksi, Aralık 2022*. Data.tuik.gov.tr.

- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Aralik-2022-45565>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, January 3). *Tüketici Fiyat Endeksi, Aralık 2022*. Data.tuik.gov.tr. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2022-49651#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%9CFE>
- U.S. Energy Information Administration. (2022, December 8). *What countries are the top producers and consumers of oil?* Wwww.eia.gov. <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>
- United Nations Trusteeship Council. (1994, December 5). *UNTC*. Treaties.un.org. <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb>
- University of Minnesota. (2018). *Holodomor*. Holocaust and Genocide Studies | College of Liberal Arts. <https://cla.umn.edu/chgs/holocaust-genocide-education/resource-guides/holodomor>
- Williams, G. (2019, August 26). *Top 10 Oil-producing Countries* | INN. Investing News Network. <https://investingnews.com/daily/resource-investing/energy-investing/oil-and-gas-investing/top-oil-producing-countries/>
- World Bank. (2022a, September 9). *Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Estimated \$349 Billion*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion>
- World Bank. (2022b). *Europe and Central Asia Economic Update, Fall 2022*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38098>
- World Bank. (2023, April 10). *Türkiye Overview*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#3>

- World Nuclear Association. (2022, January). *Nuclear Power in Germany*. World-Nuclear.org. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/germany.aspx>
- Yousaf, I., Patel, R., & Yarovaya, L. (2022). The reaction of G20+ stock markets to the Russia-Ukraine conflict “black-swan” event: Evidence from event study approach. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 35, 100723. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100723>
- Zaken, M. van A. (2022, June 21). *Economic consequences of the war in Ukraine - War in Ukraine - Government.nl*. Wwww.government.nl. <https://www.government.nl/topics/russia-and-ukraine/economic-consequences-of-the-war-in-ukraine>
- Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L., Echeverri, L., G., Pachauri, S., Boza-Kiss, B., Zimm, C., Rogelj, J., Creutzig, F., Ürge-Vorsatz, D., Victor, D. G., Bazilian, M. D., Fritz, S., Gielen, D., McCollum, D., L., Srivastava, L., Hunt, J. D., & Pouya, S. (2022). Pandemic, War, and Global Energy Transitions. *Energies*, 15(17), 6114. <https://doi.org/10.3390/en15176114>

Zengin, M. (2022). The economic effects of the Russia-Ukraine war on Turkish fisheries in the western Black Sea region. *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, 28(3), 340–352.

